

Васил Пенчев

СВИРЕПА ФИЛОСОФИЯ

**Творчеството на Радичков
като философска тема**

ФИЛОСОФИЯ

**Творчеството на Радичков
като философска тема**

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

Васил Пенчев

СВИРЕПА ФИЛОСОФИЯ

Творчеството на Радичков
като философска тема

Йордан Радичков

© Васил Пенчев, 2007
© Константин Атанасов Железков, 2007
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007

София • 2007

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

Книгата извежда философските внушения на Радичков. Основата са текстовете: новелата „Козел“, пиесата „Опит за летен“, романът „Ноев ковчег“, разказът „Ние, духовата музика“, есето „Акустичното гърне“ и редица други. Продължава се руслото, очертано в предишната книга на същия автор „Радичков другарува с думите“. Тези две книги са единственият досега наличен опит за философско осмиляне на творчеството на Радичков. Характерна е липсата на отстраненост. Коментарът стилистично и художествено-емоционално се вплита в Радичковския текст в синкретична тъкан. Книгата е предназначена за всички почитатели на Радичков, за учениците, студентите, докторантите, преподавателите и научните работници, изучаващи творчеството на Радичков, българистика, българска и съвременна философия.

© Васил Динев Пенчев, 2007
© Константин Атанасов Жеков, художник, 2007
© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007

ISBN 978-954-322-131-8

СЪДЪРЖАНИЕ

Много отчетливо беше всичко в тая нощ и още по-отчетливо и ясно стана за Исяя, като разбра, че него не са го правили с индиго, а един бог знае кой го е надраскал несръчно, отделно от ония, вадените с индиго.

Йордан Радичков

5. Пие, дъвова музика! мисл. филм / 95

6. Деуларис / 96

7. Акустично гърме: единство и съвместие / 102

8. Сказанието при Радичков / 113

Литература / 123

СЪДЪРЖАНИЕ

Бибино лице:

ЛИЦЕСЛОВ, ИЛИ ПРЕДЛИЦЕ НА КНИГАТА

1. Бибино лице: Лицеслов, или предлице на книгата / 9

2. Козел: за любовта и езика / 14

3. Опит за летене: гравитация и възторженост / 29

4. Мълва и валеж: какво крепи обществото? / 59

5. Ние, духовата музика: ние, философите / 70

6. Двуглавие / 96

7. Акустичното гърне: езичество и суеверие / 102

8. Сказанието при Радичков / 113

Литература / 128

БИБИНО ЛИЦЕ: **ЛИЦЕСЛОВ, ИЛИ ПРЕДЛИЦЕ НА КНИГАТА**

Мислех да напиша просто „Лице“, така както някои слагат предговор и послеслов (има и такава заглавие). Та лицето на тази книга е бибино лице:

„Ако ви кажа, че бибино лице е хубаво, няма да ми повярват. Пък и аз няма да ви го кажа, защото то не е никак хубаво. Мигар има нещо хубаво в едно лице, в което не можете да различите нито носа, нито челото, нито ушите, да не говорим за характера. Само една безкрайна деформирана човка, някакво подобие на глава и очи, които можете да откриете единствено ако минете от едната или от другата страна на подобие. Като не намерили с какво друго да кръстят това безличие, селяните му дали наименованието б ѝ б и н о л и ц е.

Бих искал да отбележа още, че за да можем да го произнасяме правилно, ние ще трябва да поставяме ударението на първата сричка (би) — бѝбино лице.

Макар че Бибино лице е много безлична местност с няколко листника, няколко ореха и остарели лозя от сорта „отело“, през него минава черказкият път за дъскорезницата и когато черказци трябва да бичат трупи, винаги минават оттам.¹

„Вуйчо обърна колата, за да мине с ореховия труп за втори път през Бибино лице. Как мина, сам той си знае. Ако ви кажа, че е минал без всякакви преめждия, няма да повярват. Пък и

¹ Радичков, Й. Бибино лице. — В: Радичков, Й. Свирепо настроение. С., 1992, 27–28.

аз няма да ви кажа, че е било без премеждия. Мигар може да се мине без премеждия през Бибино лице, в което не можете да различите нито носа, нито челото, нито ушите, да не говорим пък за характера — само една безкрайна и деформирана човка, някакво подобие на глава и очи, които можете да откриете единствено ако минете от едната или от другата страна на подобieto. Затуй като не намираме с какво друго да кръщаваме подобieto, ние го наимуваме бибино лице.²

Речник³:

Б и б и н о л и ц е. Води наименованието си от б и б а. Черказци наричат така патицата. Тази дума е звукоподражателна. Ако се вслушаме по-внимателно в патешкото подвикване, ние ще доловим по-скоро едно равномерно „би-би-би-би“, отколкото „па-па-па-па“, както е прието в литературата. Вероятно първият заселник по тия места, щом е чул това „би-би“, е дал и съответното наименование на патицата б и б а. И до ден днешен вие няма да чуete друго наименование на тази домашна птица. В сведенията за домашните птици, изпращани всяка година до центъра, черказци винаги турят една графа: водоплаващи биби.

Б и б ъ к. Така селяните наричат мъжкаря. Той обикновено е и водачът на стадото (бибата е стадна птица). Бибокът има малко по-гърлен глас и е по-добре оцветен от женските, без, разбира се, да е стигнал до пищността на петела. Малкото, току-що излюпеното, жълто и пухкаво, селяните наричат б и б ъ. Пролетно време черказките улици се изпълват с бибета и това е една прекрасна гледка върху зеления трескот. Особено занимателни са бибетата, когато се учат да пасат треската. Малкото обикновено захвапва тревата, тегли я с все сила, но понеже няма още достатъчно добре развити рефлексии, щом тревата се откъсне, то тупва на задницата си. Ако пък е теглило по-силно, може и по гръб да се обърне. В първите си стъп-

² Пак там, 30—31.

³ Пак там, 27—28.

ки бибето е затруднено и от обстоятелството, че него не го мъти майка му, а кокошка. Кокошката се стреми към сушата, бибетата — към водата, защото самата им природа е такава. Като поотраснат, те вече не са така пухкави и перата им заякват, както у старите биби.

Б и б и н о я й ц е. Така се нарича яйцето на патицата. Бибата го снася, където завърне, и никога не мъти. Селяните не употребяват бибиното яйце за храна, защото го смятат за отровно. А че яйцето е отровно, има достатъчно доказателства. Така например в почивната станция на Вършец, където имало около сто и четиридесет човека, дошли да се лекуват на прочутите минерални бани, готвачът на станцията направил сладкиши с бибини яйца. Сто и четиридесет човека легнаха отровени и ги разкараха в болниците на Враца, Михайловград и Берковица. У нас вече излезе постановление, с което се забранява употребата на пачи яйца. Ето как дори държавата трябваше да се занимава с яйцето на бибата, вместо да си гледа другата работа.

Б и б и т е на черказци са от много красива порода, може да се каже дори, че те стоят наравно с прочутата пекинска патица. Мъжкарите имат великолепни пръстени на опашките, също като че човек е извивал три пръстена и ги е залепил там, за да допълни украшението на патиците. Изобщо в бибата всичко е много добре направено, като изключим само нейното неясно лице. Тъкмо заради това, когато е неясна една история, едно събитие или едно лице, селяните го наричат обикновено **б и б и н о л и ц е**. Бибини лица могат да се срещнат някъде по-често, някъде по-рядко, но се срещат.

Биба може да се каже и на човек. В Черказки например има цяла фамилия биби: Цеко Бибата, Атанас Бибата, Еленка Бибата, Георги Бибето и т.н. Ако човек от тази фамилия е по-дребен, го наричат бибѐ, ако е по-едър, го наричат биба, но никого не наричат бибѐк. Имало е и един Иван Бибището, но него го помнят само по-старите хора, той е живял отдавна. Мъжете от тази фамилия си вземат жени обикновено от далечни села, защото

черказките моми не ги щат. Момите от своя страна също се женят в далечни села; щом някоя от тях се ожени, и на мъжа ѝ веднага започват да казват Бибата. Как става тая работа, никой не знае. В бивша Берковска околия май че не остана село, в което да няма поне един човек с прякора Бибата. Тази птица дори да бъде избремена, името ѝ пак ще остане.

* * *

Е, такова стана предлицето на книгата, защото каквато книгата, такова и лицето ѝ — б и б и н о.

Ясп-у-у-йр!!!

ТИЛ, ТЕМЕ И ГРЪБ НА КНИГАТА

(поради нейната потайност неспоменати в съдържанието; съгледвачите за книги четат само съдържанията; это защото, след като не знаят как изглежда отзад, те няма да могат да я проследят, когато си замине)

Въпреки че знаем за какво става дума в една книга, докато я четем, след като я пребродим или прекосим бегом, или само минем покрай нея, много рядко се обръщаме да видим как изглежда отдалече. Книгата също знае това и на свой ред обръща към бившия си читател малозначещи задни части. Ще речем, че те двамата — книгата и читателят, — макар и наблюдавани от автора, се разделят с присмех и неуважение.

Понякога — макар че повечето пиша — ми се е случвало и да чета. (Признах си го спокойно, макар и с дребни букви, защото съгледвачите за чет. писатели не могат го намери. При Радичков пък е обратното: „Читателю, през живота си повече съм чел, отколкото съм писал, затова от личен опит зная, че читателят във всяко отношение е много по-криминален и от най-криминалния автор. Ако читателят е забелязал, пишещите криминални четива са си извоювали правото да бъдат наричани автори, а не писатели. На каква цена и с какви средства те са си извоювали това право, не зная, но във всеки случай са си го извоювали.“⁴) И съм се чу-

⁴ Радичков, Й. Всички и никой. С., 1976, с. 158.

дил защо отворената книга толкова се различава от затворената. Така четецът на книгата на собствения си живот пропуска, за да разбере смисъла ѝ. Но смисълът на живота му ще стане ясен, след като я затвори той тази книга и я види в гръб, което никога сам не може да стори, а ще му помогне Онази...

Тази загадка на книгите толкова ме измъчва напоследък, че се хващам да ги чета отзад напред. Ала трябва да ви кажа, че затворената отпред книга напълно прилича на затворената отзад и е съвсем различна от отворената независимо откъде.

Не само човешкият живот, но и всяко нещо — куче, котка, телевизор, електрон, верблюд или монголоид — е книга. Свикнали сме обаче ние, само ние да сме отворената книга, а всичко друго да са затворени. Та затова светът ни е дал задните си части.

И на това отгоре, един другото се затваряме и когато успеем да го сторим, го резнем с едно: „Ти за мене си прочетена (затворена) книга.“ Той пък се връзва и ни дава задните си части.

Така светът се е превърнал в една голяма задна част, съставена от малки такива. Вселената се е ширнала по подобен начин, всред която пърхат ужасени тъмни светулки, тъмни отвън — светещи си навътре из себе си, където тяхното мъждукане никой не го вижда.

Ние наричаме задните части, които ни е дала вселената, предмети. И живеем затрупани в това вселенско гробище от предмети, защото мъртвото е покорно, а живото навярно ще ни напакости, както си го сторваме един другиму.

Та рекох да изрисувам лицето на тази книга, когато умре за вас с нейното затваряне, вместо да ви дава като всичко вселенско задните си части. Макар и изрисувано, мъртвото все пак изглежда страховито...

А може би дори и по...

КОЗЕЛ: ЗА ЛЮБОВТА И ЕЗИКА

При Радичков разкази за любовта между мъжете и жените почти няма. Толкова по-интересна е една Радичкова любовна история.

Ще започнем да я мислим тази любовна история от съвсем неочаквано място — та нали не може да е случайно заглавието на новелата, — от козела.

„Космат и черен, с разбойническа брада, той стоеше неподвижно върху скалите и само заешките му уши се движеха непрекъснато, за да обработват звуковете на планината. Бяха като радари и също като радари се въртяха във всички посоки, ни един звук не им убягваше. Очите му бяха избягнали, почти прозрачни, сякаш слънцето преминаваше свободно през тях и само някой залутан лъч се блъскаше понякога и святкаше. С тези прозрачни очи животното прецеждаше цялата природа, пропускаше я, като оставяше единствено козите и яретата.“⁵

Около стадото се върти човек, това е козарят. Появяват се и съвсем чужди, мимолетни хора — експедицията. Но ние настоячиво трябва да задържим вниманието си върху следното:

Защо в любовната история — а то дори по-добре съдбовна случка — между дивия и неук козар и женената „археоложка“ център, начало, „архе“ си остава козелът?

⁵ Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки. С., 1970, с. 5.

„Няколко дни козарят води експедицията до различни пещери и на два заслона. Оставяше стадото да бръсти и тръгваше, придружаван от козела. Козелът вървеше все встрани, из гората, успоредно с козаря. От експедицията му викаха: „Тоя козел си го научил да върви като куче с тебе!“ „Ами! — възразяваше козарят. — Сега нещо го е прихванало. Той повече край козите се върти!“...“⁶

Трябва да премислим и какво го е „прихванало“ козела. Дали пък да не е загрижен за козаря, който в очите му — улавящи, долавящи и събиращи всичко (и бъдещето) — е като най-обичното, но и най-непохватното козле. Пръчът нерядко изненадва козаря:

„Първата му работа бе да посегне към ножа. Не го извади до края, само наполовина и отново го върна назад, в ножницата. Насреща му не стоеше ни човек, ни звяр, ами пръчът. „Кво правиш тука?“ — попита го и го перна леко по муцуната. Пръчът изви глава, но не му отговори, като че въпросът не се отнасяше до него. „Хайде!“ — рече му козарят и тръгна по обратния път. Животното заслиза подире му, без да издаде звук.“⁷

Така е, защото козелът е обезпокоен за козаря сякаш поради някакво предчувствие за беда, което иде от експедицията:

„Сега той стоеше нащрек, обърнат към шарения лагер сред ливадата, и гледаше гърба на отдалечаващия се козар. Може би първо кучето ще се спусне да ухапе козаря. Тогава и козелът ще се спусне срещу кучето и лагерът заедно с хората и мулетата ще види как от удара на рогата кучето ще се превърне на хвърковата сврака и ще прехвърчи над ливадата.“⁸

Не, никак не му харесва тя, тази експедиция на козела:

„Оранжеви покриви, мулета, жена, куче, лъскави съдове — това никак не се харесваше на козела. Заболяваха го ушите от кучешкия лай. Не одобряваше и това, че козарят остави стадо-

⁶ Пак там, с. 40.

⁷ Пак там, с. 39.

⁸ Пак там, с. 19.

то и съвсем доверчиво тръгна към лагера, за да се смеси с непознатата му гълчава. Миризмите, които идеха от лагера към животното, бяха все чужди, непознати и заради това му се струваха враждебни. Козелът остана да стои неподвижно, но нащрек, както сутринта върху скалите, докато козарят се отдалечаваше от него, свирукаше си безгласно с уста и все внимаваше да не се подхлъзне. Животното пресяваше с ушните си радари звуковете на лагера, търсеше отнякъде да се появи опасност, очите му прецеждаха цялата околна природа и събраха в себе си лагера като паяково яйце. Беше готов да се втурне напред при първата опасност за козаря и да смачка целия лагер.⁹

Такъв си му е обичаят, пък и способността, на козела: да прецежда и преработва света до едно предчувствие:

„Слух и обоняние се надпреварваха, понякога обонянието откриваше първо опасността, двете уши се насочваха напред и само с едно подвикване пръчът заковаваше козите или ги възвръщаше. „Змия!“ — значеше това подвикване. Стадото възвиваше, а козелът преработваше с погледа си всеки храст и шумка и виждаше кафявата отровна змия.“¹⁰

Както видяхме, към своето си стадо козелът е причислил и човека, защото и него оцежда като паешко яйце от света, наред с козите и яретата:

„Очите му бяха изпъкнали, почти прозрачни, сякаш слънцето преминаваше свободно през тях и само някой залутан лъч се блъскаше понякога вътре и святкаше. С тези си прозрачни очи животното прецеждаше цялата природа, пропускаше я, като оставяше единствено козите и яретата. Стадото беше непрекъснато в тях, смалено до неузнаваемост; тъй паякът носи със себе си своето паяково яйце, пълно с живот. Когато стадото пропадеше в долина, козелът обръщаше ушите си към долината и посредством звуците го събираше цялото в себе си.“¹¹

⁹ Пак там, 14—15.

¹⁰ Пак там, 5—6.

¹¹ Пак там, с. 5.

Следователно козелът е разтревожен за човека: козелът чувства опасността, но не може да я оприличи на нещо и чрез това така да я види и нападне:

„Но опасност отникъде не се задаваше, мулетата щипеха тревата спокойно, потънали до глезените в нея. Козарят продължаваше да се спуска по стръмнината, надянал на рамото си гъжвата от повет. Всеки миг можеше да се подхлъзне и да се търкулне като камък, но не се подхлъзваше. Пръчът тръскаше глава недоволно, а носовото му дишане напомняше ръмжене. Имал е случай да предугажда опасности. Животът му не бе кой знае какъв, но бе наситен с много кози преживелици.“¹²

Някаква съдбовност се усеща в туй човешко спускане надолу по стръмното; козелът сякаш и той чувства, та затова тръска глава недоволно. За този му усет така си го цени стадото:

„Стадото признава единствено козела за свой водач. Маркар и да е стопанин, козарят е само слуга на своите кози, той върви непрекъснато подире им, катери се заедно с тях, спуска се по какви ли не скатове, духа го студен вятър, дъжд го мокри до кости, или пък летен зной до такава степен го притиска, че стига чак до гърлото. Козата е създадена да живее потопена изцяло в природата, с нейния кръговрат и с нейния ритъм. Човекът се мъчи да се потопи в природата, да навлезе в нейния ритъм, но твърде често се оказва изтърсен от каруца и сум време подир това тича да догони каруцата.“¹³

А то като се замислим, можем дори да кажем, че това изтръскване от природната каруца му е главното на човека. Когато природата го изтръскала от своята каруца, той се затичал с все сили да я настигне и така до днес все тича подир нея, та дано я настигне. Също тъй пък Бог изтръскал Адам и Ева от своята райска каруца и те аналогично търчат, за да се качат повторно на нея.

¹² Пак там, с. 15.

¹³ Пак там, 19—20.

Ако сравним човешко и козе или вълче бебе, веднага ще забележим, че човешкото е изгърсаче.

Тук нека поспрем и се поогледаме: докъде сме стигнали.

Радичков ще ни разкаже любовна история, което рядко — или един-единствен път — прави. Значи това няма да е съвсем обичайна любовна история, както и да изглежда на пръв поглед.

И съответно *тази* любовна история е озаглавена „Козел“. Авторът отделя колкото внимание на хората, толкова и на стадото и на неговия козешки свят. От тази сякаш гледна точка — и в „доловителните“ очи на водача му — козарят е обичан и неспособен да се грижи за себе си, защото вместо интуиция и инстинкт на тяхно място притежава език.

Не само козлевите, но и Радичковите очи са твърде доловителни.

За едно са доловителни козлевите очи, за друго — Радичковите! Козелът долавя и прецежда света, за да усети опасността за стадото òвреме. Радичков долавя и прецежда света, за да усети опасността за хората òвреме.

За хората значи има някаква опасност, което се състои в това, че са хора, а не козли, т.е. в тяхната човешкост. Без да губим въпроса, от който тръгнахме — защо център и начало на човешка любовна история е козелът, — ще добавим друг, според извървения път: каква е особената, изначална опасност в човешкостта, която опасност е очевидна за козела и за която хората са слепи?

Ето какво пише Хайдегер за Хьолдерлин:

„В един накъсан, нахвърлян проект, който произхожда от времето (1800 г.) на приведеното вече писмо, поетът казва:

„Ала човекът живее в хижа-обител и се обвива в покривалото от свян, защото е вгълбен, пък и бдителен, пази духа както жрицата — небесния огън; туй е разсъдъкът му. И затова нему е дадена свободна воля и висша власт да заповядва и да се осъществява богоподобно, затова най-опасното от всички блага — езикът, е дадено на човека, с което той твори, руши, загива и се връща към вечно живеещото, към природата май-

ка; с него да покаже какво е, да я наследи и да се учи от нейната божествена, всепонасяща любов.“¹⁴

Както ще видим след малко, мислейки върху този откъс от Хьолдерлин, Хайдегер се пита защо езикът да е най-опасното благо. Това трябва да си изясним и ние, а също каква е присъщата за хората опасност в човешкостта.

Смисълът на думите проличава по-зримо в действия, доизясняващи се в сюжет, и за да не са абстрактни, свързани с имена (герои).

И така за нас, за тълкувателите на „Козел“, са думите на Хьолдерлин, цитирани пък и от Хайдегер: „Ала човекът живее в хижа-обител и се обвинява в покривалото от свян, защото е вглъбен, пък и бдителен, пази духа, както жрицата — небесния огън; туй е разсъдъкът му.“

„Козарят живее в хижа-обител.“ Къде обаче е „ала“, с което започва изречението на Хьолдерлин? В крайна сметка целият сюжет на „Козел“ ще добави това „ала“. „Ала“ ще дойде като експедицията и жената, обикаляща за скални рисунки, като ехо ще му отвърне козарят с любов, ще отехти отново „ала“-то с другата — или същата? — любов на жената, ала ще я направи публична училищното наблюдение, ала ще се отрече жената от своята любов, ала ще се озове в затвора козарят за „изнасилване“, ала ще иска жената козелът да я изпотъпче, ала ще я прескочи козелът. Ала значи ли това, че човекът не живее в хижа-обител? Или пък тъкмо другото значи — а именно точно казаното от Хьолдерлин и преповторено заради важността му от Хайдегер: „Ала човекът живее в хижа-обител...“

Коя е тази символична „хижа-обител“ на човека според Хьолдерлин? Какъв е нейният символичен смисъл? На усамотяване и откъсване от останалия свят, на вглъбяване на човека в себе си, което вглъбяване е принудено, защото той трябва да е бдителен, за да опази своята уникална особеност

¹⁴ Хайдегер, М. Хьолдерлин и същността на поезията. — В: Хайдегер, М. Същности. С., 1993, с. 53.

— разсъдъка си. Следователно в тази, и то зазидана хижа-обител живеят преди всичко другите герои-хора на новелата, не козарят. Ала (!) той също — нали е човек — живее в хижа-обител, па макар и без зидове. Сякаш сюжетът на Радичковата творба се гради около зидовете на човешката хижа-обител: да ги има или да ги няма.

С лекота отстранихме възможността за колкото естественото, толкова и нищо неказващо тълкувание на любовната история като сблъсък на „градското“ и „селското“, „природното“ и „култивираното“, „спонтанната любов“ и „обществените условия“.

Бих казал, че авторът може да ни ги е подхвърлил и с поучително лукавство.

Нека заедно с това обаче се уверим, че избраният текст от Хайдегер (а чрез него и от Хьолдерлин) е в същата мисловна област, в която се движи и новелата „Козел“.

„Езикът — пише по-нататък Хайдегер, — полето на „невинното от всички занятия“, е „най-опасното от благата“. Как се съчетават тези неща? Засега нека оставим този въпрос и да осмислим следното: Чие благо е езикът? Доколко е най-опасното благо? В какъв смисъл изобщо е благо?

Най-първо нека имаме предвид къде стоят тезите за езика — а именно, в проект за творба, която трябва да покаже кой е човекът за разлика от всички останали същества в природата: в проекта също така се споменават розата, лебедите, елените в гората. А приведенният текст е от мястото, където растението е различено вече от животното и идва човекът с „Ала човекът живее в хижа-обител...“¹⁵

Тази област, в която главният въпрос е „кой е човекът за разлика от всички останали същества в природата“, е антропологията. Тъкмо тази е мисловната област и на „Козел“: да се определи човекът спрямо другите същества в природата. Следователно заглавието на новелата може да се разбере и така: „Козел и човек“.

¹⁵ Пак там, 53—54.

„Козел и човек“ — „Инстинкт и език“.

Макар и не твърде явно подчертавана, темата „любов и език“ може и да е сред централните за европейското осмисляне на човека.

Тъкмо в любовта езикът (знакът, специфично човешкото) и инстинктът се срещат, сблъскват и разпиляват в мириадите дъгобагри пръски на човешката култура.

Нека с шеговита синекдоха подскажем, че наистина е така. Всеки ден виждаме десетки млади момичета, покачени върху явно неудобни обувки, наричани дамски. Всъщност те нямат избор, точно както други жени по света и във времената ще издължават вратовете си с обръчи или пък ще бинтоват и умаляват до окуцяване краката си. Човешкият пол е силно означен. По-силно означеният пол е женският. Инстинктът е този, който движи стремежа за означаване.

Подаряват се рози. Това е знак за любов. Но пак инстинктът е този, който се стреми да се означаи, за да стане любов.

Изнасилването е престъпление. Неговата същност е, че инстинктът не се е означил, а е изненадал: означаването, разбира се, съдържа възможността и за неприемане.

А и в новелата козарят ще бъде съден за изнасилване на жената, т.е. за неозначеност на инстинкта си. Ала това, както знаем, не е вярно, той е означил инстинкта си. Жената също е означила инстинкта си. И той се е осъществил. Това пък е споделена любов.

Ала жената, изненадана от училищното наблюдение, означава означаването си като неозначеност (!), защото е означено, че е женена, т.е. означаването на нейния инстинкт, е на свой ред означено като трайно означаване.

Патосът на един друг немскоезичен философ, Витгенщайн, в крайна сметка е да се спре с означаването. Знаците вече са заживели собствен живот и водят хората към объркване, неяснота и заблуда.

Но как това ще е възможно, ако тъкмо разширявайки неозначеното у човека, инстинктът поражда все по-голямо означаване?

Каква е тази странна човешка природа!

Нека проследим вече любовната история, задържайки вниманието си не толкова върху нейните перипетии, а върху знаците, чрез които тя скрито се осъществява:

„Пътят бе стръмен, тя се зачерви от катеренето, солидният мъж тук и там ѝ подаваше ръка или я съветваше: „Отсам! Ето тук стъпи.“ „Почакай, я виж!“ Показваше ѝ синьо цвете, листата му бяха сухи като крилата на водно конче и също тъй прозрачни. „Изглежда, че е мъжът ѝ“ — реши козарят и не се излъга, щото тя два или три пъти се обърна към него с думата „мъжо“. Колкото и да беше осторожен, козарят ни веднъж не забеляза да го поглежда по познатия остър начин, като че се връзва в него. Вървеше напред и уж чувстваше върху гърба си погледа ѝ, а обърнеше ли се, тя или вървеше загледана в краката си, или стоеше ребром към него, загледана в начупените линии на планината. Козарят бе тръгнал за заслона с въодушевление, по пътя въодушевлението му посивя.“¹⁶

Я, колко и най-разнопосочни знаци, при това в толкова кратък откъс! „Солидният мъж“ означава пътя на жената. Това за козаря означава, че е мъжът ѝ. Жената означава „солидният мъж“ с думата „мъжо“ и потвърждава предположеното означение на козаря. Ако има разлика, това вече е знак: погледът на жената пронизва козаря, но не и мъжа ѝ. Какво ли значи този пронизващ поглед на жената? И накрая се сещаме и за автора, когато той на свой ред пряко означава въодушевлението на козаря като посивяло. При толкова много знаци четецът очаква вече... именно любовна история.

Да проследим и какво става със знаците, когато човешката любов се споделя:

„Кой ли може да е толкова рано!“ — помисли козарят и зърна през вратата метла. Метлата вдигаше прахоляк, поми-

¹⁶ Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки..., с. 40.

таше пръстения под. Ускори крачка и кога надникна вътре, видя, че е тя: обърната с гръб към него, помиташе край огнището. Прокашли се, тя се обърна с метлата, рече: „А, ти ли си?“ — и пак продължи да мете. „Много боклук, откога не е метено?...“ Не можа да ѝ каже откога не е хващал метлата, само затвори вратата и я подпря с гръб. Стоеше вторачен в нея, тя пребръска край нозете му. „Отмести се!“ — каза му, и той се отмести, за да не го премете. Седна на одъра, жената отвори вратата, измете навън боклука и застана на прага, за да оправи забрадката си, да се поизступа. Гледаше я и му се струваше, че така е било сума време, че тя си е била все тука, в неговата стаица, и докато той дои козите, премита с метлата, после ще се наведе да стъкне огъня и ще почне да готви. А през това време той оглежда стените, мисли, че требе да подкърпи тук-там, да замаже пукнатините, да донесе вар и да белоса. Ще стане по-светло, пусти пушек все опушва и таванът си е винаги бозав, като козя кожа виси отгоре. Сети се, че ако тури синка във варта, таванът ще стане малко синкав, а ако пък тури сол, ще добие и блясък. Със сол и синка — реши в себе си козарят, докато гледаше ту жената на прага, ту бозавия опушен таван.¹⁷

Тук вече има общ знак в действията на жената и в мислите на мъжа. Дом! Това ще е знакът за споделената любов. Нека по-нататък проследим знаците по този път.

„Тя обаче не отиде да стъкне огъня, както очакваше, а затвори вратата и седна до него. Дотук всичко беше спокойно, плавно, като че много отдавна познато, може би щото отдавна се бе готвил за него и много пъти го е преживявал под същия този опушен таван.

Но не излезе съвсем познато, обхвана го лек смут. Тя беше по-спокойната в началото, сетне като че тя беше малко смутена, а той почувства известен кураж в себе си. То беше по-

¹⁷ Пак там, с. 49.

късно, когато тя ставаше от одъра и се оправяше. Личеше си, че е смутена, и това, че се смущаваше, го изпълваше с кураж. Само да каже: „Недей!“ — помисли си той, — и ще я поваля. Тя го погледна, каза му: „Недей!“ — той я повали отново на одъра. Искаше да му каже: „Недей ме гледа така!“ — но той не ѝ даде време да се доизкаже... Това си спомняше по-късно.¹⁸

Аха! Жената сяда и с това дава знак. Но на мъжа му е необходим вече друг знак: „Недей!“, който да отключи минималната необходима агресия. Жената дава и този знак. И на какво да обърнем внимание сега? Ами пак на знаците, по-точно на тяхната липса:

„Когато лежаха за втори път върху твърдия одър и над тях опушеният таван висеше като разпъната козя кожа, козарят се чувстваше като стопанин, комуто не се излиза навън, разнежен, отпуснат, мързелив и глух за подвикванията на стоката. „Ще имаш време да се набръстиш!“ — помисли за стадото, но не бързаше да стане от одъра и да го пусне.“¹⁹

Липсата на знаци ще се подчертае от някакъв страничен знак. И го дава „стоката“, сиреч стадото. Козарят обаче е вече повече от ленив за знаците:

„Много ли време останаха заедно, също не помнеше. Опитваше се по-късно да възстанови всичко в най-пълните му подробности и странно — то преминаваше само за миг, и още по-странно, не можеше да си спомни дори лицето ѝ. Изглежда, че лице, видяно от много близко, трудно се запечатва в съзнанието. В някаква мъгла потънаха по едно време, отвсякъде ги обгръщаше тръпчив мирис, подлудяваше ги. В ушите му отекваха любовните ѝ подвиквания — не беше чувал такива подвиквания ни от човек, ни от птица, ни от животно в гората. И както подвикваше, скочи изведнъж и го загледа с разширени очи; ноздрите ѝ също бяха разширени, дишаше учес-

¹⁸ Пак там, 49—50.

¹⁹ Пак там, с. 50.

тено. „Тук има някой!“ — каза тя тихо и с едно бързо движение на ръката прикри голотията си. „А?“ — не разбра в първия миг козарят.

Изправи се.

„Чуваш ли?“ — попита го тя.

Обхвана го отново смут. Но това вече не беше любовният смут, познат му от началото, а по-скоро страх. И двамата слушаха и гледаха към вратата.

Някой дишаше зад вратата.

Дали не им се счуваше така от страх?

„Кой е?“ — попита козарят.

Отвън почукаха върху дъската: чук! чук! — но човекът не се обади.

„Кой си ти?“ — попита за втори път козарят, но онзи зад врата мълчеше; само дишаше тежко, носово, в дишането му се долавяше закана.

„Мъжът ми!“ — по-скоро помисли, отколкото да каже жената, той разбра това по движението на устните ѝ. Тя едва дишаше, вкопчена в него, загледана вторачено в лицето му. Той въздъхна, лицето му стана напрегнато.

Отиде да отвори вратата.

Козелът стоеше навел глава до вратата, като че подслушваше какво става вътре. Козарят го изненада, той трепна и каза само едно носово: „М!“ Провря глава през отворената врата, разгледа стаята, спря погледа си върху жената. От животното на вълнй идеше дъх на пърчовина. Ето чий бил тръпчивият мирис, дето ги подлудяваше.²⁰

Ами да, не само козарят и жената, но и ние забравихме за козела, защото много се бяхме прехласнали:

„Козарят блъсна силно вратата, така че да може да удари козела с нея. Но и козелът не беше вчерашен, подложи рогата си. Вратата се блъсна в тях, резето издрънча и се отвори отново. Козарят взе тоягата, тръгна към вратата, пръчът отско-

²⁰ Пак там, 50—51.

чи, преди още да го е пернал, и тръгна малко обидено към козарника. Нито веднъж не се обърна да погледне назад.²¹

Нека си спомним, появи ли се козелът — козел и човек, — възниква въпросът за човека.

„Кой е човекът? **Този, който** трябва да покаже какво е самият той. Показването веднъж значи изказване и същевременно — присъствие на изказването в изказващото се. Човекът е този, който Е тъкмо в показването на собственото си битие. Това показване няма предвид едно допълнително и случайно изразяване на човешкото битие; по-скоро то осъществява това битие чрез себе си.“²²

Досега може би „любов“ и „език“, колкото и да се мъчех да ги съединя, все си стояха всеки със собственото високомерие. Но ето виждам, вече се попоглеждат. Действително езикът не може да е „допълнително и случайно изразяване на човешкото битие“. Не, по-скоро той „осъществява това битие чрез себе си“. Ако наречем осъществяващото се човешко битие любов, следва да стигнем до заключението — и то съвсем правилно, — че езикът осъществява любовта чрез себе си.

Действително вече видяхме всички знаци, които осъществиха любовта на козаря и жената чрез себе си.

И поради важността му още веднъж да го повторим:

Езикът осъществява човешкото битие като любов чрез себе си.

Следва да се запитаме: как и доколко човешкото битие е любов? Има ли човешко битие, което да не е любов? И може би малко неочаквано: защо, също така, човекът е изгърсаче от каруцата на природата?

Когато видим нещо, ние осмисляме нашето виждане като — наистина скромно, но наш — успех. Ако го наречем, ние мислим, че даваме знак на другите хора; например обградете го, загашете го, хванете го, убийте го и го изяжте. За да не

²¹ Пак там, с. 51.

²² Хайдегер, М. Хьолдерлин и същността на поезията..., с. 54.

представят и представляват любовта на близкото. Така най-обичното изтърсаче може да се окопоти. (Докато кончето се ражда окопитено.)

Затова човекът е любов и език.

Дали с това успяхме да се доберем до ключа за най-дълбокия пласт на новелата-притча „Козел“ — притчата за човешкостта на любовта и езика?

Ясп-у-у-йр!

ОПИТ ЗА ЛЕТЕНЕ:

ГРАВИТАЦИЯ И ВЪЗТОРЖЕНОСТ

Човекът е направен по начин, че ходи по земята и предимно гледа в краката си — да не се спъне, а да прескача неволите, мъките и бедите, — ала все пак му се иска да не е така, а да лети!

Човек лети насън, а също и докато е млад — живее в блянове, мечти и надежди. Лети и със самолет, въртолет (хеликоптер), балон. Изстрелването с космически кораб обаче не можем да наречем летене. Към същността на летенето принадлежи реенето, когато човек се вижда такъв, какъвто не е — съвсем свободен. Затова по-скоро трябва да отхвърлим и пътническия самолет, в чийто гроб човекът влиза, за да дофърчи мигом до своята пътническа цел. Най-истинско летене е, кога си сложи криле и кръжи (като с делтапланер или пък както Икар — с восъчни криле) и се радва цял живот, или дорде кацне или се разбие.

Понякога обаче може да се случи летателното средство само да те грабне — например при влюбване — и човек тогава става несвестен:

Същата сцена, същата картина. Преследвачите продължават да викат: „Ура!“ Балонът внезапно се повдига нагоре, синьосребристите платно изплющява и изчезва, на сцената остават да висят само разлюлени въжетата. Привързаните към тях хора са увиснали във въздуха, между небето и земята. Промяна в светлината към сребристо и синьо. Всички са изпаднали в пълно сливане и вцепенение.²³

²³ Радичков, Й. Опит за летене. — В: Избрани произведения в три тома. Т. 3. С., 1989, с. 208.

Когато изумлението се преодолее, защото сме свикнали с пленяващата гравитация на земните грижи, те ни правят реални в реалността, висенето над реалността — стига да не е непосредствено опасно — ни се услажда:

БАБИНА ДУШИЦА: Мигар полетяваме?

АВРАМЯ ОПИТОМИТЕЛЯ: Полетяхме, полетяхме! Ей, Момо, я виж как полетяхме! Хайде, Момо, хайде и ти, опитомено пиле, размахай си крилата, дано покрай нас и ти започнеш да хвърчиш!

ДАСКАЛ КИРО: Ето че най-после и ние, спешените, хвърчим! Добре, че се сетихме да вържем скитника за себе си! Докато той кръжи над махалите и Балкана, то и ние заедно с него ще кръжим!... Я погледнете какви висини, какво ширине се простира пред погледа и как величествено е всичко!²⁴

Види ли човек от висините ширинето, от което неговият земен хоризонт изглежда смален, нищожен, затиснат от гравитацията, то се изпълва със смирение пред величествеността и е във възторг от истинската гледка на своето земно съществуване, из което винаги само чевръсто пъпли или угрижено крета, без да може нивга — освен с балон — го съзря от Божи поглед.

Хората обаче са разни. Не всекиму летенето понася.

Моля сега да ме извините, но тук най-внезапно ще прекъсна хода на извисяването, защото в този момент дочух гласа на едно отклонение, което ми се представи като

ТРАКТАТ ЗА ПОДСКОКА

и родственото нему подскачане,

което ме примами с обещанието, че ще помогне да доближа Радичков, като ме отдалечи от него...

Аркадий и Борис Стругацки във „Вълните усмиряват вятъра“ разказват как на Земята се зародила нова раса от човешката. Можем да кажем свръхчовеци, но истински. Те ги наричат „людени“. На български ще го преведем малко глуповато като „хораци“, защото са произлезли от хората.

²⁴ Пак там, с. 210.

За такива ли свръхчовеци мечтае Ницше? Които не да премигват, смалявайки всичко, към което премигнат — и най-вече висинето, летенето и реенето; значи и безкрайното и божественото — до мерките на земно загриженото си пъплене?

Разбира се, всеки знае, че между свръхчовеците на Ницше и „свръхчовеците“ на Хитлер няма никаква връзка и всяко объркване е невъзможно. Макар че много е говорено по този въпрос, може да се добави: подскочилият премигващ човек ще премигне и към подскока си.

Това първо объркване, което *не може* да се направи, го споменавам заради второто объркване, което *може* да се направи, на свой ред попадайки в едно „мета-объркване“, обърквайки първото объркване с второто объркване. Мислейки, че сме наясно с първото объркване, бъркаме, че сме наясно и с второто объркване, докато всъщност яснотата от първото объркване е клопката, която ще ни ввлече във второто объркване. Видно е, че приведената логическа форма е силוגистична, т.е. неминуема (не може да не се премине през нея) и необходима (не може и да се обходи, ще рече, избиколи).

Въпреки че е необходима и неминуема, Аристотел не я споменава сред трите си фигури и затова — макар четвъртата фигура да е добавена по-сетне със съмнителни основания — нашата пета фигура ще оповестим с аподиктична очевидност като главна за логиката на земните ни дела. Основното ни методическо средство, навлизайки в несигурната материя на летенето, ще бъде именно петият силогизъм.

Така човек, подскачайки, вярно разбира, че причината за земното му пъплене е тъкмо досега-не-подскачането му. И наистина, ако човек само подскачаше, щеше да се движи много по-бързо, подобно на кенгуру. Ала изяснявайки това първо объркване, а именно, че причината за нелетенето и нерееенето му е неподскачането му, той премигва по отношение на него, а това ще рече, че го смалява до мерките от епохата на своето неподскачане, и тогава неговото летенето и реене му се представя... тъкмо като подскачане. Човек, изяснявайки объркването от неподскачането, с това веднага попада в заблудата, че ле-

тенето не е подскачане, т.е. логиката, която ще движи неговия живот, е объркването на това, че нелетенето е от неподскачане, с това, че летенето не е подскачане, при което ще спре да подскача и с това обаче и да лети, а може да се отдаде и на мъст заради своето нелетене.

Всичко това — а именно Петата фигура за силогизъм — ще имаме случай да прилагаме нееднократно. За да я приложим сега обаче по отношение на объркването на свръхчовеците на Ницше и Хитлер, трябва да разгледаме възможното различно объркване между мъдреца при Ницше, който е „въже“, за да се премине от човека към свръхчовека („Човекът е въже, опнато между звяра и свръхчовека, въже над пропаст“²⁵), от една страна, и от друга страна, мислещият при Хайдегер, сам подобен на поета, и който по-скоро би бил едно „въже“ да премине човек към поета, което обаче ще се окаже завръщане на човека към себе си и към своята забравена истина. „Следователно поетите трябва да бъдат [тези], които първи показват самото „поетично“ и [го] обосновават като основа на живеенето. Заради това обосноваване самите тези поети трябва преди това да живеят стихотворящо.“²⁶

²⁵ Ницше, Ф. Тъй рече Заратустра. Прев. Ж. Николова-Гълъбова. С., 1990, с. 30. Също така: „Великото у човека е това, че той е мост, а не цел: това, което заслужава обич при него, е, че той е преход и залез“ (пак там). И: „Вижте, аз съм вестител на мълнията и тежката капка от облака: а тази мълния се зове Свръхчовек“ (пак там, с. 31).

²⁶ Хайдегер, М. Възпоменание. — Философски форум, 1999, № 2–3, 97–98. Контекстът на приведения цитат е във връзка със стиха на Хьолдерлин: „Напълно заслужил, все пак поетично живее/ човекът на тази земя.“ След като Хайдегер го цитира, продължава по следния начин: „Словото съдържа ограничение на това, което предварително [му] се полага [на човека]. Напълно заслужил наистина е човекът, когато той върши работата в своето работене. Необозримо е това, което човекът постига, чрез което той се устройва на земята, като я обработва, изтощава и изпозва, за да предпази себе си, да подпомогне и осигури своето дело. Все пак — това ли е вече цялото живеене, в чието съхраняване може да бъде родното на хората, в което той [човекът] може да спре? Цялото постигане и работене, отглеждане и поддържане остава „култура“. Тя е винаги — само и единствено — последица от едно живеене. То обаче е поетично. Ала как и къде, и кога идва поетичното? Дали е направено от поетите? Или поетите и поетичното са всякогаш определени чрез поезията? Обаче каква е същността на поезията? Кой я определя? Може ли да се събере [ablesen, прочете] тази същност от многото заслуги на човека върху тази земя? Така

Хайдегер цитира Ницше:

„И тъй рече Заратустра на народа:

[...]

Горко ви! Иде времето, когато човекът вече няма да изстрелва стрелата на своя блян по човек, а тетивата на неговия лък е забравила да свисти.

[...]

Горко ви! Иде времето, когато човекът вече няма да ражда звезда. Горко ви! Иде времето на най-презрения човек, който вече самия себе си няма да може да презира.

Ето! Аз ви показвам *последния човек*.

„Какво е любов? Какво е сътворение? Какво е блян? Какво е звезда?“ — така пита последният човек и премигва.

Земята тогава е станала малка и по нея подскача последният човек, който всичко смалява. Неговият род е неизтребим като на бълхите; последният човек живее най-дълго.

— Ние сме намерили щастието — казват последните хора и премигват.“²⁷

изглежда, понеже Новото време е на мнение поетите да ги смятат за творчески работещи, и поезините се причисляват при културните достижения. Ако обаче според словото на поета поетичното е противопоставено на всяка *заслуга* и не попада сред заслугите на човека, ако поетичното също така само по себе си не е някак си биващо налице, тогава как въобще следва да могат да узнаят хората поетичното, за да могат да живеят според неговия същностен закон? Кой друг може да мисли според същността на поезията освен поетите? Следователно поетите трябва да бъдат (тези), които първи показват самото „поетично“ и [го] обосновават като основа на живеенето. Заради това обосноваване самите тези поети трябва преди това да живеят стихотворящо“ (пак там). Срв. също така: П е н ч е в, В. Радичков другарува с думите. С., 2000, с. 40 и сл.

²⁷ Heidegger, M. Was heißt Denken? Tübingen, 1984, p. 45. Ето един друг превод на същия пасаж от Ницше:

„И тъй рече Заратустра на народа:

— Време е вече човек да си постави цел. Време е човек да засади кълна на своята върховна надежда.

Все още неговата почва е достатъчно богата за това. Но тази почва ще обеднее един ден, ще загуби силата си и нито едно високо дърво не ще може вече да покълне в нея.

Уви! Ще дойде ден, когато човек няма вече да хвърля стрелата на копнежа високо над човека, а тетивата на лъка му ще е отвикнала да свисти!

Казвам ви: човек трябва да носи хаос в душата си, за да може да роди танцуваща звезда. Казвам ви: още имате хаос в душите си.

Преди този цитат от Ницше Хайдегер вече е казал:

„Досегашният човек... не е навлязъл в своята собствена пълна същност. Ницше обяснява, че тази същност на човека дори още не е установена, т.е. нито е намерена, нито е закрепена. Затова Ницше казва: „Човекът е още неустановено животно.“ Твърдението звучи учудващо. Макар и той да изказва само това, което смяташе отдавна западноевропейското мислене за човека. Човекът е това *animal rationale*, разумното животно. Чрез разума човекът *се издига над* животното обаче така, че той постоянно *поглежда надолу* към звяра, довежда го под себе си, трябва да стане готов с него. Ние наричаме животинско чувственото и схващаме разума като не- и свръхчувственото, тогава се появява човекът, това *animal rationale*, ка-

Уви! Идва времето, когато човек не ще роди вече никаква звезда. Уви! Идва времето на най-презрения човек, който сам себе си не ще може вече да презира.

Вижте! Аз ви показвам последния човек.

„Що е обич? Що е творение? Що е копнеж? Що е звезда?“ — тъй пита последният човек и премигва.

Тогава земята ще е станала вече малка и по нея ще подскача последният човек, който всичко смаява. Родът му е неизтребим като бълхата; последният човек живее най-дълго.

„Ние изнамерихме щастието“ — казват последните хора и премигват.

Те напуснаха местностите, дето трудно се живее, защото човек има нужда от топлина. Той все още обича съседа си и се търка о него: защото има нужда от топлина.

Да заболееш и да храниш недоверие за тях е грехота: човек пристъпва предпазливо. Безумец е, който се препъва в камъни или хора!

Малко отрова от дъжд на вятър: това носи приятни сънища. А накрая много отрова за приятна смърт.

Човек се още труди, защото трудът е развлечение, но се пази да не прекалява с труда, защото е вредно за здравето.

Не ще има вече беден и богат. И едното, и другото е свързано с големи трудности. Кой има още желание да управлява? Кой да се подчинява? И едното, и другото е свързано с големи трудности.

Никакъв пастир, а едно стадо! Всеки желае равенство, всеки е равен: който чувства другояче, отива доброволно в лудницата.

„Някога цял свят беше луд“ — казват най-изтънчените и премигват.

Човек е мъдър и знае всичко станало: така няма причина за присмех. Все още спори, ала скоро се помирява — иначе ще получи стомашно разстройство.

Той си има вече свое наслажденище за през деня и свое наслажденище за през нощта: но си тачи здравето.

„Ние изнамерихме щастието“ — казват последните люде и премигват.“

(Н и ц ш е, Ф. Тъй рече Заратустра..., 32—33).

то чувствено-свръхчувствена същност. Ако наречем чувственото според традицията физическото, то разумът, свръхсетивното се показва в качеството на това, което излиза *извън и над* чувственото, физическото; гръцкото *μετά* значи *извън*; *μετά τὰ φυσικά* — *извън и над* физическото, чувственото; свръхсетивното в своето *извън и над* физическото е метафизическото. Човекът, доколкото той се представя като *animal rationale*, е физическото в *надскачане* на физическото; накратко казано: в същността на човека като *animal rationale* се насъбира това *извън* от физическото към не- и свръхфизическото: така човекът е самото мета-физическо²⁸ (к.а., В. П.).

И така Хайдегер ни казва:

Метафизиката — а за него това значи същността на цялата философия от Платон до наши дни — е също така полет, заложен в същността на човека да бъде неустановен, междинен. Метафизиката е онова тълкувание на този полет, при което същността на полета се свежда до искането да се види светът отгоре, като едно цяло. Ницше завършва това виждане отгоре, като виденият отгоре човек е тъкмо „последният човек“, а виждащият отгоре „последния човек“ е „надчовекът“, или в традиционния превод на български „свръхчовекът“, който вижда себе си отгоре като бестията, като звяра. Тъкмо затова за Хайдегер Ницше е онзи, който завършва метафизиката, като вижда и човека метафизически.

Ала поетът ще остава винаги в началото на полета, в основаването, и никога няма да се стреми към завършването, към виждането отгоре. С виждането отгоре полетът вече се е приземил и с това не е издържал мислителската си същност на отнесеност към небето, към трансцендентното, към смъртта, към нищото. „Най-мислителското в нашето време — казва Хайдегер, — че ние още не мислим.“²⁹ *Cogito* на Декарт е все едно *Dasein*, който все пак се е сгромолясал, като е видял в ка-

²⁸ Heidegger, M. Was heißt Denken..., p. 38.

²⁹ Ibidem, p. 4.

чеството на аподиктично очевидното аза, а не полета и не света като полет. (Когато полетим, и светът полита с нас.)

Малко по-нататък Хайдегер продължава:

„Пустинята расте: горко на този, който крие опустошение! Кой е този, на който се казва тук това „горко“? Това е надчовекът. Тъй като преминаващият оттатък трябва да бъде един залязващ; пътят на надчовека започва с неговия залез. С такава начало неговият път е решен.“³⁰

И така днес човекът като винаги политащото същество има все едно сякаш само две еднакво неудовлетворителни възможности.

Или като преминаващ към надчовека да бъде залязващ. С неговото залязване пустинята ще расте. Но това ще бъде нищо в сравнение с опустошението, което крие самият „надчовек“.

Или да премигва винаги към своето политане, така че да остане занаят дълго, колкото може по-дълго „последният човек“.

В епохата на техниката поетът може да бъде само вреден, понеже или *метафизическият* поет е опустошителят, или *метафизически* поетът не е поет, а премигващ по отношение на поетичността и на мисленето.

Единственият изход е освобождаването на поезията от метафизиката, на политането от полета с научна цел.

„Нека добре да се вслушаме: „последният човек живее най-дълго“³¹.

Ако и доколкото техниката е, изборът между „опустошителя“ и „последния човек“ ще трябва да се направи. Друг избор не е даден. Но и в двата избора ще владее техниката.

И ето как техниката може да бъде битие при „последния човек“:

„За *animal rationale* този същностен вид се покои в същностния начин, по който всичко, което е, се довежда до стоене

³⁰ Ibidem, p. 40.

³¹ Ibidem, p. 45.

като свои предмети и като свои собствени състояния, изправя пред себе си и се поставя върху това поставено като обхващащо условие. Кой е обаче сега онзи вид на представяне, в който се движи последният човек? Нищеш [го] казва съвсем ясно, обаче той не обяснява по-нататък казаното в насоката на въпроса, който сега поставяме. Кой е видът представяне, в който пребивава последният човек? Последният човек премигва. Какво значи това? „Премигва“ [blinzeln, приближава] е взаимосвързано с „блясвам“, „блестя“, „светя“. Премигвам — това значи: едно светене и един изглед подбутва и доставя, върху който изглед се уговаря, и то с взаимното, съвсем не изрично отсъдено споразумение да не се проследява по-нататък всичко, комуто е така доставено. Премигвам: уговореното — и в края на краищата уговорката — вече съвсем не нуждаещо се себе-до-ставяне на предметната и състоянийната повърхност и фасада на всичко в качеството на единствено валидно и важащо, в което човекът всичко придвижва и преценява.“³²

Ако светът е безвъпросно всякогаш доставян, то и техническото доставяне, при което доставеното следва само да бъде употребено, си е съвсем на място. В крайна сметка „последният човек“ гледа на света като на техника. Както телевизионният образ и всичко останало в неговия живот се доставя — при което той свежда смисъла до ползата и интереса, — така и светът за него е безразлично как доставен като постижи-ма предстояща предметност.

Човек сякаш има два начина да мисли себе си и как е сложен в света. Ако тръгне от тялото си и от онова, което вижда чрез него, то светът се изписва като природа, в която е сложен, и поради тази причина е природен и природен. Така човек се поставя в едно голямо свое тяло, което нарича природа и в което се е появил един ден пак като малко тяло, сложено в голямото на природата. А „последният човек“ разбира и природата като своята техника.

³² Ibidem, p. 46.

Ако тръгне от ума и сърцето си (може би те — умът и сърцето — не чак толкова се различават помежду си, както понякога изглежда), се поставя в един голям ум и сърце, които нарича Бог. Така онова, което вижда или долавя със сетивата си, ще са дочутите думи на Бога, който произнася своите думи, както човекът произнася своите човешки думи, и ни казва нещо, което ние се мъчим да разберем.

Засега човечеството мисли, че двата пътя са различни и единият е правилен — независимо кой, — а другият заблуда. Ако се тръгне от София към Нова Загора, верният път е на изток, а не на запад, ако пък ще е за Грън — обратното. Така човекът е разположил ума и сърцето си в едната посока от себе си нататък, а тялото си — в другата. И така разполовява света на две части според своето знание — източно, да речем, хуманитарното, а западно — природонаучното. Но се оказва, че той винаги иска да разбере видяното, ала и да види разбраното с ума и сърцето си.

Дали да кажем, че по посока на разбираното с ума и сърцето е битието, а по посока на вижданото е съществуващото?

И ако човекът е такъв двоен, с две посоки, то и всяко нещо в човешкия свят също ще бъде с две посоки. Науката иска да се прехвърля през тази междина на нещата, от видяното нещо — в разбраното нещо, без да излиза от самото нещо, а културата пък — обратно: от усетеното и разбрано нещо — във видяното като пресътворено. Така нашият свят се пълни и с художествени картини, и с теории. Ала и едните, и другите рядко се завръщат до човека откъм другата му страна. Теориите не се разбират, а картините не се виждат.

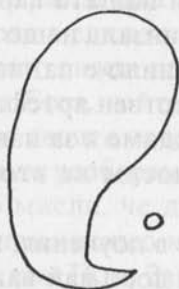
Може би хилядолетия още трябва да се чака, докато се проумее кръглата природа на човешкия свят и се научим, че истинното не е само да се прекоси междата на нещата в едната посока, но и да се завръщаме до човека откъм другата му страна. И че ако сме проболели нещо от виждане към разбиране или наопаки — от разбиране към виждане, — но не сме завърнали до човека откъм другата му страна не

посредствено, т.е. не със съмнителната патерица на техниката, то нашата теория или нашата картина не може да е истинна, а само ракета, пронизала нещото и отлетяла в неизвестна посока, а при човека унило е паднал единствено мъртвият технически или художествен артефакт, който се лъжем, че е полезен, като го пригаждаме я за навес, я за метла или гърне, или пък направо го носим на вторични суровини, за да припечелим пари.

Ала сега, увличайки се в поучения, забравих да ви кажа нещо много важно, може би дори най-важното. Това е загадката на единната кръгла вселена, а именно, че в двете посоки — на разбирането и виждането, на ума със сърцето и очите, на бога и тялото — е една и същата такава. Човекът като ум и сърце е същество в ума и сърцето на бога, наред с другите твари, които вижда. Ала умът със сърцето му са едно малко смътно и несигурно петънце, което е едно и същото такава с цялото — ума и сърцето на бога. Човекът пък като тяло е същество в природата, наред с другите предмети, за които мисли. И тялото е отново несигурно и смътно петънце, което е едно и същото такава с цялото — природата. И човекът като тяло, бидейки едно и същото такава като природата, и като ум със сърце, бидейки едно и същото такава като бога, е пак едно и същото такава в две части — наглед като две разкъсани части протяжност и мислене.

Това, което казах, може да се нарисува като ин и ян. В тяхната диаграма има три „едно и същото такава“. Единият и също такъв цвят на белите части на ян; единият и също такъв черен цвят на частите на ин; и най-сетне едната и същата такава форма (всяка разкъсана на две от отделени части) на ин и ян.

Ето го първо едно и същото такава:

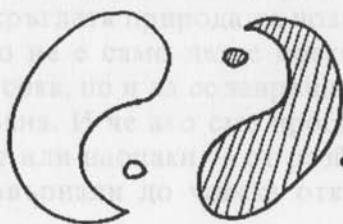
Това е **як**.

Ето го второто едно и същото такава:

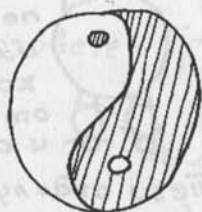
А това е **неговият**
неразделен другар ик.

Ето го третото едно и същото такава:

Тук **пък**
як и ик
са заедно,
ала поотделна

И най-дълбокият смисъл на ин и ян ще бъде, че тези трите (или четирите, защото третото едно и същото такова се състоеше от две под-„едно и същото такова“) първи едно и същото такова, както са дадени поотделно, на свой ред са едно и същото такова:

Тук ян и ин
са свсени
заедно (не е
за деца).

Дао, пътят, пък тогава ще е съблюдаването на единосьщието на двойствеността на тази двойна междинност.

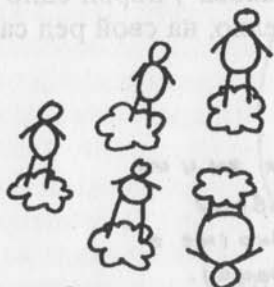
А Хайдегер говори за четворица — бог и хората, небе и земя, — в чиято среда е съдбата, която понякога се открива на поетите, така че те основават поетично живеене на чедата на земята. Небето е едно и същото такова със земята:

Това е
небето,
по което
иля облачета,
че да знаем докъде е.

А това е земята, по която
иля две дървета, къща и човек.

Хората са едно и същото такава като боговете:

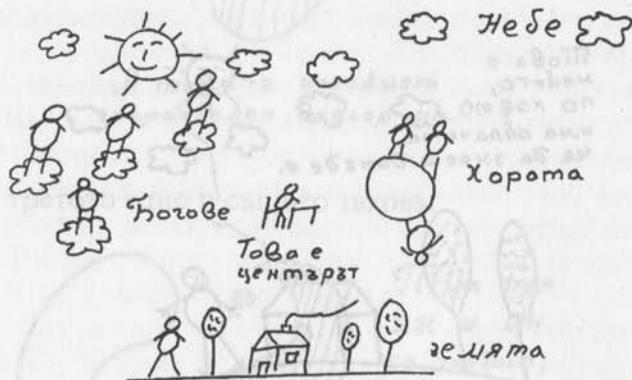
Това са
боговете,
които живеят
на небето.

Това
е
земята,
по която
иля
хора
отгоре
и отдолу.

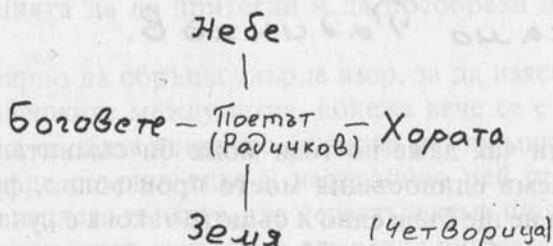
(Тези отдолу ходят
обърнати.)

А центърът на тази четворица определя единосьщието на двете „едно и същото такава“ — междинността между боговете и хората с междинността между земята и небето.

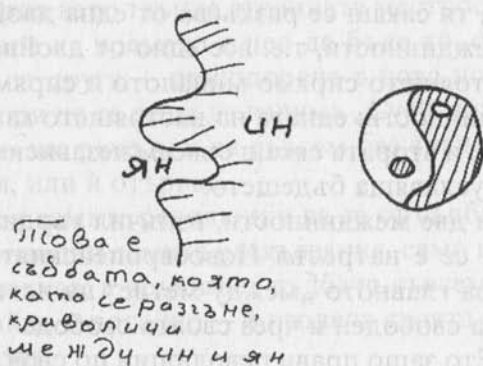

В центъра е човекът, който е изниси
цялата тази история.

И най-сетне цялата тази рисунка е едно цяло, защото четирите едносъщия (или три, като третото в две поединно-същия) са едносъщиие, или едно и същото такова.

Можем ли да стигнем до заключението тогава, че Хайдгеровата съдба е едно и същото такова с пътя, дао? Или единствено аз произволно, фриволно и фантазно съм ги изобразил като едносъщии?

Или на мен се е открила участта, моята или дори пък българската, да се види бъдещето като едно и същото такова на четворицата и на ин с ян.

Тук оставял празно
място за рисунка, която
можеше да нарисува
само Радичков.

Или дали чак даже по този може би съмнителен път на предполагаеми единосъщия моето произволно, фриволно и фантазно аз не ще бъде едно и същото такова с „участта, моята и дори пък българската“? Ала беше това само парабола (може би и метафора — т.е. поравно „беше“ и „не беше“), полет с неизбежно приземяване, чрез себе си обаче да посмея да онагледа и себе си нахално да изобрази като Хьолдерлиновия поет, провиждащ съдбата, така че хем дарява от мнозина нежелания дар на грядущето, хем чрез това самото бъдното основава.

За хората съдбата се разпростира във времето на историческата съдба, тя сякаш се разкъсва от една двойна междинност на две междинности, т.е. все едно от двойната междинност — на настоящето спрямо миналото и спрямо бъдещето — на две междинности: едната на настоящето като обусловено от миналото и втората сякаш съвсем независима: на настоящето като обуславяща бъдещето.

Между тези две междинности, изпъчил гърди, за да напобори съдбата, се е натресъл Новоевропейският човек: така той се мисли за главното „между-метие“ на историята. Така той се смята за свободен и чрез своята свобода — за именно Свързващия. Ето защо прави революции по своя охота и според мярата, че той е онзи, който ще прецени основателността на злобата, завистта и правото си на мъст и на „по-добър живот“. Така той винаги ще забравя и дори запокитва с ненавист и удоволствие миналото, за да строи бъдещето съвсем на чисто, според плановете си и „светлите си дръзновения“.

Надали обаче Новоевропейският човек ще да е Свързващият. Най-много да е подскочил от миналото, за да полети в бъдещето, но тъй, че неминуемо да погледне — че да се възторгне — от своя подскок, ала с туй и неминуемо да премигне, а гравитацията да го притегли и да преобрази летежа му в подскок.

Без навярно да обръща твърде взор, за да изяснява причината за човешките междуметия, понеже вече се е начудила и привикнала, съдбата чевръсто си снове между миналото и бъдещето, за да свърши тихо и неотклонно ней присъщото, а именно да изплете тънката, ала неразкъсваема нишка, за която хората все пак знаят, защото са я нарекли нишката на съдбата.

Дали човекът със своите революции наистина прави нещо — било да помага, било да пречи на участта, — или само избива себеподобните си и другите божи твари, заплепен от възторжените си междуметия дотам, че смята себе си за междуметието (знакът на това, което е) помежду миналото и бъдещето, сиреч междуметието на историята?

Така време-мястото (ще рече периодът) на Новото време би ни се открил като твърде странната местност на *привидно* разкъсване на времето с цел да бъде то, от една страна, озапчено, а от друга — пришпорено в нова посока. Съдбата, изглежда, дори не се сеща да издума „Сус!“ или поне да отсъди „Всуе!“ — ще рече или са съвсем без значение човешките междуметия, или ѝ отърва...

Но може и самите революции да са от съдбата — значи все пак да са привидни самите разкъсвания, само на хората да им изглеждат такива, а всъщност съдбата съвсем иначе — неведомо: незнaйно и потайно — е изплела своята нишка.

Хегел казва:

„Това, че разумът оставя страстите да действат сами за себе си, при което онова, чрез което той получава съществуване, се накърнява и търпи загуби, може да се нарече *хитрост на разума*. Защото това е явление, част от което е нищожна, а друга част е утвърдителна. Партикуларното в повечето слу-

чаи е твърде малозначително в сравнение с общото; индивидите биват жертвани и предоставяни на произвола на съдбата. Идеята заплаща данъка на наличното битие и на преходността не от себе си, а чрез страстите на индивидите.³³

Философията навярно също е склонна да подскача: да търси подобно на една супернаука големите обобщения и абстракции: какво е светът; кои са неговите начала; какво е човекът; какво е неговото бъдеще и пр.

Дали обаче философията от днес вече не трябва да бъде кротко и благо повествование, което да дава на четеца преди всичко дом, топлина и уют сред вселенските задни части, където в наше време хората са разположили своя бивак?

Казано с други думи: макар животът на човека да е несравнимо облекчен, макар той да научава всяка секунда много, много нови неща, световите извън него и този в него са ставали все повече и днес вече са станали изключително неуютни — недомашни.

На небето звездите вече греят студено и никой не ги поглежда...

Човекът се е превърнал в свиреп, ожесточен и отявлен войник на своето знание, на своето господство и своята империя... Ние устройваме живота си на земята като на временен бивак, като във военен стан: за „субекта“ най-необходимото, всичко за победата над „обекта“, за превръщането му от „обект за себе си“ в „обект за нас“ — полезен или най-малкото включен в пределите на нашата империя на знанието. Така учим своите малки: образуваме ги в „гражданските добродетели“ на неспирното настъпление — експанзията срещу неизвестното. Понеже войниците за една военщина никога не са достатъчно, в такива ще превърнем и своите жени. Те ще станат равноправни, това ще рече обаче: равноправни войници в битката. Казват, така щял светът да стане по-човечен... Щеше,

³³ Хегел, Г. Разумът в историята. С., 1996, с. 116.

ако мъжете станеха равноправни с жените, а не обратното. Това ще рече, ако се прекратеше изтощителното настъпление на науката и икономиката и човек се върнеше към мирен живот, към топлината, дома и уюта, защото тъкмо там мъжете досега не са равноправни с жените.

А ако и жените станат бойци, светът, тъкмо наопаки — ще стане изключително безчовечен.

Не се замисляме, че факторите на растежа през последните няколко века са екстензивни: завоюват се все нови и нови области; всяка научна област е всъщност сектор — ивица към хоризонта, а историята на „парадигмите“ е история на едно чергарско местене из неизвестното.

Но ако целият прогрес, устройството на империята е положено на основата на екстензивното и експанзионистичното, то тя ще рухне, а нашата цивилизация ще се превърне в руини, ако и когато напредъкът дори да не прекъсне, а само се ограничи.

Подскачайки, философията вижда себе си като стратега на това нашествие. Такъв може да е бил наистина Платон. Той е дал на европейското човечество *στρατηγία*-та³⁴ на *ιδέα*-та на непрекъснатото настъпление — подобно на ислямски бойци в името на Аллаха — за нейното достигане и непрекъснатото ѝ недостигане и реално фактическо разширяване границите на завоюваната територия, а техниката — това е превърнатото в роби завоювано население.

Но макар философията днес вече по-скоро да се отказва от тази си стратегия, след като не дава, а по-точно след като не може да даде ясна заповед за спиране, примирие, а може би дори мир — с това помазва продължаването на напредъка, и то даже вовеки веков, защото стратегът е — или го смятат, или сам се преструва на — умрял, а прогресът вече се ръководи от отделните науки и практики.

³⁴ *στρατηγία* ще рече на гръцки длъжността или званието на пълководеца; родствената дума *στρατεύω* ще рече „тръгвам на поход“, *στρατηλατέω* — „да се води войската в поход, да тръгне войската в поход“.

Но ако философията няма власт, има тя хилядолетен авторитет. Неин съюзник ще бъде смътното, но мощно неудовлетворение у всеки от, изглежда, неспирните несгоди на живота в поход, в напредък, в прогрес...

Има ли в този наш исторически създаден и чрез това утвърдил се начин на живот освен предимствата на леснотията, осигурена от раболепната техника и от поробения чрез нея свят, удоволствие и щастие, или има само несигурност, мъка и освирепялост?

Наистина ли напредъкът облагодетелства човека, или го тиранизира и поробва, така както прогресът чрез него прави с всичко останало?

Какво дава философията на всеки един, за да бъде пощастлив, за да бъде животът му изпълнен с повече смисъл?

Какво ще рече мъдрост?

Дали мъдростта от днес вече няма да значи уют и поезия, вмисляне и спомняне за нещата — били те хора, животни, растения или вещи?

Дали мъдростта от днес вече не трябва да види света и цялото му поселение като същества и чрез това да го превърне в население?

Отклонението „Трактат за подскока“ вече се изказа и ме остави и дори нарочи да продължа повествованието си за летенето с балон и летенето изобщо. Бяхме стигнали дотам, че макар мнозина летенето да изпълва с възхита, има някои, които не го понасят.

Така в повестта на братя Стругацки, за която вече се спомена, „Вълните усмиряват вятъра“ свръхчовеците, „людените“, „метахомите“ се отделят от обикновените хора по това, че първите не изпитват панически ужас от необичайното или от висенето в пустошта на космическото пространство, или пък от вестта, че цялото човечество е измряло. Тъкмо обратното. Необичайното или пустошта са все едно някакви неясни петна — огледала, в които човек в крайна сметка вижда себе

си. Ако човек се плаши от себе си, то той ще се плаши от неясното и откритото, ако е, напротив, весел — ще им се радва. Така, мисля, е и с летенето, което с извисяването си откъсва от земното и го смалява. След първата радост от изоставянето на грижите човек обаче остава с безкрая като с огледало, в което ще види сам себе си...

Ето защо някои от тези в „Опит за летенене“ се изпълват с радост, а други с ужас:

ИЛИЙКО: Досуц като орли се реем, даскал Киро!... Иго, какво ти стана?

ИГОТО: Плача!... В умиление изпаднах!

АВРАМ СОВАЛКАТА. Аз съм като муха в паяжина.

ПЕТЛЕТО: Аз като чувал с картофи се нося и ми се вие свят. Ето ви идея сега! Кой знае къде ще имаме да се развяваме с таз идея!

БАБИНА ДУШИЦА. Като пилета в кълчища се уплетохме!

АВРАМЧЕТО. Не знам защо, но ме напиря нещо отвътре да извикам!... Искан ми се „Ура!“ да извикам!³⁵

Наистина, идеята откъсва от гравитацията на грижите, но защо? И защото на човек му се ще малко да полети, и защото иска да стигне другаде по-бързо и така да изпревари земното си пъплене, и защото иска да опие другите, като ги качи на балона на идеята, та да смали и дори да премахне гледката на земните си безобразия, и защото иска да даде радост. За много неща може да служи идеята.

Ала ако човек живееше с хвърчене, щеше да е птичка:

МАТЕЙ НИЩОТО. Човек тогава трябва да е птичка, за да може всичко това да прелети!

АВРАМ СОВАЛКАТА. Нали сме птичка!

ПЕТЛЕТО. Птичка сме, как не!

ПЕТЪР. Аз не съм птичка!

ПАВЕЛ. Ние не сме птичка!

ПЕТЪР. Ами то, ако погледнеш, ние като муха без глава хвърчим! На къде хвърчим?

ПАВЕЛ. И аз мисля, че наникъде хвърчим!³⁶

³⁵ Радичков, Й. Опит за летенене..., с. 211.

³⁶ Пак там.

Птички ли са хората или мухи без глави? Сякаш и едното, и другото. През двадесети век те нерядко бяха склонни да хвърчат като мухи без глави само и само за да могат да се почувстват за известно време птички. Никой не може да бъде манипулиран насила. Всеки човек е повече или по-малко птичка и така, ако рогатият коварно му предложи излъгващата дилема: или ще пъплиш по земята, или ще хвърчиш като муха без глава, то хората ще се поогледат, поогледат какво прави другият, па ще зафърчат като мухи без глави. Известно време ще се чувстват птички, но когато рекат да станат пак хора, вече ще е невъзможно — рогатият се плези. „Вие сами — казва той — избрахте да сте мухи без глави. Вижте колко високо сте се издигнали! Ако речете да спрете да хвърчите, че да стигнете земята, то ще се разбиеете!“ И вече разбрали измамата, хората продължаваха да хвърчат като мухи без глави, макар да не се чувстваха птички.

Дали обаче и днес не сме хвъркнали така, подобно на мухи без глави? Мислим си, че Копитестият не може да е чак толкова лош, че винаги да ни лъже... На Дявола вярата нямай! „Петият силогизъм“ обаче ни казва друго. Докато човек подскача, той лети. Ако вършеше земното си пъплене без самозаблуда и опиянение, нямаше да направи и немалкото, което действително постига.

Ала полети ли наистина, ще се разбие... или ще хвърчи като муха без глава.

Гордо е да хвърчиш като птичка, но дори и като муха без глава. Защото подскачащите по земята няма как да разберат кое от двете. На външен вид все човек. Де да го знаят птичка ли е, или муха без глава. Каквото и да е, за всеки случай завиждат и се правят на глухи и слепи:

АВРАМ СОВАЛКАТА. Ами, възглух!... Никак не е възглух той, ами не ще да вдигне глава и да види как се ние носим над махалите със скитащия балон по най-горд начин. Той, моят сват, никога няма да погледне нагоре в небето, за да те забележи, защото е забил своя пусти нос в една тиква и я клъцка със сатъра. Той, моят сват, где какво намери тиква да я насмете, и сяда да я клъцка със сатъра, защото прасе угоява. Той

все сатъра гледа, тиквата и прасето, затова от тиквата и прасето по-далеко не вижда! Ама че изгубена Станка!... На тоя мой сват и с пишов да му гръмнеш в ухото, няма да те чуе, защото е забил нос в пустата тиква, не вижда по-далече от носа си и никак не се интересува хвърчиш ли ти в облаците, или не хвърчиш!

АВРАМ ОПИТОМИТЕЛЯ. Мигар никой няма нас да ни забележи, че хвърчим!... Ами ние с най-пълен риск се хванахме да хвърчим, а ето ще излезе, че никой няма да ни забележи! Мигар е възможно да не ни забележат! Тогава за какво да хвърчим, ако не ни забележат!

ПЕТЛЕТО. Как не! Колко пъти се е случвало да мине нещо покрай тебе и ти да не го забележиш!

МАТЕЙ НИЩОТО. Ще го забележиш чак когато се напъха в ухото ти и почне да бучи в него!

ДАСКАЛ КИРО. Дали ще ни забележат от земята или не, е все едно! Важното е, че веднъж в живота си и ние се издигаме, лекота на тялото усещаме и на душата, съпротивляваме се на земното притегляне, пъпната ни връв със земята може да се скъса и ще се понесем по подобие на Икар из ширините. Погледнете там, орли кръжат, околоръст край нас все орлови кръстопътища. *(Той става патетичен и разтваря ръце или жестикулира, сякаш иска да повдигне духа на групата, да я съсредоточи в една цел, за да я накара свободно да полети заедно с него в небето.)* Небесният гигант сребрее, трепти и вижте как леко диша! Не е той вече наранения самотник, защото ние му вдъхваме кураж, надежда, на него никой няма да посегне! Ако започне да пада уморен, задъхан от летенето и изтощен, то тогава, братя, ние сами ще размахаме закърнелите крила, от наште сили ще дадем и ще падне скитникът едва тогава, когато и ние паднем в пълно изтощение³⁷.

Кога човек е птичка, дори на Слънцето иска да помогне. Сам той вижда Земята, както Слънцето я вижда. Сърцето му се изпълва с възторг и летеж:

ИГОТО *(провиква се към земята)*. Е, хе, хе, ееее! Земльооо!

ИЛИЙКО. Братя! Аз почвам да сънувам! Хвърча! — то ще рече, че е сън това! Хвърчилото и то с мен хвърчи, небесният балон хвърчи и като гледам около себе си — всичките хвърчим! Аз мисля, че е сън това!

АВРАМ СОВАЛКАТА. Я дайте да се опипем един друг, да не излезе наистина, че сме сънували! От нас всеки е летял поне веднъж насън, но като се повдигне нависоко, изплашва се и рипва като яре. Тогава се

³⁷ Пак там, 212–213.

разбира, че е сън. Защо тъй е наредено: насън да става само тая работа, не знам!

ПЕТЛЕТО. Няма да е вредно да се поощипеме! Човек така може и да изкукурига!

Всеки от героите се ощипва, после се пресяга да ощипе човека до себе си, чува се „Ох!“, „Ах!“, двамата братя Петър и Павел се показват от качето, ощипват се и те, извикват ох и ах и повече не се скриват в качето. Хората се вторачват един в друг и всеки почва тихо да повтаря на човека срещу себе си: „Не сънуваме... Не сънуваме!“ Понеже всички повтарят това по няколко пъти шепнешком, от туй „Не сънуваме!“ откънтява като ектение, шепнещо и трептящо, сякаш подето от небесното ехо: „Не сънуваме, не сънуваме, не сънуваме!“... Далечен вой на сирена. Воят нараства и за да се чуват хората един друг, те все по-високо повтарят това: „Не сънуваме, не сънуваме!“ Воят става много силен, летящите с балона се оглеждат тревожно на всички страни, Даскал Киро се мъчи да възпламени отново хората.

ДАСКАЛ КИРО. Не сънуваме... не сънуваме, а летим!³⁸

Летенето изисква човек да се поощипе. Полети ли се, щипането е неизбежно. Ако някой не се сеща, че сам трябва да се щипе, другите почват да я вършат тази работа. В наше време човечеството вече е напълно посиняло от щипане. Когато преди милиони години птичките са полетели, и те трябва да са се щипали. Хвъркнеш ли, всеки ще те забележи и ако те стигне, те ощипва, ако пък не може, то тогава те ощипва наум или на глас. И понеже всички сме подфърчали, то и всички си ходим нащипани.

Във философията за щипането има философска дума — „критика“. Така например е било необходимо да се нащипе „чистият разум“, за да се провери дали не сънува, че е разумен. Още по-приятно е да критикуваш и да виждаш как критиката дава резултат — подфъркналият се разкандърдисва и се мушва на мястото си. Успелите да полетят обаче също така критикуват останалите по земята. Понечи ли свраче ято да полети, навсякъде се разнасят звуците на критиката. Летящите критикуват неполетелите свраки, но и неполетелите крити-

³⁸ Пак там, 214—215.

куват летящите. Така и човешкото ято непрекъснато се критикува. Можем следователно да заключим, че днес човечеството е напълно разкритикувано.

МАТЕЙ НИЩОТО. Балканите ни забелязаха и ни съгледаха, щото хвърчим високо. Нависоко ли си, всеки ще те забележи и съгледа. Ниско ли си, ни те забелязва някой, ни съгледва. Ами живееш ти незабележим и още по-забележим си отиваш!³⁹

АВРАМ ОПИТОМИТЕЛЯ. Не разрешава бог на човека да хвъркне в небето и да погледне той отвисоко земния живот. Който погледне отвисоко, разбира колко е мизерен и презрян земният живот; какво туткане и суета цари по земята — възгордява се тогаз човекът, бог ни предвардва от гордостта по тоя начин, затуй е наредил да се суетим и да се туткаме по божиата земя.⁴⁰

Въпросът дали ние, хората, да летим, е като всички философски въпроси — няма отговор. Нито може да се лети, нито може да не се лети! Науката си е заплюла областта на въпросите, които имат отговор. Така тя полита с балона на теорията, но знае, че ще може да се приземи благополучно с помощта на опита или експеримента. Ала в живота на хората науката е неприложима иначе освен чрез двусмисленото раболепие на техниката.

Например ни се предлага телевизия. Може ли обаче техниката да реши вместо нас дали да я гледаме или не? Действително носи вести, осведоменост, обединение на хората от целия свят и развлечение, но и затъпяване и деградация. И такава двусмислена и може би ехидна е във всичко техниката.

С какво науката и техниката могат да помогнат при разрешаването на реалните житейски въпроси, които стоят пред всеки един, пред обществото? Дали да се ожения (омъжа) за тази (този) или за онзи (онази)? С единия (едната) ще полетя, но пък с другия (другата) ще си остана на земята. Дали да емигрирам, или да остана в България? Дали да избира и да следвам професията на моето призвание (и почти сигурно да

³⁹ Пак там, с. 219.

⁴⁰ Пак там.

гладувам), или пък да продам изгодно способностите си, доколкото ги имам?

Винаги някои политат, винаги някои остават.

Винаги известно време обществото лети, винаги известно време пъпли (и стене).

С какво може да помогне философията, ако си е избрала областта на несигурността и откритостта — областта на въпросите, които нямат отговор? Може би със солидарността на хората да разбират общата си човешка съдба и с утеха, дом и уют и за избралите летенето (подскачането), и за избралите пъпленето.

За разлика от философията властта — независимо дали злоупотребява или не при възплъщението в себе си на солидарността на обществото — всякогаш постановява дали да се стои, или да се полита, или да се продължава с летенето, или да се приземяваме, или пък да пъплим и стенем; кому е разрешено да лети и кому участва му е да пъпли. Простолюдието с обществения договор е приело орисията на пъпленето! А законът следва всекиму да възложи отреденото:

СТАРШИЯТА. Неграмотно, но хвърчи!... Простолудие, но хвърчи!... Ако всичкото простолудие се емне да хвърчи по облаците, кой тогава ще оре и копае в тази държава, кой ще гледа добитъка, кой ще жъне житото?⁴¹

Разбрахме, че ако се оставеше на него, човек само щеше да хвърчи. Но за да хвърчат някои, други трябва да пъплят.

Какво ли не се е казвало за обществения договор. На пример това:

„...съгласието на хората е основано само на спогодба, в която има нещо изкуствено. Затова няма защо да се чудим, че за да може това съгласие да бъде постоянно и трайно, се иска нещо повече от спогодба, а това е обща власт, която да всява страх у хората и да насочва действията им към общо благо.“⁴²

⁴¹ Пак там, с. 228.

⁴² Х о б с, Т. Левиатан. С., 1970, с. 185.

И по-нататък Томас Хобс заключава, че е необходимо „едно лице, за действията на което голямо множество хора носят отговорност по силата на взаимен, сключен между тях договор с цел това лице да използва силата и средствата на всички тях така, както смята за целесъобразно за техния мир и обща защита“⁴³.

Русо пък гледа на обществения договор съвсем иначе:

„Човекът се ражда свободен, а навсякъде е в окови. Някой може да се смята господар на другите, а сам е роб повече от тях. Как е станала тази промяна? Не зная. Какво може да я узакони? Мисля, че мога да реша този въпрос.

Ако имах предвид само силата и произтичащия от нея резултат, бих казал: „Дотогава, докато един народ е принуден да се подчинява, той постъпва добре, веднага щом бъде в състояние да сваля ярема и го сваля, той постъпва още по-добре; защото, като си възвръща свободата по силата на същото право, което му я е похитило, той или има основание да си я възстанови, или другите не са имали основание да му я отнемат.“⁴⁴

За това обаче съвсем не е необходимо едно лице, суверен, а трябва:

„Да се намери форма на съдружие, която да защитава и закриля с цялата обща сила личността и имота на всеки член на съдружието и чрез която всеки се обединява с всички, но служи на себе си и остава свободен, както преди.“⁴⁵ „Така че очистим ли общественото съглашение от онова, което не е негова същност, ще видим, че то се свежда до следното: всеки един от нас влага в съдружието своята личност и цялата си мощ под върховното ръководство на общата воля; и всички ние като цяло възприемаме всеки член като неделима част на цялото.“⁴⁶

⁴³ Пак там, с. 186.

⁴⁴ Русо, Ж.-Ж. За обществения договор. С., 1996, 7—8.

⁴⁵ Пак там, с. 18.

⁴⁶ Пак там, с. 19.

За единството на общността настоява и Джон Лок:

„И така под *политическа власт* разбирам *правото* да се създават закони, предвиждащи смъртно наказание и съответно по-леки наказания за регулиране и съхраняване на собствеността и *правото* да се използва силата на общността както при осъществяването на тези закони, така и при защитата на държавата от външни посегателства, като всичко това се върши единствено заради публичното благо.“⁴⁷

И съответно на това: „...Бог е назначил управляващите именно за да се възпират пристрастията и насилието на хората. Лесно мога да се съглася, че *гражданското управление* е най-подходящият лек за неудобствата на естественото състояние, които със сигурност са твърде големи, когато хората съдят сами себе си, понеже не е трудно да си представим, че този, който е бил дотам несправедлив, че да навреди на брат си, едва ли би бил толкова справедлив, че да се осъди сам.“⁴⁸

Енгелс обаче е категоричен:

„Държавата на разума претърпяла пълен крах. Общественият договор на Русо бил осъществен през времето на терора, от който изгубилата вяра в своята политическа способност буржоазия потърсила спасение отначало в корупцията на Директорията, а след това — под закрилата на Наполеоновия деспотизъм. Обещаваният вечен мир се превърнал в безкрайна завоевателна война. Не провървяло повече и на разумното общество. Противоположността между богати и бедни, вместо да намери разрешение във всеобщо благоденствие, се изострила поради премахването както на цеховите и други привилегии, които са служили като мост над тая противоположност, така и на смекчаващата я донякъде църковна благотворителност.“⁴⁹

Ала, изследвайки летенето, общественият договор ни се представя съвсем иначе, и то съвсем просто:

⁴⁷ Лок, Дж. Два трактата за управлението. С., 1996, с. 196.

⁴⁸ Пак там, с. 203.

⁴⁹ Енгелс, Ф. Анти-Дюринг. С., 1988, 303—304.

Някои трябва да летят, а други — да пъплят! И понеже всички биха полетели, а земята ще запустее, то се налага властта да я има. Тя е като гравитацията: който я преодолее (с неизброими жертви, разбира се), то той има право да лети. И спре ли да лети, а си подложи някой облак за възглавка горе във висинето, ще рече: заблаженства на припек, гравитацията на обществения договор веднага го сграбчва и го удря о земята, та го разбива. Само възторгът от висинето през цялото време помага срещу гравитацията. А като се умори, не е зле сам да се спусне полека, да попъпли и после, ако може, пак да се вдигне.

Всеки роптае срещу живота си, никой никога не харесва постоянно съдбата си, а само в редки мигове, когато осъзнае, че тя винаги е била една възможност да полети, така че със своя полет все пак да помага на другите (или ако се е родил със сребърна лъжица в устата, поне да не пречи). И понякога я е използвал тази възможност, понякога не, и е плащал съответната цена — на щастливото и свободно (но твърде изтощително) реене и опасността всеки миг да полети като камък към гибел, или в другия случай — на тягостното пъплене, притеснявано и от властта, та да не му се доще на „простолудието“ да се юрне към небето, да спре обработката на земята и най-сетне да не се сгромоляса „олетялото“ се простолудие, а с него и човешкият род!

ДАСКАЛ КИРО. Пак простолудието, господин старши! То затова е създадено, да работи с мускули! Но понякога и въображението му работи. Въображението е единствената му привилегия, господин старши, то е бедата му. Мигар един умен и образован човек ще седне да измисля всякакви небивалици и да ги разселва тука по Балканите? Това само простолудието го върши, кой го знае къде се скита неговото въображение, та ето тук туря една гола самодива в реката (*Старшията се обръща да види голата самодива, Даскал Киро излиза напред към Старшията*), горе пуска змей по небето и не му стига змея, ами и пламък пуска от устата му. (*Старшията гледа нагоре, търси змея.*) Като стои простолудието, подпряно на гегата си и гледа как се сгромоляват облаците над главата му, праща Крали Марко да разсича облаците, три синджира роби да освобождава и все така подпряно на гегата

си, разположено посред своите кози, търкаля въображението си из доловете, прегазва вещици, зли сили, влиза в единоробство с тъмни стихии и с простотията си си въобразява, че всичко е във властта му и че всичко е подчинено на него. Беден е тоя Олимп, господин старши, бедни са тия балкански богове, но нали знаете, че сиромах човек и на магаре язди... Махали, колиби, колибарски селища, дивотия! (*Даскал Ки-ро се въодушевява, полицаите се скупчват, вторачени в него, заслушани в словото му.*) И ако в невежеството си тоз народ съзре скитащ балон, първата му работа е да го погне, да го хване яко за опашката и ако се случи, може и да покържи с него над мизерните си Аврамови махали, без да се замисля, че с това ще събуди подозрението на държавата и ще заслужи десет камшика. Умният и образован човек никога не ще се юрне да гони скитащи балони, а още по-малко ще полети той с непознатия балон в небето. Умният и образован човек може само да се усмихне снизходително и да каже още по-снизходително: „Гледай го ти пустото му простолудие, какви ги измисля!“⁵⁰

⁵⁰ Радичков, Й. Опит за летене..., 228—229.

МЪЛВА И ВАЛЕЖ:

КАКВО КРЕПИ ОБЩЕСТВОТО?

Има си Радичков една категорична книга — *Ноев ковчег*. Че нещо е категорично, ще рече, че е тъкмо така, както е казано, защото „категорично“ идва от гръцкото κατηγορία:

„Категория превеждаме с категория — пише Хайдегер — и така в действителност съвсем нищо не улавяме от пълното гръцко понятие: κατά-ἀγορεύειν, при обществено гледане на дело на ἀγορά-та да се хвърли обвинение в лицето, че той е „онзи“, който... нещо в качеството на това и това е запитано наистина така, че в запитването и чрез това запитаното се поставя открито в открито публичното и откровеното...“⁵¹

Точно такава е Радичковата книга *Ноев ковчег* — категорична. Тя казва за всяко нещо ясно: „ти си това, което...“ А пък на ясното и категорично вменяване противостои мълвата: „чу се за това, което май...“ Субектът на *мълвата* е безличен; не този, който я изказва, я твърди категорично, а кой я твърди, не се знае. Мълвата винаги е *двусмислена*, та движи я *любопитството*. Онова, за което се говори, скрито зад многозначителното многоточие, *попада и пропада* сякаш във водовъртеж, еднаж *захвърлено* там.

Думите в курсив приблизително съответстват на заглавията на параграфите, които Хайдегер номерира от тридесет и пети до тридесет и осми в *Битие и време*⁵². Те са обединени

⁵¹ Heidegger, M. Vom Wesen und Begriff der Φύσις. — In: Heidegger, M. Wegmarken. Frankfurt am Main, 1978, p. 250.

⁵² Heidegger, M. Sein und Zeit. Frankfurt am Main, 1977, 222—239.

под само по себе си знаменателното заглавие: *Ежедневното битие и пропадането на Dasein*⁵³ (за това, как да се преведе Dasein на български, се водят пунически войни; затова само за бегла представа на четеца ще кажа: **сиреч, да речем, човешкото битие**).

За категориите — т.е. открито и откровено да се каже в открито публичното кое какво е — философията е говорила много и дори втръсващо. Но човешкото ежедневие се крепи не толкоз и дори почти никак на категориите, а от мълвата, напешвана от един странен Никой (ще го нарече Хайдегер също толкова странно — das Man — битийна и съществуваща безсубектност; хората казват...).

В тази своя най-категорична книга *Ноев ковчег* Радичков открито и проникновено казва за мълвата: ти си тази, която крепиш ежедневието и обществото на *хората*.

Мълви се не само днес, мълвяло се е винаги. Достигналата до нас мълва от незнайните времена на черказките хроники и предание, μῦθος, мит. Митът, разбира се, е измислица. В нея — както е при писането и литературата — „винаги има една лъжа и една истина. Забелязал съм — рече Радичков, — че лъжата обикновено отлита, а истината остава.“⁵⁴ Времето укрепва краката на лъжата и я подлъгва да отлети, а истината не мами и тя си остава в измислицата. Така преданието, μῦθοςът, митът — макар и измислица — е чиста и отсята истина.

Днес демитологизираме; и не е лошо да го правим; но както при много модерни човешки работи разбираме нещата твърде смътно и направо съвсем погрешно. За да постигнем тази невярност, си служим с чужди думи, та да не ги схващаме: например както когато казваме, че демитологизираме „де-“ на български е „не“ (обратно връщаме нещо), „мит“ е „предание“, а „логос“ е „слово“; оттук следователно да „демитологизираме“ ще рече, че *не* предаваме към бъдещето някакво слово, което иде от миналото. И сега вече би била съв-

⁵³ Ibidem, p. 221.

⁵⁴ Радичков, Й. *Ноев ковчег*. С., 1992, с. 59.

ням уместна забележката, че учените само си приписват заслугата, а времето е, което „демитологизира“, съхранявайки или заглъхвайки мълвата.

Имаме едно национално, българско сказание — за Васил Левски. И за това как е заловен при Къкринското ханче. Но почти нищо не се знае за мълвата, спходила това препечално събитие:

„Според мълвата у Апостола са се намирали много пари, които той успял да разхвърли в снега още докато се мъчел да разкъса кордона на заптиетата, а така също и по-късно, когато видял, че всяка надежда за спасение е изгубена.“⁵⁵

Нашият разказ няма да бъде за Апостола, а за тази мълва при неговото пленяване, за мълвата изобщо и за това как непрестанно валял сняг, докато мълвата се ширела.

Че замисляли ли сме се за мълвенето, макар и в мълва да живеем?

„Мълвата е нещо изключително мощно, тя прониква навсякъде, промъква се тайно, пропълзява през пукнатините, пълзи по отвесни стени, върви на пръсти, сама тя с пръст на устата, шушука, съзаклятнични, обгръща човека отвсякъде, притиска го като лепкава мъгла, вмъква се в смутената му душа. Ако пътят за там е затворен, то тя прониква едва ли не през порите на кожата му, влиза незабелязана и в най-добре охраняваните крепости, наднича през ключалките на вратите, изнася на показ най-съкровени тайни, интригува и подкопава, с едно само нашепване съсипва нечие реноме, изграждано цял живот.“⁵⁶

Сама по себе си мълвата не е добро или лошо, а просто е нашето хорско пространство, за разлика от земната повърхност, което споделяме с юници, вълци, кокошлета, баири, долчинки, нивя, телевизори, шосета и прочие. В мълвата сме само ние, хората.

„В шепота и в шушукането на мълвата има злоради нотки, но има и нотки на надежда и на свята народна наивност, че ут-

⁵⁵ Пак там, с. 72.

⁵⁶ Пак там.

ре или най-късно вдругиден ще има небесно знамение и че назрява промяна. Тази надежда за промяна народът таи дълбоко в себе си. Ние не знаем точно кога това цвете пониква и кога започва да цъфти в народната душа.⁵⁷

По турско време не е имало медии, или както по-преди се казваше — средства за масова информация. Напротив, по времето на Радичков има „средства за масова информация“ и те съобщават с половин или цяла уста за „перестройката“. (Съответно можем да стигнем до заключението, че средствата за масова информация са вкарана в русло мълва, докато медиите са само институционализирана мълва, без това институционализиране да служи за вкарването ѝ и в най-благополучното русло.)

Вероятно Радичков намеква за една конкретна мълва по онова време, в което пише, мълвата за промяната. Но нужда от такава мълва има тъкмо защото тогавашните средства за масова информация не са медии. Множество власти са се изкушавали, сега се изкушават и тепърва ще продължават от това да управляват мълвата. Обществото в този случай наистина става по-споено, но всъщност вече не е общество, а някаква управническа химера.

Лесно бихме могли да иронизираме как щеше да се отрази залавянето на Апостола в днешните вестници:

ПИПВАТ АПОСТОЛА

РАЗХВЪРЛИЛ ЛИ Е МЕДЖИДИЕТАТА?

Ала заслушвам се в тази ирония и усещам, че е весела, закачлива; добродушна иска да остане; защото днешните общества са твърде обширни и менливи; без свое си учреждение и средства мълвата в наше време съвсем не ще насмогва и няма да успее. А тъкмо мълвата — дори няма значение дали истина или лъжа (мълвата е вярна, стига да я има) — крепи и единява обществото.

⁵⁷ Пак там.

„Мълвата е вечният скитник по пътищата. Тя постоянно пренася нещо, пренася го шепнешком, някак си тайнствено и съвсем тихо, като че ли ви приобщава към някакво съзаклятие, като че ли самата нашепвана от нея вест е някое много рядко и плашливо птиче, та е достатъчен само един-единствен наш невнимателен жест или едно-единствено невнимателно движение и птичето ще отлети безвъзвратно, предричането няма да се сбъдне и няма да има магия.“⁵⁸

Мълвата съсипва и предрича. Тя не е само твърдение, не е само въпрос, но е и тихо, едва доловимо, но съдбовно посочване:

„Мълвата постоянно нещо подсказва, но го подсказва шепнешком, пълна с недомлъвки, говори обикновено с половин уста и оставя подир себе си неяснота и недоизказаност, за да може човек да гадае. Ужасно нещо! Кълбо от влечуги, което непрекъснато се оплита и разплита, преминава всякакви граници и понякога може да набъбне, да обрасне и да достигне такива гигантски размери, че да е видно от всичките континенти на света. Това гигантско чудовище е световната мълва.“⁵⁹

За мълвата няма препятствия и граници в пространството, няма и във времето:

„Мисля, че именно световната мълва е създала много от човешките митове и легенди, в това число и мита за потопа и за Ноевия ковчег.“⁶⁰

Нека сравним изречението, което ще последва съвсем след малко, с едно на Хайдегер: „Тъкмо благодарение на езика човек е изложен пред нещо открито, което като съществуващо го потиска или окриля, а като несъществуващо го блазни или разочарова.“⁶¹

„Мълвата може да угнети, но тя може да породи и надежди. Тя е като нож с две острия, на който са забравили да турят

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там.

⁶⁰ Пак там, 72—73.

⁶¹ Heidegger, M. Hölderlin und das Wesen der Dichtung. — In: Heidegger, M. Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung. Frankfurt am Main, 1971, 36—37.

дръжката, тъй че както и да посегнем към този нож, рискуваме да посечем ръката си.⁶²

А кой е онзи странен Никой (от Хайдегер пък наречен *das Man*), който мълви мълвата, къде обитава и как се препитава?

„Би ли могъл да каже някой къде живее народната мълва, с какво се храни и как се размножава? Трудно може да се отговори на такъв въпрос. Тя се таи дълбоко в недрата на народната душа, в оня тъмен, врящ и неизследван котел, който може да се оприличи на вряща магма в някой вулкан, димящ и стенещ в своя дълбок кратер, ръмжащ и дишащ заканително!“⁶³

Та ето това е мълвата, незабележима и пренебрежима само за глупците. (Често най-важните неща са тъкмо такива и когато Хайдегер говори за истината като „нескритост“, има предвид също така просто да се забелязва забележимото, па макар наглед скромно, сиво и пренебрежимо.) Та тя е, която узаконява, ръкополага и ситно наставлява днешната „четвърта власт“ — медиите.

И ето сега ще видим една нашенска мълва, която хем идва от едно вече отдалечено време, хем обхваща стъпка по стъпка целия народ; хем е мерзка, хем възвишена; и тъжна и безутешна, и с онова незабележимото и пренебрежимото, „нескритост“ — тук надежда и възделение:

„Та ето че с откарването на Апостола за град Ловеч, околоръст из колибите и колибарските селища плъпна мълва. И преди още мълвата да е заглъхнала и да се е разсъмнало добре, край Къкринското ханче се появи човек.“⁶⁴

Приждат един по един, та цяло множество. Вземат си от снега кой с каквото носи, да го топят, меджидиетата да добият. Всички се кръстят пред Апостоловия отпечатък в снега, някои и молитви редят, па си вземат от снега: а той почва да вали и вали ли, че вали — не спира.

⁶² Радичков, Й. Ноев ковчег..., с. 73.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Пак там.

„Един през друг хората говореха, като се допълваха непрекъснато, че българският апостол бил излязъл от град Ловеч с много пари в себе си и че всичките пари били все бели меджидиета. През нощта, сражавайки се с обградилите го отвсякъде заптиета, Апостолът разхвърлял междуременно из снега белите меджидиета, които носел със себе си, за да не попаднат те в ръцете на заптиетата при залавянето му, а да останат за изстрадалия народ. Ето поради тази именно причина народът се трупаше при ханчето, събираше снега около него и го отнасяше по къщите да го стопява на огъня с надеждата, че щом снегът се стопи, то на дъното на съда ще блеснат сребърни меджидиета.“⁶⁵

Така го е казал Радичков за българина, че просто няма какво да се добави, а може само да се поумува (над нескритото). За какво идват хората? За да се поклонят пред делото, подвига и трагичната кончина или за да се сдобият с меджидиета? Кое на кое е претекст? Или някои за едното, други за другото, но всички ще правят и двете без риск за самите тях.

Доста вече говорихме за мълвата и действията, към които тя подтиква, за да можем да я съзрем ние, четците. А чувам втората част от заглавието *Мълва и валеж*, валежът сиреч, отдавна потропва нетърпеливо и вече може би дори се обижда, загърбен от мълвата. Но такъв си е валежът — сам себе си да скрива (на шега на немски преведено: *das Sich-von-ihm-her-und-aus-selbst-Verbergende*) — един български феномен (защото феноменът, за който говори Хайдегер, обратно: „сам по себе показва себе си“; дори може би и с известна несигурност да може феноменология на български същностно да се преведе като **валежознание**). Скрива се валежът⁶⁶, противно на своето усилие, но Радичков постоянно го държи под око, информира ни за него и следи измененията му:

⁶⁵ Пак там, с. 79.

⁶⁶ Българинът обича валежа, защото той скрива небето. Това е неговият начин да бъде междинен между земята и небето. Философия може да си позволи народ, който има не ниско и не високо самочувствие, а реално..., т.е. който народ е исторически зрял.

„Колко дни и седмици валя, никой не може да каже, защото дните и седмиците се сляха в едно цяло. После, за да внесе малко бъркотия в еднообразието, иззад хълмовете се втурна виелица. Тя насмете земята, тъй както вълци насмитат стадо овце. Грозен вой нададоха осаждените комини на къщите, селищата притихнаха, стенания, скърцания и пукот се изтръгнаха от горите и като накара всяко сърце да замре, виелицата отмина, кикотейки се. Ден или два подир нея валя много разсеяно, снежинките блуждаеха колебливо из въздуха, въртяха се около себе си, полюляваха се и падаха замислено върху земята, изтърсили се върху нея едва ли не по невнимание. Сякаш в машинарията на небесната мелница някакви механизми се бяха разстроили. Но постепенно, макар и бавно, механизмите се оправиха и снегът отново продължи да вали както и по-рано и да затрупва всичко под себе си. Валеше всеки ден и всяка нощ, ханчето постепенно се изгуби, засипано със сняг, само гуглата му все още продължаваше да стърчи и озъбените срещу небето колове на онзи ужасен плет. Изгуби се също тъй и снежният отпечатък на българския апостол, както и широката пъртина, оставена от заптиетата, а снегът продължаваше да вали.

И валя той още много дни и нощи, затрупвайки всичко под себе си.“⁶⁷

Валежът сам себе си скрива, но и земята покрива, така че да не остане Апостоловият отпечатък. Времето така вали. Замисляли ли сме се някога, че само на български времето, например като снеговалеж, е и времето като отминаване? (Имаше една естрадна песен: „Снегът на спомена вали...“) Тъкмо в българския език снегът и споменът могат да се окажат споени в толкова естествена метафора. Ето защо за нас не е скрито, че времето вали. Вали понякога бавно, чудейки се и дори сякаш замислено, дали да скрие отминаващото в буйни пазви от забрава, а друг път вали енергично, с едри парцали, като че ли е закъсняло със заличаването и отминаването и наваксва...

⁶⁷ Радичков, Й. Ноев ковчег..., с. 91.

Затова можем да говорим за времето и изменението на нещо като за валеж — за неговия „валеж“, в момента потопяващото потапяне в забравата на времето. Предметът изпква и изскача и сякаш другите народи в това съсредоточават вниманието си, за да могат по-òправно да боравят с нещата.

А ние сме певци. По самата си природа песента е валежно умение. Затова нашите песни са други, чудни, протяжни. Не се интересува певецът как звукът ще екне, а как ще заглъхне и затова го прото-о-очва, та всеки да усети, да се замисли и разбере това заглъхване.

Валежни, времеви са нашите песни: сняг — весел и пъргав, или сняг — тежък и труден, но все бавно като сняг утихват. Но ако и да е твърде полезен и дори необходим този снеговалеж за нашите песни, не така е с народната пробуда:

„Този сняг не бе почнал да се сипе върху угнетената българска земя от Къкринското ханче. Той валеше от по-рано, засипваше селищата и пътищата и натрупваше големи преспи. Отдавна валеше този сняг, отпреди петстотин години... ту монотонен и тих, ту лепкав и мокър, ту усукващ се като някой дервиш от студения вятър, ту ситен и сипкав, носен на юруш от злите виелици. И като валя непрекъснато през всичките тези петстотин години, натрупаха се величествени преспи в душата на угнетения българин.

Как можеше през тези преспи робът да види, че при Къкринското ханче пада неговият апостол, отпечатвайки се върху снега! А и самото ханче как можеше да види роба, когато то лежеше дълбоко под преспите на душата му, където всичко е вцепенено в своята зимна летаргия! Само сокерицата има чудната способност да вижда през преспите, това ние го отбелязахме! Но угнетеният народ не е сокерица и как тогава той може да види всичко това, още повече че ханчето не припълзя там до пътя за изстрадалия народ, а за неговия апостол пропълзя през снеговете на времето, тъй както го отбелязахме още в началото, за да може съдбата, побутвайки леко Апостола, да го отбие в ханчето, да хлопне тихо вратата зад

гърба му, та по този начин човек и ханче да свържат завинаги съдбите си, не, ами да ги вплетат като зъл възел завинаги!

Ето така било!... Пусто и безнадеждно!⁶⁸

Ала заглъхващото, което бавно, много бавно, твърде бавно отзвучава, е незаглъхналото и може би дори незаглъхващото. Затова певицата, проточвайки, с това сякаш *като майка* поддържа заглъхващия, а всъщност може би прохождащ след раждането звук, дорде сили събере да отфучи в безкрая. (Дали не това е чул Карл Сейгън, за да предложи българска песен да отфучи в космическия безкрай?)

Така и валежът — българското време — е подобно привидната беззащитност на майката. Не че наистина е беззащитен и затова се скрива — сякаш в срам — дори и от себе си, а вгълбен и силно вдълбочен е в по-важна работа: да укрепи и отгледа случилото се, докато стане вече билдът и то самò тръгне по разкаляните друмища на времето.

Валежът скрива, но и опазва!

„Днес, когато надниквам в душата си, виждам в нейния здрач да се белеят, или по-точно да се сивеят стари преспи. Зная, че това са останки от оня сняг, натрупван в душата на българина през робството. Под тях лежи засипан и снежният отпечатък на български апостол и онези бели меджидиета, разхвърляни из снега през глухата нощ.“⁶⁹

Снеговалежът скрива, но и опазва! Снеговалежът, който скрива и опазва, се натрупва в преспи. Под тях зимно време оцеляват от студа житните кълнове. Така, ако се проточи една зима и пробудата — макар дори *май май* да е дошъл — да е преждевременна, то преспите и пет века могат да предпазят нечия народност. Ето как дори повече от твърде много е послужило едно певческо, валежно умение.

„Като разравям студените останки в душата си, аз понякога се вирам напрегнато и търся дали там, под снега, няма да лъсне някое бяло меджидие. За какво ми е това меджидие,

⁶⁸ Пак там, 91–92.

⁶⁹ Пак там, с. 92.

не зная и не мога да обясня, а се ровя и търся в посивелите преспи, разядени от времето, станали вече уродливи.⁷⁰

Така и майката — пряспа за детето — посивява, времето я разяжда, грознее, от времето похабявана, но за онзи, който е скътала и опазила като бяло меджидие — жълтицата нейна, която и пред живота си предпочита, — все така никога непрежалимата ще си остане. Пожертвала се е майката, съхранила е своето меджидие, няма я вече майката, а то е сред нас, блести. Ето ни нас, блестим, българското съкровище, всеки в своята пряспа от житейския студ предпазвано, всички ние от една обща пряспа съхранени.

И понякога себе си продължаваме да съхраняваме, като майка над себе си бдим, че дано от житейския студ се опазим. Така всеки на себе си дори чак и родина може да стане. Други преспи са тези, съвсем други: излишни и задушавачи и от това не в саможертва сбръчкани и просиявачи, а по природата си грозни и уродливи:

„Грозни са тия преспи, истина е, уродливият им вид потиска, но няма как другояче да се освободя от тях, освен като ги топя. Затова непрекъснато се ровя из тях и се ослушвам, за да чувам как всяка снежна капка се ощежда мъчително и как тежко и глухо пада на дъното на душата ми.“⁷¹

И ето пролет е, плъпва живината в смях, бутане и съвкупление (пък и взаимноизяждане). Но ленивците лежат изтегнати и наредени сякаш все още под пряспата — пряспа противоприродна и изродна, искат да ги задушава, белким пак в дрямка, вековна или десетилетна, се унесат, че съхранят.

Та за меджидиета се е мълвяло, а снегът валял, че валял, когато заловили Апостола.

За какво ли се мълви днес?

Ясп-у-у-йр!!!

⁷⁰ Пак там.

⁷¹ Пак там.

НИЕ, ДУХОВАТА МУЗИКА:

НИЕ, ФИЛОСОФИТЕ

На хората им се случват разни случки. Имат си работа (днес мнозина са безработни) по-делнична или пък по-празнична. Най-празнична е работата на духовата музика:

„Б а с ъ т.

С моя прост акъл си викам: къща, дето не сме свирили ние, не е къща. А нека се похвали некой, че не сме му свирили в къщата! Па и само в къщите ли?

Кога откривахме огняната воденица (черказци наричат така своята валцова мелница), не свирихме ли? — Свирихме. Мостът кога се направи, и на него свирихме. Кога електричество се прокарваше, пак свирихме. Нашата музика и самолет е посрещала.⁷²

Човек е свикнал да отбелязва важните случки: раждане, сватба, новодомство, смърт. В последния случай духовата музика ще свири тъжно. Също така на рождените дни младежите се събират и пускат гръмовно поп-фолк, преди бяха западни групи — там духова музика няма. Виж, при военните и на паради без духова музика не може:

„Ако вие отидете на военен парад, ще видите, че най-напред на площада излиза духовата музика, па чак после излиза генералът, па другите военни, па частите, както са си наредени една подир друга, а музиката все свири. Кога пък музиката

⁷² Радичков, Й. Ние, духовата музика. — В: Радичков, Й. Свирепо настроение. С., 1992, с. 48.

не свири, почват да бият само барабаните. Едни хубави барабани, като бият едно хубаво, абе като че право по сърцето те бият, а войниците маршируват и заедно с барабаните: рап-рап, рап-рап! — ще сринат къщите.“⁷³

Не всичко си струва да се отбележи — дори това, което си струва да се отбележи, е твърде рядко.

Философията също си има духовна музика, с която отбелязва. Тя носи със себе си огледало и където види нещо за отбелязване, го слага и то се отразява, така че всички по-ясно да го видят, а отдалече пък блещи и хората прииждат да видят какво е намерила философията, та е сложила своето огледало.

В бръснарницата огледалото се казва бръснарско огледало, жените пък носят дамско огледало, за да пригладят някой кичур за самочувствие. Има също зъболекарско огледало. Огледалото, с което Архимед е подпалил корабите, е било параболично огледало. Има и криви огледала, които ни слагат колегите, за да не можем се позна.

Философското огледало не е нито бръснарско, нито дамско, нито параболично, нито криво. За да не се сбърка с някое от тях и бързешката да се грабне, за съжаление то е наречено рефлексия. Философите винаги носят рефлексията със себе си, за да я поставят, като открият нещо важно. Така философ види ли Радичков, веднага слага рефлексията си.

Хората пък, като им предстои нещо важно, слагат духовна музика и макар тя да не блещи като рефлексията отдалече, за това пък се разчува надалече. Този обичай да се слага духовна музика при важните неща е от памтивека, може би дори от далечните времена на Сократ и Платон:

„Черказката духовна музика наистина е стара. Надали някой в селото знае годините на инструментите; трябва да ви уверя, че ако ги погледнете, ще ви се сторят стари едва ли не колкото слънцето. Това дори и собствениците на инструментите не знаят, защото твърдят, че те са си, откакто е създаден светът...“⁷⁴

⁷³ Пак там, 49—50.

⁷⁴ Пак там, с. 46.

Така от незапомнени времена историята си тече, но с чупки. Първо е течала в кръг, но от Новата ера се е отприщила напъряко и днес вече изглежда, сякаш нищо не може да я спре. В кръг или напъряко, обаче чупки винаги е имало. При някои племена, когато детето става мъж, го пращат в дивия лес и като броди, забравя какво е било и разбира какво ще стане. Това е чупка. Природата пък се погрижила да обагрят събитието, когато момичето става жена. Войните, революциите, превратите, Девети септември, Десети ноември са все такива чупки. Кога закрийят завод, снабдявал с електроника великата светска страна, и работниците останат без работа, а чиновниците направят мениджърска приватизация, това пак е чупка. Тогава казват: „Хайде, чупка!“, което ще рече, че историята е направила чупка и по-недосетливите трябва да се осведомят. „Чупка!“ са казали и на Людовик XVI, защото Френската революция е била също такава чупка.

Но в тези всичките случаи, макар да има чупка, духовата музика няма.

„Подир Девети, кога беше кооперирането, ние тръгнахме, тъй както сме целата духовата музика, да свирим от къща на къща. Едни го гледат на веселие, други го гледат накриво, но нали бе тръгнало, какво ще го правим — свирим да започне веднъж, после ще го уреждаме; защото всичко започва с музиката и свършва с музиката. Когато човек умре, пак с музиката го изпращаме.“⁷⁵

И тъй музиката е в началото и в края на всяка житейска отсечка. Дорде се появи духовата музика, делата ни текат в руслото си. Всяко нещо следва реда си, всяко нещо си има причина, а пък има ли причина, и следствието не закъснява. Но ако изникне духовата музика, значи имаме събитие.

Чудни неща са събитията! Човек може да си помисли защо ѝ е на историята това Брауново движение (Брауново движение ще рече, че всяка молекула удря отвсякъде някоя по-го-

⁷⁵ Пак там, 46—47.

лемичка частичка, която се вижда с микроскоп, и тя се шура насам-натам по отсечки). Три събития ще направят триъгълник, а защо историята избира по-дългия път през ъгловото събитие, ами не цепи по „хипотенузата“?

Немският философ Гадамер, следовник на Хайдегер, пише:

„По същество историята не принадлежи на нас — ние принадлежим на историята. Далеч преди да разбираме себе си в самоосмислянето си, ние се разбираме по „саморазбираем“ начин в семейството, обществото и държавата, в които живеем. Втрещването в субективността е поглед в криво огледало. Самоосмислянето на индивида е само мимолетен проблясък в подвижния водовъртеж на историческия живот. *Затова предразсъдъците на всеки един далеч повече от съжденията са истинската историческа действителност на битието му.*“⁷⁶

Точно противоположен по същество е възгледът на Колингууд:

„Последно, относно какво е историята?

[...]

Моят отговор е, че историята е „за“ историческото самопознание. Изобщо се мисли, че важно е човек да се самопознава, където познаването на себе си значи не просто познаване на личните особености, нещата, които го разграничават от другите, а природата му като човек. Да познаваш себе си значи знание, първо, на това, какво е да си човек; второ, знание за това какъв човек си ти, и трето — какъв човек си ти, а никой друг не е. Познанието за себе си значи знание за това, какво можем да правим, и тъй като никой не го знае, докато не опита, единствената следа към това какво човек може да прави е онова, което е свършил. Ценността на историята тогава е, че ни учи какво човек е свършил и оттук, какво е човек.“⁷⁷

След хегелианеца Колингууд да видим какво казва и Хегел:

⁷⁶ Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Плевен, 1997, с. 380.

⁷⁷ Collingwood, R. The Idea of History. Oxford, 1961, p. 10.

„Въпросът какво е *определението* на разума сам по себе си съвпада, доколкото разумът се разглежда в отношението си към света, с въпроса *каква е крайната цел на света*; по-точно казано, с тези думи вече се подразбира, че тази цел трябва да бъде достигната и осъществена. И така трябва да решим двата следващи въпроса, които са релевантни тук: какво е съдържанието на тази крайна цел, самото определение като такава и как то се е осъществило.“⁷⁸

При такова разглеждане историята се определя от разума като крайна цел. Ние проумяваме смисъла на дадено събитие, след като е завършило — така ще схванем смисъла на световната история като събитие от нейното завършване, от крайната ѝ цел. Можем да направим разлика между историчност и история. Не е ли същността на историчността тъкмо присъствието в събитието, преди да е завършило?

От една страна, човекът може *отвлечено* да познава себе си и историята, от друга, *въвлечено* да бъде исторически. Обаче дали би могъл *отвлечено* да познава своята историческа *въвлеченост*? И каква би била стойността на такава, както е представено за самопознание в приведения цитат от Колингуд, или за разума — от Хегел? Физиката например — като познание на природата — може да бъде отвлечена, но дали подобна ней може да бъде историята?

Херменевтиката, на която след Хайдегер е привърженик и Гадамер, смята тъкмо тази *въвлеченост* на човека в историята за главно условие да познаваме миналото. Но след като човек е жизнено *въвлечен* в нещо, как може да го познава, ако приемем — по подобие на физиката — обратното, че първично условие за това е *отстранеността*?

От една страна, литературните творби, в това число и Радичковите, заслужават името си, доколкото ни *въвличат* в разказваното. От друга, философията се стреми да се *отстрани* от страстите на преживяването в недосегаемо абстрактното.

⁷⁸ Хегел, Г. В. Ф. Философия на историята. Т. 1. С., 1995, с. 25.

Може да се забележи, че моето изложение сякаш се стреми да е парадоксално по същия начин като историята — писал съм го, да речем, с херменевтичен замисъл.

Цветан Тодоров казва за истината на измислицата:

„Но тогава какво е положението с „истината“ при измислицата?

Каква е истината на една художествена творба? Каква е истината на един стих, една поема, една пиеса или един разказ?“⁷⁹

Ето пък какво отбелязва Радичков:

„При писането винаги има една лъжа и една истина. Забелязал съм, че лъжата обикновено отлита, а истината остава.“⁸⁰ (Тази мисъл на Радичков е толкова важна, че не само погоре я имаше, ами с нея завърши и книгата „Радичков друга-рува с думите“.)

А ето пак Цветан Тодоров:

„Навярно може да се отговори на тези нови въпроси, първоначално възприемайки едно малко придвижване на понятието за „истина“, което, изглежда, тук поражда проблеми. Трябва поне два смисъла на думата да се разграничат: истината-съответствие и истината-откриване; първата разпознаваме в степените всичко или нищо; втората — повече или по-малко.“⁸¹

И той, давайки обстойно разгледан пример, завършва изложението си за истината на измислицата с думите:

„Засега се задоволявам с тези кратки сведения, разглеждащи истината на откриването на една интерпретация. Това, което е важно за мен, е възгледът, че двата рода „истина“ не се смесват помежду си, даже ако са еднакво необходими.“⁸²

Ала дали историята по самата си същност и според предложената от Хайдегер и Гадамер философска херменевтика не ги смесва?

⁷⁹ Todorov, Tzv. Les morales de l'histoire. Paris, 1991, p. 132.

⁸⁰ Радичков, Й. Ноев ковчег. С., 1988, с. 59.

⁸¹ Todorov, Tzv. Op. cit., p. 132.

⁸² Ibidem, p. 169.

Дали животът не е такова смесване и дали животът на такова смесване не може да се покаже именно с ударение върху едно наглед произволно Радичково оцветяване на абстрактни философски проблеми? Но така те престават да бъдат *отвлечени* и се превръщат в случки, в които сме *въвлечени*. Дали не е това изконно херменевтичният подход — *философията да бъде история, но не като отминало и заминало минало, а като историчност на човека?*

И още един въпрос: отвлечена или въвлечена е духовата музика в събитието, на което свири? Въвлечена е, защото иначе няма да свири от душа и няма да я канят. Отвлечена е, защото не участва в събитието, а е само поканена. Може би така е и с философите, които мъкнат своите рефлексии по революции, поврати и чупки.

И същевременно: *Затова предразсъдъците на всеки един далеч повече от съжденията са истинската историческа действителност на битието му*⁸³.

Можем да стигнем до заключението, че при всяко събитие нашите предразсъдъци стават непригодни. Плахо е момичето, настъпателна — зрялата жена, следователно между тези два неосъзнати предразсъдъка, определящи поведението, трябва да е имало някакво събитие, ако не и хиляди. По един начин трябваше да се държи човек преди Десети ноември, но днес това е непригодно. За милиони промяната е мъчителна, за възрастните — невъзможна. Ето така историята казва: „Чупка!“ Но и за онези, които се пригодиха, не беше без сътресения. При това предразсъдъците в много по-голяма степен, отколкото рефлексията, която философът носи със себе си, за да я поставя тук и там, определят човешкото битие, житието, историята, нейната праволинейност за известно време и неизбежността на ужасните ѝ чупки.

„Та свирих ние по кооперирането и стигаме до една къща, а те там никак не беха съгласни. Излезе старият, излезе си-

⁸³ Ibidem.

новете му, развъртат се пред къщата си и ни гледат накриво. Имаха пред къщата лимони в сандъци, старият умееше да отглежда лимони. По едно време нещо си казаха, набраха лимони и почнаха да ги ядат насреща ни. А кога човек яде лимон насреща ти, устата ти се напълва с вода. Но ние не можем да прекъснем свиренето — зад нас сума народ се е натрупал, — ако спреме, значи, сме се предали. Гледам на Спас, кърнето, от него тече вода.

К л а р н е т ъ т:

Така беше.⁸⁴

Такъв си е човекът, надява се с лимони скомина на историята да направи! Ала историята си тече по своите ручейчета и при всяко вливане и отклонение стои духовата музика и свири — на скомината устоява:

„Ф л и г о р н а т а:

Тече вода от кърнето, а аз викам на Спас с око: „Дръж се, Спасе!“ И Спас ми вика с око: „Дръж се, Миале.“ Държа се и надувам, а от всички страни на флигорната фърчи вода.⁸⁵

Ще устои историята на скомината, ама на тия, дето скомина ѝ правят, зъбите ще скоминяшат:

„Ония дъвкаха, докато зъбите им скоминясаха, и се връцнаха в къщата.

Една година след туй бяха кисели. Сега синовете работят в стопанството: Петър Лимоно гледа телетата, Георги Лимоно е казанджия, а Иван Лимоно кара трактор. Той, Иван, тогава не беше, ама и на него му прикачиха прекора. Старият си гледа пенсията и пак гледа лимони.⁸⁶

И ето ти го ТКЗС-то. Е, сигурно не се е минавало само със свирня и дъвкане на лимони. Но така или иначе, тѐ ти го ТКЗС-то. Как е станало то? Ще речете, ясно как. Но тази яснота скрива тъмни и незнайни философски глъбини: как изоб-

⁸⁴ Радичков, Й. Ние, духовата музика..., с. 47.

⁸⁵ Пак там.

⁸⁶ Пак там.

що нещата стават, как се появяват новите цялости, новите предмети, новите обекти?

Казахме: историята прави чупки, при всяка чупка — духовна музика, ако не духовна музика, то поне рефлексията на философията. Три чупки, сиреч ъгли, са триъгълник. И вече се чудиме защо историята не сече направо, „по хипотенузата“, ами прави чупки, образува триъгълници и захвърля предразсъдъците на хората в открито море.

Е, в случая ТКЗС-то, метафорично казано, е площта на триъгълника. Всяка нова цялост, нов предмет, нов обект се появява от чупките на историята — индивидуална или колективна, — които чупки образуват триъгълници и тези триъгълници са онова, което е възникнало, без преди да го е имало, та вече можем да го виждаме, одумваме и разбираме.

Чуete ли за нещо ново, огледайте се за чупката на историята! Усетите ли чупка на историята, чакайте и се озъртайте за нещо ново! Ако ли пък сте по-мнителни, видете ли някой философ да тътри рефлексията си нанейде, проследете го! Там вече нещо се мъти!!!

През 60-те години някои видяха френски и немски философи да мъкнат рефлексията си, за да се видела модерността. Откъде да се сетим, че Берлинската стена щяла да рухва?!

Ако ли пък не видите философ, послушайте се за духовна музика!

„Лани дойде самолет да наторява житата и председателят ни взе, та и нази на нивите — той ще държи реч, а ние ще свирим. Самолетът, като завърте перката и като се изви един вятър — отнесе речта на председателя, отнесе ни капите, вдигна фустите на жените!

Абе ще ни съблече бе! Народът побегна на една страна, а ние, като че некой ни е забил в земята, не мърдаме и през целото време свирим, дорде самолетът фръкна над нивите. Председателят си го призна после, добре, вика, че докарахме музиката да ни отсрами пред хората!

Флигорната:

Самолетът може да духа колкото си ще — с духане нема да ни изплаши. Ние що сме духали, ако се събере на едно място, планина ще вдигнем във въздуха.⁸⁷

При чупката на историята — сиреч събитието — може да възниква нещо: туй го видяхме, ала случва се и там нещо да чезне бавно, или пък да изчезне внезапно. Аристотел казва, че и нямане бива да възниква — лишеност, στέρησις. Имало го е нещо, а ето — вече го няма. Тогава има го... неговото нямане. Например казваме, че някой ни липсва, и съвсем нямам предвид, че той не е тук, а именно че присъства неговото отсъствие — това е лишеност със съжаление и дори мъка. И обратно: ако с човека изчезне и проблемът, това пак е лишеност, но със задоволство и дори радост.

Чупките на историята пораждат както нови неща, така и нови лишения. Ала независимо дали ще бъде нещо или лишеност, духовата музика ще свири!

„Тъпанът:

Ами кога ходихме на събора на опозицията в Берковица! Не я ли оправихме пак ние целата⁸⁸ работа? Като че днес беше, така го помня. Нашият черказец Гоца Герасков тогава тръгна с пушката и през целия път се заканваше, че ще застреля събора, а то какво излезе — щом стигнахме в града, и милицията му взе пушката. Какво не приказва Гоца, що думи не издума, но милицията не разбира от дума и не му даде пушката.

[...]

Опозицията какво ли си е мислила, че като ни прибере милицията пушката, та ние ще капитулираме и ще се приберем по чорапи в Черказки! Че ние, ако потребе, и верблюд ще разпънем на тъпана, и пак нема да паднем по гръб! Туй си беше самата истина, хората са живи, ей го къде е Берковица, може да се попита.⁸⁹

⁸⁷ Пак там, с. 48.

⁸⁸ Пак там, с. 49.

⁸⁹ Пак там.

Ала може да се случи така, че на някоя чупка да има конкуренция. Чупка ще има, но дали да бъде насам или пък натам? Тогава на това събитие свирят две духови музика — надсвирват се! Едната ще си подвие опашката, ще си прибере нотите (ако са нотисти) и инструментите, а историята ще разбере накъде трябва да свие:

„Ние, духовата музика, вървиме начело и право към събора на опозицията. Опозицията най-напред турила една музика от Мездра. Тя беше голяма музика, едни инструменти, едни работи — все по ноти свирят всичките. Ние сме си слухари... Ония стоят насреща и даже не ни поглеждат, гледат си само нотите. Викам на нашите — ей, вие па си гледайте всеки своето да свири, другата работа ще я оставите на мене и ще ме пуснете да мина напред. Кога две музика се срещат, едната трябва да спре, защото, като се съберат две музика, не може едната да свири едно, другата да свири друго. Така по сватби сме се срещали и която музика е по-слаба, прибира инструментите и си подвива опашката.“⁹⁰

Ала и тук трябва тактика, защото историята само наблюдава и съзерцава и която музика надвие, тя печели женското ѝ сърце. Затуй една духова музика не разчита на историята, ами на разчети, дислокация и способни лидери. Кое е главното в една музика? Главното в една музика е тъпанът. Чуе ли вражеската музика два тъпана, тя ще се раздвои и — смятай! — вече наполовина си е прибрала нотите:

„Казах туй на нашите, защото си познавам инструмента. Можете му бежа от ялови овце. Бех ги изсушил хубаво, бех ги избърсал хубаво и ги бех опънал тъй, че оръдие да гръмне насреща, окото ми нема да мигне. Хайде, Цеко, викам си, или сега, или никога! Тъпанът загърме, па като взе да трещи. Гърмя и трещя с него право във фланга на другата музика и я поглеждам с едно око. Объркаха им се работите. Половината дучахи почнаха да свирят по нашия тъпан, а задната половина

⁹⁰ Пак там.

по своя си тъпан, защото тъпанът е най-отзад при тех, пък аз вървя най-отпред на нашата музика.

Обърка им се работата, спре свиренето, онзи тъпанджия взе да се сили, кожата на тъпана му цъфна и си останаха само с барабанчика. Свиха си нотите под мишница, подвиха си опашките, голема конфузия стана и целият събор се обърна нагоре с краката.⁹¹

Гордост е да си духова музика! Радичков нарича героите си според инструмента, на който свирят: Флигорната, Кларнетът, Басът, Тъпанът, Барабанът. Защото, където са те, там е историята! Който се съмнява, да иде да пита в Берковица. Но Барабанът отсича: „Кво ще се пита! Едни могат да кажат едно, други да кажат друго; аз ще кажа, че нищо не може без музика.“⁹² Ама не само Барабанът: „Така свиряхме ние тогава, а народът, де се беше струпал на улицата, каза: „Тè това е свирене.“ Народът знае, ние сме му свирили, не можеш да излъжеш народа!“⁹³ Нищо важно не е минало без духовата музика, нищо важно няма и да мине: „Ако един ден Черказки изпраща космонавт, ние, духовата музика, и там ще свирим.“⁹⁴

Гордост е да си духова музика и придава самочувствие. Където е историята, с нея там и ти!

„Флигорната:

...Във войниклъка съм бил тръбач и кога свирех с тръбата, конете се избиваха на коневръзите; имаше и заповед по гарнизона, хвалеха ме.

Кога се уволних, кметът ми вика: „Миале, има нареждане да даваме тревога, кога ни се обадят по телефона. Нема кой друг да дава тревога, ти ще свириш тревогата!“ Тогава минаваха американски бомбардировачи, народът се пръснал по къра, ако не свириш силно, може и жертва да стане. Цело лето съм свирил тревога чак до Девети септември.

⁹¹ Пак там.

⁹² Пак там.

⁹³ Пак там, с. 47.

⁹⁴ Пак там, с. 50.

К л а р н е т ъ т:

И нема жертва. Всеки да попитате, всеки ще ви каже. Тогава в Горна каменна Рикса биеха камбани, ама ние тука ги не чувахме. А на Миал флигорната там я чували.⁹⁵

При нас, на Балканите — отделно дето сме били или са ни направили „барутния погреб на Европа“ — историята така си тече: с акомпанимента на духовата музика. Да си спомним филма „Ъндърграунд“ на Емир Костурица. Чупи се историята, чупи хората, но чупенето е „с душа“: свири духовата музика. Ще се съберат живите и умрелите, ще се откърти Балканското парче почва и ще се отдели от останалата земя, а музиката да свири. С това завършва филмът на Костурица. И тук забелязах, че над мене се наложи едно отклонение, което настоя да го озаглавя

Прогрес и монголоид

Понеже става дума за научно изследване, първо следва да уточним понятията. „Монголоид“ трябва да се различава от „монголец“, т.е. от жител на страната Монголия, както и от значението „представител на монголоидната раса“. Прецизната Радичкова дефиниция е контекстуална:

„Много умни глави са посвещавали значителна част от времето си да изяснят зависимостите между невежеството и суеверието, но трябва да кажа, че колкото повече се мъчеха да внесат яснота върху предмета, толкова повече предметът обрстваше с въпросителни. Защото, като хвърляме светлина върху една загадка, ние все повече уголемяваме и разширяваме нейния вътрешен обем или, по думите на ветеринаря — един от героите на тази история, — загадката добива загадъчни очертания, тя става м о н г о л о и д.“⁹⁶

Сред тази умни глави, за които споменава Радичков, е и Мари Жан-Антоан-Николà, маркиз дьо Кондорсе, деец на Френската революция. Той пише:

⁹⁵ Пак там, с. 46.

⁹⁶ Р а д и ч к о в, Й. Страх. — В: Р а д и ч к о в, Й. Спомени за коне. Пловдив, 1980, с. 94.

„Най-сетне, във всички страни, във всички времена има различни предразсъдъци, подхождащи на степента на просветеност на разните класи хора и на техните професии. Ако предразсъдъците на философите възпрепятстват новия прогрес на истината, то тези на по-малко просветените забавят разпространението на вече познатите истини; тези на ползващи се с уважение или влиятелни професии поставят пречки: това са трите рода врагове на разума, с които той е длъжен да се бори без прекъсване и над които възтържествува след дълга и мъчна битка.“⁹⁷

Цитираният пасаж ясно свидетелства, че главата на Кондорсе е била умна. Тя полита в коша на Революцията. Като казвам коша на Революцията“, аз нямам предвид едно Ding an sich или дори неговото явление, близо двеста години покъсно споменато в следния контекст:

„През нощта срещу 4 август 1789 година френската аристокрация в единен порив се отказала от всичките си привилегии. (Може би тогава маркиз дьо Кондорсе се е превърнал просто в Кондорсе — б. а., В. П.) Доброволното отказване не довело до изблици на народна любов. Наопаки, върху аристократите се стоварила лавина от унижения, тормоз и подигравки. Тормозът се засилвал и скоро се изразил в конфискация на имущества, в изгнание, в падане на монархията. И мнозина от онези, които не сколасали да избягат, скоро се изкачили на окървавените дъски на високия подиум на площад „Съгласие“. След аристократите под ножовете на мадам Гилотина се наредили на опашка полицаи и чиновници, моряци и офицери, зидари и бакали, хлебари и колбасари, крадци и проститутки, селяни и хамали — всички онези, които вчера крещели от възторг, когато публично отсекли главата на краля. И се затъркаляли глави в кошовите. Кой би могъл да си помисли, че отсечените глави не умират веднага? Кой е предполагал, че

⁹⁷ De Condorcet, M.-J.-A.-N. Esquisse d'un tableau historique des Progrès de l'esprit humain. Paris, 1892, 28—29.

главите още могат да псуват, съскайки, че могат да хапят? Минавало ли е на някого през ум, че ще се наложи веднъж седмично да подменят кошовите за събирането на глави? Отрязаните глави изпитват странен стремеж да поживеят още съвсем мъничко и да се порадват на този презрян свят. Затова отсечените глави в упорито постоянство прогризват кошовите, в които ги събират.⁹⁸

Не, в настоящото изложение „кошът на революцията“ е употребен фигуративно, тъй като Кондорсе мирно се самоубива в затвора през пролетта на 1794 г. Все пак допускам, че Кондорсе е сред класиците, за които ни споменава Радичков:

„Класиците ни учат, че страхът и суеверието се опират на невежеството и ако приемем, че само невежеството е почти безкрайно, то трябва да се съгласим, че и страхът и суеверието са почти безкрайни; те са като Вселената. Много истини, свързани все с тая проблема, са на върха на езика ни, но се боя да ги изкажа пред читателя, защото зная от опит, че моите истини не стигат далече, напредват бавно, тромави са като воденични камъни.“⁹⁹

Позицията на Кондорсе е в известен смисъл противоположна. Ще кажем следователно, че той не смята под светлината на Просвещението загадката на прогреса да придобива загадъчни очертания, т.е. че става м о н г л о и д. Затова деецът на Революцията пише:

„Ако съществува наука за предвиждане на прогреса на човешкия род, за управлението му, за ускоряването му, то историята на свършеното от нея е нейното първооснование. Без съмнение философията би била длъжна да осъди това суеверие, което смята, че е в състояние да намира правилата за поведение почти единствено в историята на миналите векове и на истините от древните мнения.“¹⁰⁰

⁹⁸ Суворов, В. Изборът. С., 1997, 183—184.

⁹⁹ Радичков, Й. Страх..., с. 93.

¹⁰⁰ De Condorcet, M.-J.-A.-N. Op. cit., p. 29.

Гледните точки на Радичков и Кондорсе се различават не само по въпроса за суеверието и предразсъдъците, но и по мащабите на разглеждането. Мащабите на Радичков обхващат едно или няколко села от Берковска околия, а размахът на Кондорсе — човешкия род. Затова последният пише:

„Ако се ограничим до наблюдението, до познанието на общите факти и постоянните закони, които представляват развитието на способностите — в това, което е общо за различните индивиди от човешкия род, — тази наука носи името метафизика.

Но ако се разгледа същото развитие според резултатите относно масата индивиди, които съществуват в едно и също време на дадено пространство и ако го проследим от поколение в поколение, то това представлява картината на прогреса на човешкия род. Този прогрес е подчинен на същите общи закони, които се наблюдават в индивидуалното развитие на нашите способности, ако разгледаме по едно и също време голям брой индивиди, обединени в общество. Но резултатът във всеки един момент зависи от това, което предлагат предишните моменти, и влияе върху тези от времената, които следват.¹⁰¹

Както виждаме от приведения пасаж, Кондорсе, макар да говори за прогреса, нито тук, нито някъде другаде споменава за монголида. Последният може да се появи при чупката на историята. Но френският философ разглежда множество индивидуални съдби, така че — дори и във всяка от тях да има чупки — като цяло те се движат в поток, в строй и марш към истината и доброто, в прогрес:

„Следователно тази картина е историческа; тъй като е подложена на непрекъснати изменения, тя се образува от последователното наблюдение на човешкото общество от различните епохи, които се преглеждат. Тя трябва да представя реда на промените, да изложи влиянието, което оказва всеки

¹⁰¹ Ibidem, 18–19.

момент върху тези, които го заместват, и по такъв начин да покаже във видоизмененията, които е приел човешкият род — в непрестанното обновление в безграничното множество от векове, — хода, който следва, крачките, които прави към истината и доброто. Тези наблюдения върху това, което човекът е бил, върху това, което е днес, после ще доведат средствата за осигуряване и ускоряване на новия прогрес, на който неговата природа му позволява да се надява.¹⁰²

От края на XVIII и през целия XIX в. хората не са подозирали за монголоида. Затова те са пишели такива работи:

„В настоящата работа се предлага да се проследят великите закони на Цивилизацията и Прогреса и да се покажат — в систематична форма, доколкото е възможно — ролите, които играят съответно Цивилизацията, Религията, Правителството, Науката и общите Материални и Социални условия.“¹⁰³

Тези думи не са на Кондорсе. Те са чужди, но са турени, за да се покаже как се е пишело в края на XIX в. за прогреса. И тук, както виждаме, за монголоида не само не става дума, но и съществуването му не се подозира. Но, както казахме, монголоидът следва да се потърси при някоя чупка на историята, такава, каквато например е войната. И в този случай обаче, макар вече за него да се знае, връзка между него и прогреса не се открива:

„Ако се противопостави идеята на войната и идеята за прогреса в досегашното изложение, това само принуждава да се обобщи заключението от главата „Подборът и войната“ — няма никакъв паралелизъм или антагонизъм между войната и прогреса: като понятия те са две понятия, чужди едно на друго.

¹⁰² Ibidem, p. 19.

¹⁰³ Crozier, J. Civilization & Progress. London, 1898, p. 1. Ала не всички по това време непременно са споделяли този възторг от прогреса, а най-малкото са го анализирали двустранно и с особено внимание към онези, които — като Джамбатиста Вико — не са били чак дотам ентузиазирани от него. Вж. например De Fernon, H. Théorie du Progrès. T. 1—2. Paris, 1867, t. 1. 51—330.

Войната може да благоприятства прогреса, както да му вреди, както и да няма отношение към него.¹⁰⁴

В наше време монголоидът, вече поради напредъка на познанието, е добре известен, както и родството му с прогреса. Затова вече не се пише за „Цивилизацията и Прогреса“, както видяхме преди малко, а за „Илюзиите на прогреса“¹⁰⁵. Философите обичат да удвояват и разместват думите. Ето защо в този случай те биха казали, че е виден „прогресът на прогреса“. Нещата дотам се обръщат, че съществуването на прогреса се обосновава с необходимостта от вяра (а от своя страна ние може би почваме да поусещаме воденичния камък на Радичковото сравнение между размерите на Вселената и монголоида):

„Прогресът като самата история не е само обект на изучаване: той е и предизвикателство. За онези, които са в авангарда на човечеството, опипом напредващи откъм мрака, вярата, че се движат напред, е необходима. Днес единствената алтернатива на вярата в прогреса би била пълното отчаяние.“¹⁰⁶

Ала както вече се изтъкна, разликата между Радичков и не само Кондорсе, но и всички споменати по-после мислители е в размаха и мащабите. Радичков не може да види гигантските крачки на историята, той вижда само дребни и маловажни неща, отнасящи се до неговото и съседни села в Берковска околия, каквито всеки вижда. Именно така ще си обясним защо вместо прогрес на него му се струва търкаляне и преместване от едно място на пространството на друго такова:

„Без да се движим напред и към никакво утре, ние се търкаляхме вътре в нещо и преместването от едно място в пространството ни бе достатъчно, за да задоволи всичките тия 473-ма жители и прочие, както е изредено по-горе (по-горе също така е изредено и за духовата музика от пет човека, чрез

¹⁰⁴ S a r g e t, J. La guerre et le progrès. Paris, 1917, p. 203.

¹⁰⁵ S o r e l, G. Les illusions du progrès. Paris—Genève, 1981.

¹⁰⁶ P o l l a r d, S. The Idea of Progress. New York, 1968, p. 203.

което ще направим връзка между наложилото се отклонение **Прогрес и монголоид** и останалото изложение — б. а., В. П.), че участват в световното движение.¹⁰⁷

Причината да се включат тези 473-ма жители в световното движение е прогресът. Прогресът никого не оставя. Може човек да си дреме и в най-затътеното селце, но Прогресът идва, разтърсва го за рамото и му казва: „Ставай, друже, път ще се прокарява тука, път в блесналите далнини“:

„Указ за закриване на селцето. Читателю, преди две години получих писмо от чичо Гаврил, пишеше ми от град Берковица. Няма да цитирам цялото писмо, ще се спра само на онази част, в която ми съобщава за закриването на селцето и за преселението на неговите жители по всички краища на света. Между другото той пише: „Държавата много се колебае дали да ни закрие, или да не ни закрива относно построяването на язовира, ама накрая реши да ни закрие и указ издаде за тая работа, и ни заличи от списъка на населените места, изора селото с трактори, зася райграс, а ние един по един се пръснахме, кой в Берковица, кой в Михайловград, кой във Враца или в Пловдив, до Дунав чак има наши хора и до морето, и навсякъде те се пръснаха, по четирите посоки на света. (В наше време също се пръскат от Австралия до Южна Африка и Канада, ето защо някои предположиха, че е имало Указ за закриване на България — б. а., В. П.) Ние сме тук най-малко трийсет къщи, много нещо измря, но и много нещо остана, не се затрива лесно пуста семка. Па сме си и изпонаправили нови зъби всичките, човек без зъби не може, щото, като си без зъби, срам те е да се засмееш пред очите на човек, все гледаш да се прикриеш с длан, да не види, че са ти изпопадали зъбите, а сега никой не се прикрива в длан, ами приказваме и се смееме и като ни видиш, значи, как се смееме с новите си зъби, та сме се озъбили всички като умрели. Амин!“¹⁰⁸

¹⁰⁷ Радичков, Й. Спомени за коне. — В: Радичков, Й. Спомени за коне. Пловдив, 1980, с. 178.

¹⁰⁸ Пак там, с. 219.

Не бива да се мисли, че въпросът за мащабите, засегнат от Радичков и Кондорсе, отсъстваше и от творчеството на Годор Живков. Не, той не отсъстваше оттам, а присъстваше като „проблема за малката и голямата правда“. Но въпреки че присъстваше, не можеше да намери своето разрешение. Въпросът за голямата правда намери своето истинско разрешение едва днес, когато голямата правда окончателно възтържествува.

Такъв си е човекът — ако някой друг му сочи голямата правда, не може го понесе. Но ако никой не му сочи една много по-голяма правда, той стиска зъби и го понася. Ето защо днешният човек понесе „голямата правда на преструктурирането и приватизацията“.

Ала да продължим повествованието си за духовата музика: иде прогресът, с прогреса — транзисторът. Ех, щял бил той да замени духовата музика, та нея — в музея:

„К л а р н е т ъ т:

Син ми, дето е в Берковица, донесе транзистор. Гледай, вика, тате, каква работа! Ще трябва да ти я оставя тука да си свириш с нея, а кърнето вече го хвърли на тавана. Ами я да видим каква е тая работа, бе! Син ми я пусна, а тя киха-кашля, киха-кашля, па по едно време взе да заеква. Я слушай, му казах, тая работа ми не требе на мене. Що ми требе да ми киха и да ми заеква из къщата! Да вземеш транзисторо, па по главата на тоя, дето го е измислил! А кърнето аз на тавана нема да фърлям. Всичко друго мога да фърля, ама него нема!

Б а с ъ т:

Как така — на тавана! Ако жив човек можеш да фърлиш, то ще фърлиш и инструмента!¹⁰⁹

Изживяла си е май своето време духовата музика? Преди е имало духовна музика, защото не го е имало транзистора. Така и с философията: отживелица е тя, дори може да се каже, бабини деветини, днес имаме наука! И на философията мястото ѝ е в музея. Историята вече не прави чупки, ами се движи по

¹⁰⁹ Радичков, Й. Ние, духовата музика..., с. 47.

правата линия на прогреса! Няма защо тези допотопници, философите, да мъкнат вехтите си рефлексии, които тъй са помътнели от времето, че не само не блещят надалече, ами в тях едвам нещо се разпознава и даже не се знае разпознава ли се, или на човек така му се привижда от желанието да не обиди старчето, което държи рефлексията и гледа укорително и очаквателно (пък и умолително)... Ами да, човек на тавана няма да пратиш! Но чудно ми е за младите, дето учат философия, пък после стават компаньонки, бизнесмени или потриват недоволно безработните си ръце.

И при философите идват да им искат рефлексии за музей, и при Миал — пише Радичков — са идвали да му искат флигорната:

„Лани дойдоха при Миал от музея на революцията да му искат флигорната. Чак от Михайловград дойдоха хората с цела кола, да преговарят с него, та да им даде флигорната за музей, защото на Миал баща му с нея е свирил в Черказки, кога се е вдигало въстанието през двадесет и трета година. Взели пари хората от музея и ги дават на Миала, та да си купи нова флигорна, а Миал не дава да се издума. Кое е право, и ние му викахме, а бе Миале, вземи парите, нова флигорна ще купиш, знаеш ли какви флигорни има сега бе, лъщи, та не смееш да я пипнеш! А той не ще. Баща ми е, вика, свирил с нея, тука му е душата. Все него чувам, кога свиря. Преди да умре човекът, верно е, му викаше: „Миале, да гледаш флигорната и да ти не е просто, кога стане нещо народно, ако и ти не си там с нея.“ И не я даде на музея!

Флигорната:

Ще я дам бе, ще я дам, нали съм казал. Кога не остане душа за духане, ще я дам. Тя е такава флигорна, че ветърът да духа на нея, пак свири, нищо, че е малко очукана. Да я дам отсега в музея, народът ще я гледа, верно е, ама нема да я чува. Сега, като свириме, народът и слуша флигорната, и я гледа. Ние свириме всекъде.¹¹⁰

¹¹⁰ Пак там, с. 48.

Във флигорната на Миал е душата на баща му, а тъй като инструментът е „от незапомнени времена“, сигурно вътре са душите и на дядо му, и на всичките бащи на дедите му. Така е и с философията. Тя е душата в традицията си. При науките се изучава само най-последното, най-модерното, а във философията всеки един какво е казал, защото в това, което е казал, е останала неговата душа. Днес вече душата е непотребна, необходимо е знание.

Но там, при началото на новото знание, необидена, все пак стои душата и без нея не може да започне то. Но започне ли веднъж, спиране няма. Захвърлим ли в наше време душата на знанието, а на нея домът е езикът и философията, ново знание няма да има. Всичко ще е по права линия, без чупки, Кондорсе казва „прогрес“: каквото е трябвало да се почне, е започнато, оттук, от наше време, вече само ще прогресира, а философията заедно с флигорната на Миал — в музея!

Тъй и социалистическата власт е била решила. Уж транзисторът от духовата музика по-добре свири, а то в душата е проблемът. (Какво ли не бил казвал Сталин за човека и за душата: има ли душа, има и проблем; смятаме, че Сталин само за езикознанието е разсъждавал, а иначе е бил дребен, дори съвсем не философ; ала не: помислете за тези по същество сталински думи — има ли душа, има и проблем, — и ще видите колко основополагащи са те и за нашето уж съвсем несталинско време, та тогава може да ви се мерне мисълчицата, че стои си нейде като козя брада сталинската душа, тъй както бащината — във флигорната на Миал.) Та решила е социалистическата власт да подмени с по-прогресивния транзистор, а инструмента да прати в музея. Тук по-мнителен читател може да забележи страх от духовата музика, понеже тя свири по чупките на историята. И ако няма духовата музика, няма да има кой да свири на някоя чупка на историята, дори навярно и чупки повече няма да има, ами все един прогрес, а най-вече за социалистическата власт няма да има чупка. Същото пък реши днешната власт за философията.

Ще запитате защо Радичков ни разправя толкова трогателно за духовата музика? Ясно защо, тя е пред закриване, а той ѝ ходатайства пред социалистическата власт. Започва разказа си така:

„Черказките музиканти ми се оплакаха: някои били казали, че тая духова музика трябвало вече да се закрие. В селото на всеки стълб виси по един високоговорител, а на площада висят три — за какво е тогава духовата музика, едновременна и остаряла работа!“¹¹¹

Ала прави се Радичков, че не ходатайства, ами:

„Чуйте какво ще ви разкаже самата духова музика за себе си и отсъдете тогава дали може да се закрие.“¹¹²

И изрежда всичките ѝ заслуги на духовата музика: свирила е тревога при американските бомбардировки; участвала е в кооперирането; бащата на Миал е свирил с флигорната през Септемврийското въстание; свирило се е на огняната воденица; кога електричество се е прокарвало, кога самолет е дошъл да наторява; срещу опозицията — също; а един ден и на черказкия космонавт ще свири.

И затова, ама май и за нещо друго, Радичков чрез устата на някой от героите си започва и завършва разказа си така:

„Духова музика има, откакто свет светува, и нея никои не може да я закрие. Ако може да се закрие една държава, то и духовата музика тогава може да се закрие.“¹¹³

„Понекога съм си мислел — дали като изпращат космонавтите, там има духова музика! И съм го измислил, че има... Ако един ден Черказки изпраща космонавт, ние, духовата музика, и там ще свирим. А тия, дето говорят, че щели да закриват духовите музика, мене хич не ме занимават. Дето вика Миал — духова музика има, откакто свет светува.“¹¹⁴

¹¹¹ Пак там, с. 46.

¹¹² Пак там.

¹¹³ Пак там.

¹¹⁴ Пак там, с. 50.

Така и на мен ми се иска да припомня някои заслуги на философията, защото вече се изясни, че между нея и духовата музика има множество съществени прилики, ако не и пълно подобие.

„Трябва да кажем — пише Гадамер, — че най-общо едва опитът със съпротивата, която чувстваме от един текст — било защото той не ни открива никакъв смисъл, било защото смисълът му е несъвместим с опита ни, — ни кара да се задържим при него и да обърнем внимание на различието в словесността.“¹¹⁵

Но ако проникнем и разберем необикновеността на един философски текст, няма ли да се окаже просто *присъствие с рефлексия* — *въвлеченост и отвлеченост* — някъде по чупките на историята?

Ето го например Хегел при Просвещението:

„В едно прекрасно утро, чийто обед не е кървав, ако заразата е проникнала във всички органи на духовния живот; тогава само паметта още запазва мъртвия образ на предишната форма на духа като една неизвестно как вече преминала история; и ако по този начин новата змия на мъдростта, издигнала се за благоговение, само е смъкнала от себе си една увехнала кожа.“¹¹⁶ Това е едната страна на Просвещението, а другата „трябва да бъде налице като силен шум и насилствена борба с противоположното като такава“¹¹⁷.

„Тази природа на борбата на просвещението със заблудите, която природа се състои в това, че го оборва в тях самото себе си и осъжда в тях същото онова, което твърди то е *за нас*, или е онова, което е просвещението и неговата борба *в себе си*.“¹¹⁸

Ето го и Декарт до новоевропейската наука и рационализъм:

„Всяка наука е сигурно и очевидно познание и онзи, който се съмнява в много неща, не е много по-учен от оня, който ни-

¹¹⁵ Гадамер, Х.-Г. Истина и метод..., с. 368.

¹¹⁶ Хегел, Г. В. Ф. Феноменология на духа. С., 1969, 484—485.

¹¹⁷ Пак там, с. 485.

¹¹⁸ Пак там, с. 480.

кога не е мислил за тях. Той даже ми се струва по-невежа от него, ако си е съставил погрешна идея за някои от тези неща. Затова по-добре е никога да не се занимаваме с изследване, отколкото да се занимаваме с толкова трудни предмети, че като не сме в състояние да различим истинното от неистинното, да трябва да приемем за сигурно онова, което е съмнително, понеже в такъв случай надеждата да увеличим своите знания е по-малка, отколкото риска да ги намалим. По такъв начин чрез това правило ние отхвърляме всички познания, които са само вероятни, и решаваме да одобряваме само онези, които са съвършено истинни и в които не можем да се съмняваме.¹¹⁹

Ето го и Боеций в затвора пред своята собствена смърт и при края на някога всемогъщата Римска държава:

„Напреднали сме малко, ако вече не съжаляваш напълно за своя жребий. Но не мога да понеса твоята изнеженост и твоите оплаквания, че липсвало нещо от твоето блаженство. Нима нечие щастие е така завършено, че той изцяло да одобрява състоянието си? Безпокойно нещо е състоянието на човешките блага — то никога не е цялостно и никога не е трайно.

[...]

Защо тогава, о, хора, търсите извън себе си щастieto, положено в самите вас? Объркани сте от заблуди и незнание. Нека да ти покажа накратко същината на щастieto. Има ли за теб нещо по-скъпо от теб самия? Нищо, ще речеш. Значи, ако владееш себе си, ще притежаваш това, което нито ти би искал някога да изгубиш, нито Фортуна би могла да ти отнеме.¹²⁰

Ето го и Аристотел при атинската демокрация:

„После станало така, че за дълго време между благородните и демоса настъпили раздори. 2. Понеже държавната уредба била изцяло олигархична и всъщност бедните, включително

¹¹⁹ Декарт, Р. Правила за ръководство на ума. — В: Избрани съчинения. С., 1978, с. 113.

¹²⁰ Боеций. Утешението на философията. С., 1995, 37—38.

жените и децата, робували на богатите. Били наричани *пелати* и *хектемори* именно защото според такова споразумение обработвали имотите на богатите. Цялата земя се владееела от малцина, но ако пелатите не заплатели наема, и те самите, и техните деца ставали роби, а изплащането на заемите чрез залагането на собствения живот продължило чак до Солон, който е и първият простат на Демоса. 3. Прочее, най-тежко и болезнено за бедните според тогавашната уредба било робството. Освен това те имали други причини за недоволство, защото били лишени от всякакви права.¹²¹

Ето го и Платон при държавата:

„...ние основаваме държава не с цел да направим изключително щастлива една част от народа, но по възможност да бъдат щастливи всички граждани. В такава държава ние смятаме, че бихме намирали най-много справедливост, както пък в най-лошо устроената държава намираме несправедливост. [...] По този начин цялата държава ще се развива и благоустроява добре и ще предоставя на всеки един от народа да има това щастие, което по природа му се полага.“¹²²

Затова можем да кажем както Радичков за духовата музика:

Философия има, откакто свет светува, и нея никой не може я закри. Ако може да се закрие една държава, то и философията тогава може да се закрие.

И дори отгоре: по-трудно е от държава, философията да се закрие. Защото дори и да няма държава, хора ще има — значи, ако може чак човечеството да се закрие, то тогава може и философията.

Ето защо никой философията да закрие не може. И дори опитите за това са щраусово безумие при историята... Та кой ще свири, когато един ден историята пак свърне...

Ясп-у-у-йр!!!

¹²¹ Аристотел. Атинската полиция. С., 1993, с. 21.

¹²² Платон. Държавата. С., 1981, 141—142.

ДВУГЛАВИЕ

Звярът *Свирена философия* трополи все по-наблизо.

В началото — както четецът любезно ще си спомни — не го разпознах, а го взех за б и б и н о лице. Това, което преди смятах за човка, сега се оказа глава.

В далечината не можех да различа главата му, но сега виждам, че са две. Едната гледа назад, макар че защо — не знам, а другата се е втренчила страховито право в четеца (читателя).

Все още не виждам третата глава (всяка ламя има най-малко три, някои видове, които не зная въдят ли се по нашите земи, имат по седем или по девет). Може обаче четецът да я забележи, затова ще я нарека читателската глава тази, третата, но за нея нищо няма да спомена.

С всичко това искам да отхвърля убеждението, навлязло дълбоко из мнозина вещи познавачи на философията и изящната словесност и с това превърнало се в предубеждение, досежно несистематичността на Йордан-Радичковото учение.

„Систематично“ произлиза от гръцкото *συστήμα* — ще рече единно цяло, съставено от части; в тази дума гърците са дочували *στήμων* — основа (на тъкачния стан), водеща нишка. Така пред нас се изтъква единното цяло на учението на Радичков — като многоглав звяр. Действително — поради древността на неговото дело и поради това, че до нас то не е достигнало в пълнотата си, може да се оспори: дали изобразяващата се *συστήμα* е двуглава, триглава или още-повече-глава. Несъмнено бъдещи ерудити ще хвърлят постепенно светлина

и върху този въпрос посредством дебати, дискусии и симпозиуми. Така те ще отхвърлят всяка възможна сянка на съмнение към *Йордан-Радичковата* съществува, основаващо се на зверово не-излязло-в-нескритост-брой-главие. Със, чрез, а дори най-вече мимо това искам да подсказва една хипотеза: броят глави на *Йордан-Радичковата* съществува е ирелевантен към нейната значимост, стига и само отдалече да се сме доловили земетръсното ѝ приближаване...

Но вече не на шега можем да обмислим въпроса трябва ли философията да бъде изобщо система или пък теория. В човешкия живот няма система, а има по-скоро безредие.

Хората се мъчат да подредят нещата, да ги разположат според план. Но събитията рано или късно срутват бента на плановете и след някое време хората пак се залавят да съграждат нови язове за своите начинания. По-присмехулни казват, че животът е „онова, което се случва...“

Още по-малко можем да кажем, че теорията помага някому. Може да му помогне житейският опит, а туй ще рече, натрупаното — тъй че това, което сега ни настига, да е подобно на предишно вече преживяно.

Още от времената на Черказките хроники хората грижливо си предават от поколение на поколение изпитаното посредством словото. Докато се учи, човекът първо запаметява думите, а след това, като му се случи някое ново преживяване, търси дума от онези, с които вече се е запасил, и по нейната следа се връща назад — кога за първи път е изпитана, а това ще рече почувствана и преживяна, а не само назубрена, тази, *сега пак* случила се дума — и чрез нишката, изпридана от следата на думата, човек изприда и настоящата си постъпка, като продължава да преде към бъдещето нишката на думата, която сега му се е явила, за да му помогне, като внесе подредба — ако ви харесва, нека и „система“ да е — в неговия опит.

Така всяка човешка дума насъбира [versameln] нишката на опита и с това чрез и през човека я полага в по-сетнешното. На младия езикът му се връчва като кросно, да тъче своя жи-

вот според най-добрите шарки, които е извезало човешкото племе; и малкото дете — сякаш още в майчината утроба е знаело какво трябва да прави, — изправи ли се на крачета, веднага се залавя за човешкото дело на думите: да ги преживее и с това да ги прибере при себе си за употреба.

От последните няколко века образованието насажда многотия от най-вече съвсем нови думи: в българския те често завършват на -изъм, -ация и пр. Писателите ги ненавиждат — ще рече, видят ли такава дума, мигом правят кръгом и значи правят се, че не я забелязват, не я виждат, ненавиждат я, камо ли да я турят из своите словоблъсканици.

Преди няколко години попаднах в една закусвалня на предаване уж на български по радиото. Бях потресен — истината казвам, не го измислям, — че разбирам с мъка и забавяне, все едно на чужд език, който сега заучавам.

Въпреки писателската ненавист образованието и всекидневието пускат и проправят път на все повече и повече съвсем нови думи. Да вземем напосоки за пример една такава учена дума „конгрегация“. Чий опит може да свърже тя в здрава нишка, освен на учения заради самото учене, сиреч на образоващия се?

Този самоцелно образоващ се може да хвърли много труд и най-сетне да стане наистина самоцелно образован, ще рече, ерудит. Ала питам се каква мъдрост има в това? Какво общо може да има с философията?

Да бъда и по-категоричен. Едно наистина велико име на философия — Кант! Но кой от вас, моите читатели, дори и да знае какво е „апрехензия“, е преживял тази дума и тя наистина да му е помогнала да осмисли собствения си житейски опит?

Хайдегер казва, че е „необходим нов интерес към езика, не изобретяване на нови термини, както някога си мислех, а връщане към изначалното съдържание на собствения ни език“, ето в какъв контекст:

„Никой не знае как ще изглежда съдбата на мисленето. В Париж през 1964 г. в един доклад, който самият аз не изнесох и който бе прочетен в превод на френски, развих темата *Кра-*

ят на философията и задачата на мисленето. Следователно аз правя разлика между философията, т.е. метафизиката, и мисленето, така както го разбирам.

Мисленето, което противопоставям в този доклад на философията предимно чрез опита за изясняване на същността на гръцката дума ἁ-λήθεια, е в сравнение с метафизиката много по-просто от философията, но тъкмо заради своята простота — доста по-трудно за осъществяване. То изисква нов интерес към езика, не изобретяване на нови термини, както някога си мислех, а връщане към изначалното съдържание на собствения ни език, разбран в неговото постоянно отмиране.¹²³

Една дума може да се преживее много пъти. А много думи могат да не се преживеят нито един път. Моят страх за систематичната и теоретична университетска философия е, че тя отмира, че се е превърнала в предмет, в дисциплина, във Fach¹²⁴, подобен на класическите филологии.

А пък мястото ѝ на водач и съратник в живота на всеки е заело ежедневието — ще го символизирам така: поп-фолк, интернет и ритане. А това вече съвсем не може да бъде, колкото и да е действително...

В „Битие и време“ Хайдегер говори за „въпроса за битието“ и за „пропадането в усреднеността“. Ето сега искам да ви покажа един важен според мен начин, по който могат да се преживеят тези термини от хора, изкушени или професионалисти във философията.

Да се обърнем към въпроса за битието, ще рече да се постави в основата на философията — ако и доколкото тя е наистина „любов към мъдростта“ — не една или друга, или всичките теоретични системи, или подведени под такъв знаменател учения на философи, а самото рефлектиране върху факта на тази невъзможност.

¹²³ Телевизионно интервю на Рихард Висер с Мартин Хайдегер. — В: Райнова, И. Философията в края на XX век. Плевен, 1995, 81—82.

¹²⁴ Вж.: Рорти, Р. Да се съхрани философията чиста: есе за Витгенщайн. — Философски алтернативи, 1996, № 1, с. 32.

Рефлектирането върху тази невъзможност може да ни възвърне към житейски ценния смисъл на философията, това ще рече — на задълбочено, поетично-митично мислене и насъбиране на насъбралите се стари, отново преживени думи по пътя на преживяване тъкмо на тяхната вече насъбралост се.

Може и да пробваме един такъв опит, за да избегнем или поне да не подпомагаме пропадането в усреднеността, когато не ние преживяваме, а някаква неясна безличност преживява вместо нас думите, които не ние (но и ние — не) разбираме в безмерната им хилядолетна дълбочина, но употребяваме подобно на клавиши по нашата техника...

Ясп-у-у-йр!

Ясп-у-у-йр!!

Ясп-у-у-йр?

ВТОРИ ТИЛ И ЗАДНИ ЧАСТИ НА КНИГАТА

(също като нейните първи тил и задни части — секретни)

Сега е времето на ритането. Когато някой падне, започват да го ритат и ако риташите са етични, го оставят, преди да е спрял да мърда, ако ли пък не са — след, а ако е много известен — дори и тогава не.

Когато преди пет-шест години паднах и започнаха да ме ритат — но бяха хора, както сами казваха за себе си, та ме оставяха да мърдам, — имах глупостта да се опитвам да ставам. Дори и да успеех да стана, веднага трябваше да почвам да ритам падналите, за да се знае от кои съм — от риташите или от ританите; туй ще рече, от победителите в живота или от неудачниците. Но на мене не ми се риташе, но пък и ритан не ми се струваше, че съм.

Така отново почваха да ме ритат, за да се разбере истината за мене: риташ ли съм, или ритан. Естествено, и риташите, и ританите най-много мразеха онези, които се мъчеха да се от-

скубнат от голямата ританица, защото всъщност дори и на риташите не им се риташе, но все пак беше по-добре, отколкото тебе да те ритат.

Понеже по житейските пътеки, изпъстрени с превратности, обичам да размишлявам, размислих дали не е по-добре да се изскубна от голямата ританица на метър-два и да легна, без да мърдам; дори добавих и няколко конвулсии, преди да замра.

Идваха от ританицата ритаци, довличаха се и ритани, поглеждаха ме, ритваха ме веднъж-дваж проверочно да видят що съм, пък отново хукваха към голямата ританица, да си вършат работата.

И тъй проснал съм се аз досами голямата ританица и хвърлям око незабелязано, да видя дали вече мога да се изправям. Очите ми изтекоха от чакане, гърбът ми се вкочани от преструване, но все е по-добре, нежели да си ритан и дори риташ. Последното го знам, защото, като понечих да споделя тайната си с няколко ритани, които се довличаха близко, те мигом почваха да ме ритат с омраза, по-голяма от онази, която изпитваха към самите ритали ги. Тогава пак се налагаше да повтарям конвулсиите и замирането, дорде бившите ритани се отдалечаха като щастливи ритали.

Ританицата все тъй продължава и аз вече се чудя дали пък изобщо някога ще спре. И като друго не ми остава, размишлявам за произхода, времето и бъдещето на ритането.

В тази си медитация забелязах, че ритането е от паметивека, то ни е дадено от самата природа в качеството ни на двукраки с дълги крака, сред които освен човека е също и щъркелът.

Радичков е описал как щъркелът хубавичката *оритва* лицата, след като него пък са го *изритали* от щъркеловото ято поради недъгавост. Нека с философска задълбоченост премислим тези страници от „Ноев ковчег“.

(Тук индианският вик „Ясп-у-у-йр!“ ще го пропусна, защото чуе ли го някой риташ или ритан, то той мигом ще довтаса, та да ме включи в ританицата. Е, да, ама не!)

АКУСТИЧНОТО ГЪРНЕ: ЕЗИЧЕСТВО И СУЕВЕРИЕ

Днес ние мислим езичеството и суеверието за примитивна екзотика, противопоставени на цивилизацията, християнството и науката. Ала вземем ли предвид, че тези последните са само една историческа форма, изоставим ли апологетиката на новоевропейското светоусещане с неговата ценностна ориентация и християнско време на развитието, от една страна, и от обратната страна, всеобщата релативност — разбираана от възникналата по-късно, но на тази основа научност, — то пред нас ще се открие свят, който ще наречем „странен“ и „див“ — светът на нецивилизационното ни минало в качеството му на наш битиен произход.

Думата „езичество“ стои за нас напълно отделена от, да речем, „езикова философия“. А защо? Тъкмо затова, защото сме склонни веднага и без да се замислим, да зачислим философията към цивилизацията, християнските ценности и дори в най-ново време към науката, т.е. в крайна сметка към „другото“, и при това „по-горното“, спрямо езичеството и суеверието.

Ала бихме били много по-близо до същността на Хайдегеровата „езикова“ философия именно когато се освободим от горепосочената ценностна ориентация (която между другото придава ценност на самата ценност), *не* прилагайки собствените мерки на цивилизацията към самата нея и по тази начин — от само себе си се разбира, — *не* превръщайки я във „висшето“ спрямо онова, което не е цивилизация, а което е езичество и суеверие.

Ще мислим обаче така, както не сме свикнали, т.е. нецивизационно, нехристиянски, и още по-малко „научно“. Ала това не ще означава, че няма да мислим, а тъкмо напротив — че ще мислим именно философски.

„Езичеството“ е дума, с която покръстилите се славяни бележели другите „езици“, т.е. народи, които не са християни. Следователно „езичник“ ще рече друг, и то долен (горният е покръстият се). Ала така все пак е предадена думата от покръстилите се.

Може би те са искали да кажат, че за езичниците богът или боговете са в езика им, т.е. за тях го няма единният християнски бог, който винаги разделя всяко нещо на желана и нежелана част (и дори доколкото нещото е склонно на такова разделяне, то е важно) и възлага на човека да увеличи желаната и да премахне нежеланата, така че това да *осмисля* дните му.

За езичника богът е в думата, т.е. в нещото (във всяко нещо), които заедно — думата и нещото — са една местност, обитавана от духовете на езичническото нещо. Затова човек, когато наименува, одухотворява, т.е. поставя дух в назованото, а самият той е езичник, докато всяка друга живина — вълк или л о г а ч — няма език и чрез него да вижда духа, който е в *отделното* нещо и е *неговото битие*. Поселилият се в местността дух с нейното наименование е нещо съвсем различно от християнския бог:

„Край Кнежа има една гориста местност, казва се Кукутановец. Миналата есен там обядвахме с приятели. Мясното е тихо, уютно и приветливо. Заветно кукувиче място. Името му е налято със звучност. Ако човек го произнесе на глас, ще почувства как цялата гора внезапно се оживява и се обръща с лице към него.

Огледа ли се обаче, той няма нищичко да види освен някоя вейка, която се поклаща многозначително в безветрието. Но ако не види нищо, то за сметка на това човек съвсем отчетливо ще чуе как нещо тича през гората, викайки:

„Кукутановец!... Кукутановец!“

И млъква изведнъж, като че потъва вдън земя. Гората е побързала да скрие името в пазвата си.¹²⁵

Думата „Кукутановец“ е дума жълтица, защото е езичническа. Езичнически са говорили в Радичковия край някога:

„Едно време, като слушах как старите хора в моя край разговарят помежду си, имах чувството, че си разменят златни монети... Сега, като слушам как всички ние разговаряме помежду си, имам чувството, че си разменяме книжни левчета, с които нищо не можеш да купиш! И може би тъкмо заради това, че нищо не може да се купи с тях, си ги разменяме така щедро помежду си!

Толкоз за едно левче!¹²⁶

Природата на думите „книжни пари“ изяснява и Хайдегер в своята езичническа езикова философия:

„Езикът, представен в качеството на просто означаване, предлага издатък за теоретико-информационно техницизиране на езика. Полагашото се оттук устройство на отношението на човека към езика изпълнява по най-зловещ начин искането на Карл Маркс: в сила е светът да се промени.“¹²⁷

Има следователно според Хайдегер две устройства на човека в езика. Едното езическо, другото — християнско. Християнското винаги разделя на две думата и насочва усилията на човека за разгръщане на едната половина и за унищожаване на другата: т.е. винаги променя. Това според Хайдегер е доловил Маркс и го е казал ясно и направо: днес, в наше време в сила е светът да се промени (вж. тезиса на Маркс към „Лудвиг Фойербах и краят на немската класическа философия“). Така Хайдегер посочва и християнската връзка между социализма и науката:

„Дали еднаж ще се прозре и още своевременно признае изначалната безчовечност на днес удивяващата наука? Надмо-

¹²⁵ Радичков, Й. Акустичното гърне. — В: Радичков, Й. Акустичното гърне. С., 1996, с. 347.

¹²⁶ Пак там, с. 349.

¹²⁷ Heidegger, M. Zeichen. — In: Heidegger, M. Denkerfahrungen. Frankfurt AM, 1983, p. 151.

щието на изчисляващото мислене всекидневно удря по самия човек все по-решително и го принизява до определим инвентарен предмет на неограничено „операционално“ мислене с модели. Посредством науката бягството от мислене, което нищо не изчислява, се организира и укрепява в институция.¹²⁸

Древните гърци са си все пак езичници, ето защо са знаели да поглеждат тайнствената местност, из която думата и нещо-то единяет, така че да се види онова, което е — битието.

„Изумително у гърците от древността остава, че те умеят да съзират което е за казване вече в неговата забуленост от една изпреварваща съдържаност. Гърците умеят това, понеже техният език — като строяща се къща за присъствеността на присъствието — ги очаква, за да живеят, стройки в него.“¹²⁹

Днес единението пречи, а трябва разединение и ловкост в боравеното с разединеното, докато под името „софистика“ Платон и древните гърци не са уважавали това умение.

„При днес господстващата сръчност на речта и писането остава най-трудното — още да се култивира просто, носещо казване и такова да се слуша там, където се случу.“¹³⁰

Тъкмо езичникът го умее това просто, носещо казване:

„От планина и море, от небе и остров, от (вече твърде одумваната) светлина и нейното съзиране от вечно ограниченото присъстващо, най-сетне от това, което позволява дори и тъмнината, и блясъкът на светлината, трябва да се постига всяко изкуство и знание.“¹³¹

И от езическия бог в назоваването е и суеверието.

Обаче за християнския бог суеверие не може да има — това е езичничество. Защо? Защото той е разделил: от едната страна, християнското, времето, развитието, ценностите, хуманизма, от другата — научното, постоянното, пространството, знанието, умението, техниката. Така и словото ще се окаже

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Ibidem.

разделено на божествено слово — „В началото бе слово“ — и думите от ежедневието. Благодатта е от първата страна, а предсказанието — от втората, ето защо последното може да бъде само *научно* и научено. Но в света на върколаците, тенеците (а де да знам, може би тенеците) и Кукутановците, поради „глупост“, „невежество“ и „недоразвитост“ благодатта и предсказанието са се слели. (Между другото и за християнската религиозна практика се е допускало дълго време те да се сливат под формата на видения, осенявания, но само за избрани — т.е. „избраният“ е особеното място, на което благодатта и предсказанието ще единят.) В наше време ученият е преди всичко научен, т.е. предсказанието се е преместило от областта на благодатта в тази на ценностно неориентираното ежедневие. Само гениите — любимият пример е Айнщайн — все още са мястото, „шатрата“¹³², където идеята за поразително, невероятно и чудесно предсказание „осенява“.

Научното предсказание обаче разбира времето по един много груб, едностранчив и следователно примитивен начин, а именно като причинно-следствена връзка.

Във времето има — освен причини и следствия, действия и цели — също така много други диви и непроучени същества, които го обитават, пълнейки човешката душа с уплах и възхита, а пък Радичковият живот няма да стигне да ги опише:

„Мама ми е разказвала, че като момиче си ляга срещу една Нова година, скривайки под възглавницата огледало и гребен. Според това какво сънува тя ще разбере дали ѝ предстои женитба...“¹³³

Видно е, че Радичковата майка — посредством огледалото и гребена — е очаквала, и то предчувствие, т.е. бъдещето да се обади и говорът му да достигне до човека сега, но само кога е най-способен (най-спокоен), сиреч кога спи:

¹³² Мерло-Понти, М. Айнщайн и кризата на разума. — Философски алтернативи, 1995, № 5, с. 44.

¹³³ Радичков, Й. Акустичното гърне..., с. 340.

„През нощта сънува, че жъне жито, а подире ѝ върви непознат мъж, събира ръкойките и ги връзва на снопи.“¹³⁴

Този, непознатият, ще е женихът, но тук, струва ми се, и още по-далечно бъдеще се обажда, та образът става малко неясен и многозначителен — още нещо, ала засега неразбираемо се подсказва:

„Нивата е голяма, крайт ѝ не се вижда. И ето мама жъне тази безкрайна нива, а непознат мъж върви след нея и връзва снопи. На сутринта се събужда с трепетното чувство, че ѝ предстои женитба, защото, когато момиче сънува, че жъне жито, а непознат мъж връзва пожънатото на снопи, то момичето още през същата година ще се омъжи. Остава само да се научи името на мъжа.“¹³⁵

Отгласите от бъдещето, освен да се доловят от спящия, трябва и да се заловят за настоящето:

„За да стане това, момичето трябва да излезе на двора, да си намери работа навън и което мъжко име чуе, това ще бъде името на съпруга. На сутринта мама излиза да разчиства снега на двора. По някое време чува женски глас да вика през няколко къщи: „Мито! Мито!“...“¹³⁶

Понеже долавянето и залавянето е било успешно:

„Няколко седмици подир съня от съседно село идва млад човек да иска ръката на мама. Този човек се казва Димитър (Мито), той е моят баща. Това е същият оня непознат, който в съня на мама събира пожънатото и го връзва на снопи. Той умря по средата на нивата на тридесет и девет години.“¹³⁷

Ох, нали ви казах, имаше още нещо, от по-далечно бъдеще — и излезе, че е лошо! — в съня на Радичковата майка!

„Няколко дни преди смъртта си се беше обърнал с лице към бялата стена. Казваше ни, че на стената стои висок старец

¹³⁴ Пак там.

¹³⁵ Пак там.

¹³⁶ Пак там, 340—341.

¹³⁷ Пак там, с. 341.

белодрешковец и го вика при себе си. Този висок старец бе отдавна починалият дядо Радичко.¹³⁸

Тук не е имало очакване за предчувствие, а то направо е връхлетяло. Ние, гражданите, много мислим за смъртта, защото отвисоко гледаме останалите, а себе си твърде ценим. От нея, тъмната, сякаш най ни е страх. Но страхът и себецененето поставят трудна пречка пред гражданина да долавя бъдещето — защото му се отзовава само когато на него му изнася, и затуй най-вече пуши уши. При селянина не е така:

„Баща ми се отзова на повикването и премина върху бялата стена до високия старец, а мама продължи да жъне нивата. Половин век мина оттогава, а мама все жъне! Но ни има кой да събере пожънатото, ни има кой да го върже на снопи! Само вятърът върви подир мама, но той не събира пожънатото и не го връзва на снопи, а го разпилява!“¹³⁹

На човек по̀ прилича да стои с отворени, а че може и с наострени уши, нежели със запушени. Затова често селянинът е по̀ човек от гражданина. Ала този век такова време е дошло — гражданско.

И сега нека по-ясно разберем как това, дето е напреде, може да ни спласи изотзаде. При картината такова не може да се случи, защото бог е предпазил човека от очи на гърба. При картината око̀то съпоставя, като я обхожда, а тя стои и — радостно, тъжно или някак инак, че дори никак — чака да бъде обходена и нагледана. При звука ухото съпоставя, като запомня, слуша и си прави сметката. Ето защо ухото вижда времето, тъй както око̀то чува простора. Най-прост пример как се чуе времето е влаковият звук:

„На изток от моето село минаваше влак. При хубаво време той се виждаше да пълзи като малка черна гъсеница през полето. Ако подухваше, чуваше се локомотивна свирка, въздишка на локомотив, както и потракването на колелата по релсите.

¹³⁸ Пак там.

¹³⁹ Пак там.

Есенно време, когато паднеше гъста мъгла, картината се променяше. Особено нощем. Тогава преминаващият през полето влак се чуваше съвсем близко, сякаш че минаваше досами селото. Чуваха се колелата по релсите, дрънчене и скърцане на жезла, тежкото дишане на локомотива. Дори потта се чуваше как се стича и съска по нажежените хълбоци на машината.

Странно отекваше в мен този влак. Той изпълваше нощта не само със скърцане на жезла, но и с нещо неясно и загадъчно, защото го чувах не от изток, където всъщност минаваше, а от западната страна на селото.¹⁴⁰

Така понякога звукът от бъдещето долита при нас — поради акустичен мираж — от миналото. Но по-важно е условието, при което се случва това явление:

„Този акустичен ефект мисля, че се дължеше на гъстата мъгла.“¹⁴¹

Следователно мъглата е, която трябва да се премисли. Мъглата около Радичковото село безспорно е гъста, но най-гъста е мъглата, която обгръща бъдещето. Ако светлината измамно премахва всяко подозрение, т.е. скрива с прекалената си яснота, то при мъглата е обратното — тя, скривайки, открива.

„Освен че е добър проводник на звука, мъглата може да бъде причина и за такива измамни акустични явления, които са сравними с оптическите явления в пустинята. При оптическите явления скритите зад далечния хоризонт предмети стават видими.“¹⁴²

Следователно мъглата е далекоглед отвъд хоризонта на настоящето. Тя скрива очевидното, за да се дочуе ясно почти недоловимото, което иде от бъдещето и което ялната светлина на рефлексията прогонва и свежда до съмнение.

„Пътувайки през пустинята Гоби, Марко Поло разказва: „По време на пътя понякога се случва нещо необикновено:

¹⁴⁰ Пак там, с. 339.

¹⁴¹ Пак там.

¹⁴² Пак там.

ако през нощта някой остане назад, за да спи, или по друга причина се окаже откъснат от другарите си, когато после тръгне да ги настигне, започва да чува гласове из въздуха, които му се струват тия на другарите му, а това са гласове на духове. Тия гласове викат самотника по име, отклоняват го от верния път, така че накрая той загубва посоката и така много хора са изчезнали. Случва се човек да чуе във въздуха звука на странни инструменти и тъпани. Такива неща се случват, докато човек прекосява голямата пустиня.¹⁴³

От бъдещето идат както разбираеми знаци — например в случая с Радичковата майка, — така и гибелни подвеждания, за които е разказал Марко Поло.

Ясната светлина на днешната новоевропейска култура, с която ние твърде се гордеем, от известна гледна точка не е чак такова предимство. Защото, разпръсвайки всяка мъгла, тя оставя човека напълно безпомощен пред предчувствията, идещи от бъдещето, така че той няма напълно никаква посока да проумява и различава онова, което — макар и суеверие — е разбираемо и насочващо, от нашепванията на злите духове, които сякаш са дори и по-разбираеми, но в действителност объркват и погубват.

Светът, в който живеем, е такъв, акустичен — пълен с нашепвания, с верни и заблуждаващи подсказвания. Свят от отгласи и обаждания.

„Тези гласове из въздуха и звукове на странни инструменти и тъпани, слушани от Марко Поло през пустинята, са все същите акустични явления, подобни на миражите. Ние живеем постоянно сред такива акустични явления, при които източникът на звука се премества с лекота от едно на друго място, тъй че това, което е пред нас, започваме да чуваме зад гърба си, или обратно. Както и да чуваме странни звуци, чийто източник е далеч зад хоризонта.“¹⁴⁴

¹⁴³ Пак там, 339—340.

¹⁴⁴ Пак там, с. 340.

Езичническата дума ехти. Тя отзвучава случилото се, а също и го вика да се случи. В последния случай е предание и съдба.

„Ако сме в планинска местност и извикаме силно, ще чуем как викът започва да се блъска и лъкатуши, отразяван от големите планински плоскости. Той ту се издига нависоко, ту пада в някой дол, за да затихне постепенно и да потъне в пазвите на планината.“¹⁴⁵

Тъй и думата „жълтица“ (т.е. не „книжни пари“) обикаля из прорезите на времето и търси онова от бъдещето, с което е едно, да се слее, потъне и едини с него, да го повика и така да прекара невидимата предавателна нишка на съдбата.

От памтивека човекът стои в гърлото на Вселената, а тя се озвучава от неговите думи:

„Чрез радиоехо днешният човек започва да прослушва цялата Вселена. Той стои като някоя пращинка в гърлото на това космическо гърне и слуша акустичните му чудеса... Но да не забравяме, че и сам човекът представлява едно малко акустично гърне, пълно с какви ли не акустични чудеса!“¹⁴⁶

Значи можем да си го представим реципрочно, а именно: стои Вселената в човешкото гърло и го озвучава пък със своите думи. А човекът — акустично гърне и глас — веднага схваща и ясно проумява ония вселенски думи, които идат от миналото, но за тези от бъдещето пуши уши, вие и свива себе си, бяга и безуспешно се мъчи да се изскубне от тях. Те го изпълват с уплах, възхита и непонятна неразбираемост, защото не знае какво значат думите от бъдещето, как да ги отличи и използва. В тези непрекъснато прокълтяващи и едва дочувани в душата нашепвания има много истина, ала и много измама.

„Добре, но кое тук е истина и кое илюзия? Нощният влак, гласовете на пустинята Гоби, сънят и чутото от мама име, високият белодрешковец на стената... кое?

¹⁴⁵ Пак там.

¹⁴⁶ Пак там.

Не знам! За мен всичко това е едновременно и истина, и илюзия, макар че свързвам част от него с интимната акустика на човешката душа. Ние се раждаме и живеем в акустичното гърне на времето, населено не само с гласове на живелите преди нас, но и с ембриона на бъдещето. Задаваме ли си въпрос защо непрекъснато надаваме ухо и се ослушваме? То е, защото чакаме деня, когато скритото зад далечния хоризонт, оттатъшното, ще си спомни за нас и ще ни повика. Как и по какъв начин ще стане това, ще разберем, когато ни повика.¹⁴⁷

Ясп-у-у-йр!

¹⁴⁷ Пак там.

(ВТОРА ГЛАВА НА ЗМЕЯ)

СКАЗАНИЕТО ПРИ РАДИЧКОВ

Думата „сказание“ — както и „предание“ — е българска (нищо, че някои могат да рекат, че са се завърнали през руския език). Мъчно е да го кажем, но все пак истината е, че тъкмо защото са български, не са популярни. Достатъчно е само да сравним с чуждата дума от древногръцки произход, която има същото значение — думата „мит“.

Думата „мит“ в българския език е като пристанала от друго село. Тук няма роднини — освен децата и внуците ѝ: „митичен“, „митологизирам“, „демитологизирам“ — и затова е самотна, неразбираема и може би дори малко плашеща, с една дума, другоселка, отдалече.

Същевременно „предание“, „сказание“ са ясни, разбираеми, с множество добре познати роднини, но не са продуктивни — нямат „деца“. Но свързани с „мит“, „митологизирам“, „демитологизирам“, те позволяват на последните да се укрепят в най-здравата тъкан на народното *езиково* мислене. (Следователно „мит“ е нещо, което иде от времето, и затова има неговата сила и се предава и разказва, също във връзка с „приказва“, „показва“ и „отказва“, или пък не — нататък във времето.)

Може би част от непонятната сила на Радичков е, че мисли именно *езиково*. Тъкмо затова написаното от него е сякаш сказание, има мощта и истината на сказание, със самото си написване вече издържало проверката на времето, все едно не *написано* от Радичков, а сякаш само *записано*.

„Добрия човек ще познаеш по огъня. Злите хора оставят подир себе си пожарища; добрият човек оставя отподире си огнища.“¹⁴⁸

Огънят основава. Около него се сбира човешкото племе. В далечните времена на гръцките богове и черказките хроники огънят дори се е наложило да бъде откраднат от боговете, а те си отмъстили, като приковали Прометея, подобно на Юда, на една скала, а зла птица му кълвяла черния дроб.

В наше време има много наука и учения. Но им липсва основаващото — откраднатият от боговете огън, около който след това поколения наред да може да се гради човешки град. Те са основани вече толкова отдавна, че дори сме забравили как с кражба на огън от боговете са били основани. Не е така обаче при циганите (днес демократично наричани „роми“). Те са онези, които са запазили древното знание на градежа около огъня.

„Циганинът, преди да разтвори катуна, най-напред пали огън, огънят става средище или пъп на неговия катун. Макар и да няма постоянно огнище, той носи своето бащино огнище по пътищата и всеки ден го възкресява. Вечер през летните нощи децата спят, налягали край тлеещото огнище, за тях то е бащино огнище. Бащата също лежи край огъня, вдишва на сън неговия мирис, а голите му пети стърчат извън късата черга. Гдето има човек, има и огън, гдето се вие пушек, има живот.“¹⁴⁹

Ала произходът на огъня е небесен. Небесният огън е светкавицата. Гръмотевицата пък бележи със звук и тътен светкавицата, ако тя е толкова надалече, че не можем да я видим, или пък ако сме свели поглед към земята, улисани в ежедневието. Със светкавици и гръмотевици си служи Зевс. Затова гърците са го титулували Гръмовержеца и като производител на небесния огън е най-главният измежду олимпийските богове.

¹⁴⁸ Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки. С., 1970, с. 56.

¹⁴⁹ Пак там.

„В небето също тъй има огън, край него себират лете бу-
реносните облаци. Една тънка нишка ни свързва през целия
ни живот с първото огнище, с черното дъно на котлето, зать-
нало до глезени в жаравината, и с оная черна верига, провря-
на през комина, дето според старите служи на дявола да сли-
за нощем да се отърка в саждите, та да стане косъмът му още
по-черен.“¹⁵⁰

Дяволът пък е черен, защото е осажден, ще рече, оцветен е
от изтлелия и изгасналия огън, от саждите. По-черно от дяво-
ла няма. Та точно това си е дяволът — липсата на огън. Липса
не значи просто, че нещо го няма. Липса е лишеноост (στέρ-
ησις). Така и дяволът не е просто едно нищо, а е липсата на
бог, нашата лишеноост от бог. Огънят е в произхода, в преда-
нието, в сказанието, в мита. Затова сред многото огнища едно
е истинското — бащиното огнище; това, което ни е основало.

„Човек още много огнища среща по пътя си, но това са са-
мо пътни знаци или временни спирки, по които отброява дъл-
жината на своя живот или на своята преживелица; нашите
преживелици винаги имат едно начално огнище — бащиното
огнище.“¹⁵¹

Колкото е по-студено, толкова по-необходимо му е на чо-
век огнище. В планината, знаем, е най-студено. Затова:

„В планината човек оставя много огнища. Не зная дали
пастирът има толкова стока в егреците, колкото огнища е раз-
пръснал по пасбищата. Лете огньовете цедят своя пушек край
реките и пладницата, при застудяване се преместват по з-
ветни места из планината. Човек, загънат в ямурлук, седи,
изпод ямурлука се подават ръцете му, човекът ги преобръща
на пламъците, стопля ги.“¹⁵²

Сам човекът е като огъня. Има топлина и менливост. Има
пушек и съскане. Също и пожарища често оставя след себе си.
Трудно е за човека да умери постоянното горене, което нито

¹⁵⁰ Пак там.

¹⁵¹ Пак там.

¹⁵² Пак там.

загасва, нито пука и се сърди, нито изгаря и унищожава, нито в отчаяние изтлява и угасва.

„С човек по-трудно ще се разбереш, неговите настроения се сменят, връзката с човек можеш да прекъснеш внезапно, дори в бой да влезеш с него. С огъня можеш да живееш безкрайно; понякога дори ти се струва, че не общуваш с огъня, а със собственото си отражение, подвижно и живо, както е подвижна и жива твоята душа. Всеки огън си има своя характер.“¹⁵³

Това е авторова реч, негово разсъждение и обмисляне на огъня. Присъствието на автора тук — а на редица места в произведенията на Радичков още повече — е подчертано. И това е типично, от една страна, за новоевропейската литература, като един от начините за наблягане върху човешката индивидуалност, а от друга, за литературата от двадесети век, за изтъкване на написаното именно като написано, т.е. измислено.

Но при Радичков ефектът е тъкмо противоположният: четецът именно тогава се доубеждава, че написаното (измисленото) е реалното, а недействителна — оказва се! — е фигурата на автора. Името Радичков вече се е превърнало от име на автор — авторът е писател, т.е. човек, който се прославя чрез написаното, пък и то е важно, доколкото баш той го е написал — в име, с което наименуваме един неизвестен, може би дори несъществуващ митичен поет, комуто приписваме най-доброто от казаното от всички нас.

Така и митът, значи преданието и сказанието, няма и не може да има автор. Много поколения е преразказвано, преди да се запише. И в Радичковото творчество има по няколко версии на един и същи мотив. Той си го е разказал, записал го е, сетне сякаш го е чул и пак го е разказал, но малко или по-другояче.

Огънят е любима тема в митовете. Достатъчно е да се спомене емблематичният (за митичност изобщо) мит за Проме-

¹⁵³ Пак там.

тей. Няма народен епос или приказки, където огънят да не се обсъди¹⁵⁴.

Но това, което Радичков прави, е да изследва общозначимите смисли на конотацията огън — огнище, следвайки тъкмо нишката на езика: огън — пожарища (лош човек) — огнище (добър човек) — циганинът (няма постоянно огнище, но има бащино огнище, което веднага пали и около което разполага катуна) — бащино огнище (много огнища по пътя на човека, но бащиното е едно) — с огъня можеш да живееш безкрайно (той е като собственото отражение).

Особено любопитни са местата, където Радичков вплита създадени от него „народни приказки“, при това в сюжет, където подобно вплитане е комично и едновременно дълбоко оправдано, мъдро.

В разказа „Коженият пъпеш“ и новелата „Дърворезачката“ София и Радичковото село Калиманица ги обикалят извънземни:

„Тя се обърнала към светлоокото момче до себе си и както момчето се смеело, видяла, че има червен конец на зъба си. „Боже — едва не извикала момата Софрона, — тия са от другия свят!“¹⁵⁵

„От другия свят“ — преди това е щяло да рече таласъм, „тенец“. Ала в наше време „от другия свят“ ще рече „извънземни“. По времето, когато е писана тази новела, жанрът във фантастиката, който сродява „научната фантастика“ с „фолклорната фантастика“ — „фентъзи“, — още не е придобил днешната си популярност. Основанието за неговото възникване е същото, което вече е прозряно от Радичков: истината на проверената — чрез предаване по поколенията — от времето измислица, т.е. истината на мита. (А самата наша на-

¹⁵⁴ Но в българските фолклорни приказки огънят е винаги средство, но не самостоятелен герой. Вж.: Даскалова-Перковска, Л. и др. Български фолклорни приказки. Каталог. С., 1994, с. 723 и препратките.

¹⁵⁵ Радичков, Й. Дърворезачката. — В: Радичков, Й. Акустичното гърне..., с. 277.

ука е може би онова предание, на което ще се дивят чудатите ни потомци по-следващото хилядолетие (3000—4000).)

„Според преданието на селцето, ако духът на човека след смъртта му се завърне подир време на Земята и поскита няколко месеца, той отново добива плът и става като всички останали хора, само че се храни с кръв. Това старо поверие, внушавано търпеливо от деди и прадеди, се било загнездило и в душата на тая мома и тя помнела много добре как да разпознава такива хора, чийто дух отново е станал плътен. Пак според преданието такива хора имат на зъба си червен конец и ако вие успеете да го разсмеете — нещо много трудно, — ще забележите червения конец на зъба му. Пак според преданието духовете, върнали се от другия свят, много обичат риба или от всичко най-много обичат риба, и момата Софрона, която добре помнела това, казала: „Защо седите тука, ами не идете в Живовци при Мустакерата?“ — попитала светлоокото момче. „Ей го къде е — рекла момата Софрона, — през Петлова чука като удърите, и ще слезете право при Мустакерата.“ „Много е студено да бием сега през чуката“ — казало момчето и отпило от виното.“¹⁵⁶

Фолклорната фантастика черпи от ежедневието и дори самата тя е част от ежедневието (нещо като нашата телевизия). Докато науката е онова, което се противопоставя на ежедневието по много начини. През епохата на Просвещението (днес се чудим дали тази епоха, епохата на „модерността“, е завършила, дали е започнала и дори дали изобщо я е имало) тъкмо науката е била противопоставяна на суеверието. Тъкмо науката е била призваната да измъкне хората от невежеството на тяхното е ж е д н е в и е. За да свърши тази работа, тя е трябвало да просвети, т.е. да освети криещите се в тъмата караконджули и те по този начин с писъци да изчезнат. Около век по-късно, след великия ентузиазъм на Френското просвещение, Оскар Уайлд с много смях ще ни разкаже историята на

¹⁵⁶ Пак там, 277—278.

„Кентървилският призрак“. Призраците оставят петна от кръв, обаче практичните американци разполагат със създадения от науката и техниката универсален петночистител. Призраците дрънкат с вериги, обаче науката е сътворила смазките. Призраците плашат хората, обаче просветените американски деца съзират възможност за игра: те да плашат призраците.

Още век по-късно — в навечерието на новото хилядолетие — Кентървилските призраци биха били защитавани като изчезващ вид или пък би имало навярно социална и хуманитарна помощ за призраците.

Ала какво значи Просвещение? Да се просвети, т.е. да се освети, да се разпръсне мракът чрез светлината на знанието. Та самото Просвещение следователно е нов преразказ на прастарото предание за огъня. Пъдейки мита, то в крайна сметка пъди самото себе си и разбрало това, клеква примирено край прадревния огън, от който е само един от множеството отблясъци. Това ще рече: доскоро, а донякъде и сега сказанието за огъня се разказваше във версията на знанието.

Ние знаем как да се топлим на знанието. Но запазили ли сме уменията да основаваме ново знание, открадвайки огъня на неговото начало от боговете? И никак не е чудна поразителната популярност на Радичков: усещаме, че той е съхранил древното циганско умение от времената преди черказките хроники — да се основава, да се пише сказание.

„Пак според преданието такива хора трябва да бъдат пратени в съседно село. Но за да се стигне при Мустакерата, трябва да се мине през вълчата гора, където вълците веднага ще разкъсат човека. Двете момчета обаче не се поддали и останали при момите на седянката. Софрона тогава измислила една хитрост.“¹⁵⁷

Ех, тая Софрона! Но ние не ще се прехласнем пред „народния гений“, пред разказвачеството му, а ще мислим нещо да-

¹⁵⁷ Пак там, с. 278.

леч по-същностно: разума (същият онзи Кантов и Хегелов Разум) като хитрост:

„Тая мома почва да къса вълна от къделята и да я туря в пазвата си. Като късала и гледала да я не видят, тя успяла бързо да си свърши къделята и станала. „Къде?“ — пита светлоокото, като гледа как са ѝ набъбнали гърдите. „Ами че изпредох си къделята, ще отида вкъщи да си взема друга къделя.“ „Ааа, няма да ходиш никъде! — казва светлоокото и се усмихва. — Ще отидеш вкъщи и повече няма да се върнеш на седянката.“ „Ще се върна“ — казва момата Софрона, а двете момчета не вярват, че ще се върне, и мургавото застава пред вратата. „Ако ти си отидеш, ще развалиш седянката!“ Момата Софрона трепере цялата и мисли как да се отскубне, но не може да измисли и все повтаря: „Ще се върна.“ Накрая ѝ хрумва спасителна мисъл и казва на момчетата: „Щом не вярвате, че ще се върна, вземете едно въже, вържете ме през кръста и отпускате въжето от другия край. Ако се забавя или ако не се върна, вие ще почнете да теглите въжето назад и ще ме изтеглите.“¹⁵⁸

Хитрост, хитрост трябва, за да се измъкне човек от боговете (тъй де, от извънземните)! Боговете са всемогъщи, а човек съвсем не. За да основе той своето, му трябва своята слабост чрез хитрост в сила да превърне.

„Вярно!“ — казали двете момчета, взели въже от стопанката, вързали момата Софрона през кръста и хванали другия край. Момата излиза навън с празната къделя, вратата оставена леко притворена, за да не се жули въжето през нея, ония държат здраво, а момата Софрона размотава постепенно въжето, докато накрая то се отпуснало. Другите моми от седянката се смеят звънливо, гледат да привлекат погледите на засуканите момчета към себе си, момчетата също се смеят, но държат под око вратата да видят кога там ще се появи момата Софрона с новата си къделя.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Пак там.

¹⁵⁹ Пак там, 278—279.

Ама и боговете (извънземните) не са вчерашни. Та сещат се те, че момата Софрона ги е излъгала, ама нали са се предпазили срещу измама чрез въжето:

„Тъй минало доста време. „Тая мома ни излъга — казало мургавото. — Ако ни е излъгала, ще почнем да теглим и ще я изтеглим, както си е легнала в леглото, по нощница.“ „Хайде, изтеглете я, да я видиме ние!“ — почнали да подканят момите и двете момчета си плюли на ръцете и почнали да теглят въжето. На едно място въжето се запънало, ни напред иска да върви, ни назад пък тегли. „Сигурно момата се е хванала някъде с ръце я за дърво, я за камък и не иска повече да идва при нас.“ Раз-два! Те потеглили силно и въжето пак тръгнало равно, на леки пресекулки и с поклащане, както върви човек. И както теглели двете момчета, а момите от седянката се смеели, скривайки смеха си с длани, навън се чули стъпки. Момчетата тогава казали: „Шшшшшт“ — дръпнали изведнъж силно.“¹⁶⁰

Та това не е никакъв разказ за извънземни! Това е пак вечното сказание за надхитрените богове, от чиято безпределност човек все пак — чрез ум и хитрост — успява да се опази и своето крайно, ала знаещо боговете съществуване да основе.

„И щом дръпнали силно въжето, вратата изтрещяла, сякаш върху нея изгърмяло оръдие, разтворила се до краен предел и всички видели, че вместо момата Софрона на вратата стои един страшен пръч и очите му святкат страшно на светлината. Това било само миг. В следващия момент пръчът се втурнал в стаята, насочил напред страшните си рога. Всички почнали да се спасяват, както могат. Моми от седянката ми разказваха, че двете момчета, като видели, че не ще успеят да се промъкнат през вратата, скочили през прозореца, пръчът с рогата се спуснал право подир тях, скочил и той през прозореца, нахлулият вятър хвърлил сняг в стаята, измел миризмата на пръчовина и затръшнал сърдито вратата. Всички моми

¹⁶⁰ Пак там, с. 279.

почнали да плюят в пазвите си от ужас, че някаква магия е превърнала момата Софрона в козел.“

Не, не са успели извънземните да превърнат момата Софрона в козел, ами точно обратното: надхитрила ги е тя и спасила селото от непоносимото им присъствие.

„От съседни къщи наизлезли хора, задали се фенери, после неколцина мъже тръгнали с фенерите по дирите на момчетата и на пръча и дирите ги отвели на Петлова чука. Там селяните намерили пръча да подскача право нагоре, като че иска да бодне някого в пространството. Платото на Петлова чука било цялото отъпкано, но извън чуката никакви следи не се забелязвали, снегът стоял девствен в звездната нощ.“¹⁶¹

Посрамени, извънземните ще задигнат една разпъната свинска кожа, както и едно куче. Ще попитате защо свинска кожа и защо куче. Ами защото са извънземни и промисълът им е неведом:

„На следващия ден се разбрало, че бягайки, двете момчета са задигнали и една разпъната свинска кожа под стряхата на одного от селяните, а Сусо открил, че кучето, хванато с ключите, също е пропаднало някъде.“¹⁶²

Философията знаем, че се превежда от гръцки като любов към мъдростта. Ала кое е мъдрото? На младини човек кипи от сила, но не е мъдър. Колкото и да е голяма една сила (например тази на извънземните, на боговете), а толкова повече (т.е. по-малка) човешката, нейното безсилие е по-голямо. Мъдростта ще рече своята сила с безсилието си да съотнесеш и от това разума си не като сила (опазил ни Бог „като всесилие“), а като хитрост да разбереш. Резултатът от тази хитрост е откраднатото от боговете — огънят, който се п р е д а в а по поколенията като п р е д а н и е, като сказание, като мит.

Това, което следователно трябва да кажем за Радичков, е съвсем просто, дори някому може да се стори глупаво и непочтително: хитрец е той, умее да краде от боговете!

¹⁶¹ Пак там, с. 280.

¹⁶² Пак там.

Ала имаме ние и школната философия. С нейните понятия, категории, съждения, дистинкции, силогизми, системи, вечности, идеи, термини, афоризми, изстъпления и отшелничества. Същностният въпрос, с който трябва да се отнесем към тази гмеж, из която и огньовете има, е: какво се основава в а в а? Има ли я, къде е и доколко е човешката хитрост да се открадне от боговете и така да се основе, че наоколо поколенията да градят?

Платон е взел божествената идея. И около нейния огън днес ние имаме цялата европейска култура с нейната наука, техника, демократично обществено устройство и културни постижения. Може би около нейния огън да се събере целият земен свят.

Затова, ако някой претендира да е философ, той трябва да защити претенцията си не с имитация на характерните белези на досега съществували философски постройки, а с главното: какво основава. А че нещо се основава, макар и отнапред да не знае какво е то, се познава по стичането на хората към него.

Хората се стичат към огъня, към преданието, към сказанието, към мита, около който може да се гради.

* * *

А как да се научим да основаваме?

„Момчетата от експедицията палеха огън безразборно, всеки се надпреварваше да хвърли повече дърва, всеки ръчкаше, смяташе, че е най-добре, както той мисли, затуй огънят им приличаше на събрание, ето всички говорят и всеки гледа да надвика другия. Такъв огън дава повече пушек, отколкото пламъци.“¹⁶³

Видно е, че на момчетата от експедицията младостта им пречи, поради което те палят огън безразборно, а освен това поради неопитността си по-скоро му пречат, отколкото помагат.

¹⁶³ Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки..., 56—57.

„Пчеларят пък кози тор разпалваше, той се мъчеше да превърне целия огън само в пушеци, та с тия пушеци да гони пчелата от себе си.“¹⁶⁴

Пчеларският огън не сбира, а пропъжда. Този огън също така не е философски.

„Анани палеше малък огнец — той така го и наричаше, казваше обикновено на козаря: „Я да напалим малко огнец!“ — и туряше три сухи дръвца, като колиба изправени, а отгоре им едно сурово дръвце. Суровото дръвце от единия край гори, от другия край изхвърля пра и прави мехури — кипналият дървесен сок изтича. „Що ти е това сурово дръвце, само пищи и пуши?“ — пита го козарят, а Анани побутне дръвцето навътре в огъня, та още по-силно запищи. „Онуй припламне и изгори — казва Анани, — а туй пищи, но държи огъня. Ако туриш само сухо, докато идеш да завърнеш стоката, огънят изгаснал, айде пак събирай шума и духай. Тури сурово дръвце, то се напича бавно, гори по-бавно и е като темел вътре. Къща като заправиш, нали туряш темела? На огъня суровото дърво му е темела.“¹⁶⁵

Огънят на Анани е майсторски, ала от разказа знаем, че той е претрепал майка си и покой няма — дорде накрая сам се утрепе. Огънят закриля всекиго и Анани затова го пали: и него да предпази от „човека с велосипеда“, който прелита над главата му, но веднъж, докато Анани се бръсне, „човекът с велосипеда“ ще долети и ще натисне бръснача в гърлото му. Виждаме, че понякога някой бог довтасва видим, като „човек с велосипед“, и отмъщава за откраднатия огън, за кощунственото (за разлика от хитрот!) прекрочване на човешките граници.

Огънят пък на козаря е в друго отношение на човешкото и безпределното:

„Козарят не обича да има мокри дърва в огъня, не му харесваше това съскане. Имаше слабост към силния огън и ви-

¹⁶⁴ Пак там, с. 57.

¹⁶⁵ Пак там.

наги подбираше дърва за силен огън. Знаеше, че липовото дърво дава мек огън, пламъците му са бледи, почти бели, като самото дърво. Край козарника имаше много суха липовина, но не я събираше; липовината подхожда повече за женски огън. Чам кога гореше, все държеше колената си малко настрана. Чамът гори спрехаво, искри и въглени постоянно хвърчат от него, та ако се грееш на пламъците му по-дълго, крачолите ти стават на дупки. Огън е, и то силен и хубав, ама все те държи някак по-настрана от себе си. Буковините са по-тихи, но не даянят, въглените им се разсипват бързо, а и много червей се крие под кората. Напече ли се червеят, в огнището се разнася пукотевица. Церакът кой го знае защо гори на пресекулки: погори, погори, па по едно време забрави, унесе се и току пак припламне, все едно че си го побутнал по рамото. Съживи се, пламъците оближат кората, смъкнат я на бърза ръка и се скупчат пак в средата. Така козето стадо бръсти в гора, дето бръстината не му харесва. Тая шумка опита с език, оная шумка опита, върти се на едно място и повряква. Лете по пладницата върбак повече горят, върбакът прави синя и люта пушилка, с нея гонят мухите. Муха и комар много, отвсякъде извират папатаци, та тогава на помощ на пастирите идва върбата. Тя за друго и не става — само за пушек и пепел. Че какво ли може да искаш от дърво, дето цял живот стои край реката и само вода пие. Ако искаш хубав огън, трябва да намериш яко дърво, усукано, дървесината му да е стегната. Такова дърво е дъбовото. Дъбът гори солидно, устойчиво, ръмжи с гръден глас в огнището и равномерно люлее пламъците си. От всички дървета козарят обичаше най-много дъба. С дъба му беше спокойно, неговият огън не те изоставя наред път, пламъкът му е красив, подвижна и жива смесица с бакърен оттенък. Човек с часове може да седи пред такъв огън...¹⁶⁶

Чудно нещо е огънят. Той хипнотизира. Има в него някаква магия: животните го избягват, а човекът е привлечен от него.

¹⁶⁶ Пак там, 57—58.

„Не помня дали не бях казал по-напред, че човек не може да издържи да гледа постоянно в очите друг човек. С птица или животно можем да се гледаме дълго, без това да ни притесни. В него ни крака има, ни уши, ни ръце, ни кожа. Самата му душа танцува пред вас, гола и искрена, движенията са гъвкави като движенията на диво животно, питомно само за вас. Над пламъците се извиwa пушилка, прилична на отдалечаваща се мисъл. Дали гняв ще ни обхване, дали ще изпаднем в пустота и самотност, дали ще ни обхване омраза и отегчение от тоя свят — нека не изоставяме огъня, ами се приближим до него. Човек е започнал да се опитомява едва когато се е доближил до огъня; затуй мисля, че в огъня има скрита магия!¹⁶⁷

От огъня се отделят сажди, но тях не забелязваме.

„Огънят стихна постепенно, спря да ръмжи, пламъците се смалиха и издъхнаха пред краката на човека. Жаравата започна да посивява. Една искра се откъсна, излетя бързо през комина, издигна се, носена от топлото течение, и погледна от високо света. Светът спеше, обгърнат в тъмнина. Искрата се завъртя, потанцува няколко мига на зигзаг, защото целият ѝ живот беше само няколко мига, и се превърна в черна сажда. Саждата заслиза надолу към земята и по пътя си сгъстяваше мрака. Но всичко спеше и никой не забеляза, че нощта е станала с една сажда по-черна.“¹⁶⁸

Странно нещо е огънят. Не толкова събужда разума, а по-скоро го приспива и унася. Но как с това приспиване огънят може да основава, около него да се сбират и да градят град?

Още от споменатото Просвещение пътят на μῦθος-а — преданието, и на λόγος-а — словото, се е разделил. Словото ставало все по-учено и по-научено, докато се превърнало в разум, а преданието продължило направо и останало каквото си било дотогава. Словото, станало на разум, се възгордяло и почнало да се срамува от преданието. Започнало да го обиж-

¹⁶⁷ Пак там, с. 58.

¹⁶⁸ Пак там, с. 59.

да, да го нарича невежо, суеверие, предразсъдък, да го пъди и анатемосва.

Преданието се посвило и замълчало. И така до ден днешен крета умърлушено.

Но мисленето, което основава, не е възгордялото се самотно слово, разумът, а е двете — словото и преданието.

„Цялата планина спеше, само потокът край лагера трептеше студено. Денем потоците и реките те гледат с двете очи, приветливо и открито. Нощем потоците и реките гледат човека с едно око, остро, студено, тъй че от погледа им усещаш как те побиват тръпки. Не обичаше нощем водата. И самодивите, дето се къпят нощем, вероятно също тъй гледат студено и остро. Друг беше потокът през деня, когато жената стоеше наведена над него и плискаше лицето си с вода, друг е сега. В съзнанието му върху двата потока изплува образът на жената: стоеше и го гледаше право в очите. По-скоро усети, отколкото да осъзнае, че в очите ѝ имаше и дневни, и нощни реки. Въображението му не беше до такава степен развито, че да може да изгради образ от дневната и нощната вода, но се досещаше смътно за тях, доближаваше се до тях пипнешком. Когато мисълта се затруднява и стига до преграда, у човека тогава на помощ идват други сетива, преминават преградата, свързват прекъснатите нишки, осмислят безсмислицата или догадката. Мисълта и въображението се движат по един път, тези сетива се движат по обратния път; ние не знаем все още кой от двата пътя е по-кратък.“¹⁶⁹

Мисленето, за да основе, трябва да снове — да отива и да се връща неуморно. Разумът е силен в отиването към неведомото и неговото водене, преданието пък с помощта на тези „други сетива“ се връща от неведомото, открадвайки от боговете, и помага на разума да основе.

Асп-у-у-йр!

¹⁶⁹ Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки..., с. 38.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел. Атинската политика. С., „Христо Ботев“, 1993, с. 21.
- Боеций. Утешението на философията. С., Любомъдрие, 1995, 37—38.
- Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Плевен, Евразия-Абагар, 1997, с. 368, 380.
- Даскалова-Перковска, Л. и др. Български фолклорни приказки. Каталог. С., УИ „Климент Охридски“, 1994, с. 723 и препр.
- Декарт, Р. Правила за ръководство на ума. — В: Декарт, Р. Избрани съчинения. С., Наука и изкуство, 1978, с. 113.
- Енгелс, Ф. Анти-Дюринг. С., Партиздат, 1988, 303—304.
- Лок, Дж. Два трактата за управлението. С., ГАЛ-ИКО, 1996, с. 196, 203.
- Мерло-Понти, М. Айнщайн и кризата на разума. — Философски алтернативи, 1995, № 43—48, с. 44.
- Ницше, Ф. Тъй рече Заратустра. Прев.: Ж. Николова-Гълъбова. С., „Христо Ботев“, 1990, 30—33.
- Пенчев, В. Радичков другарува с думите. С. Филвест, 2000, с. 40 и сл.
- Платон. Държавата. С., Наука и изкуство, 1981, 141—142.
- Радичков, Й. Акустичното гърне. — В: Радичков, Й. Акустичното гърне. С., Факел, 1996, с. 347, 349—341.
- Радичков, Й. Бибино лице. — В: Радичков, Й. Свирепостта. С., „Христо Ботев“, Български писател, 1992, 27—28, 30—31.
- Радичков, Й. Всички и никой. С., ОФ, 1976, с. 158.
- Радичков, Й. Дърворезачката. — В: Радичков, Й. Акустичното гърне. С., Факел, 1996, 277—280.
- Радичков, Й. Козел. — В: Радичков, Й. Скални рисунки. С., Български писател, 1970, 5—6, 14—15, 19—20, 38—40, 49—51, 56—59.
- Радичков, Й. Ние, духовата музика. — В: Радичков, Й. Свирепостта. С., „Христо Ботев“, Български писател, 1992, 46—50.
- Радичков, Й. Ноев ковчег. С., Български писател, 1988, с. 59, 72—73, 79, 91—92.
- Радичков, Й. Опит за летене. — В: Радичков, Й. Избрани произведения в три тома. Т. 3. С., Български писател, 1989, с. 208, 210—215, 219, 228—229.
- Радичков, Й. Спомени за коне. — В: Радичков, Й. Спомени за коне. Пловдив, „Хр. Г. Данов“, 1980, с. 178, 219.
- Радичков, Й. Страх. — В: Радичков, Й. Спомени за коне. Пловдив, „Хр. Г. Данов“, 1980, с. 93, 94.
- Рорти, Р. Да се съхрани философията чиста: есе за Витгенщайн. — Философски алтернативи, 1996, № 1, 31—45.
- Русо, Ж.-Ж. За обществения договор. С., ЛИК, 1996, 7—8, 18, 19.
- Суворов, В. Изборът. С., Факел експрес, 1997, 183—184.

- Хайдегер, М. Възпоменание. — Философски форум, 1999, № 2—3, 89—142.
- Хайдегер, М. Хьолдерлин и същността на поезията. — В: Хайдегер, М. Същности. С., ГАЛ-ИКО, 1993, 53—54.
- Телевизионно интервю на Рихард Висер с Мартин Хайдегер. — В: Райнова, И. Философията в края на ХХ век. Плевен, „Евразия-Абагар“ 1995, 81—82.
- Хегел, Г. В. Ф. Разумът в историята. С., ЛИК, 1996, с. 116.
- Хегел, Г. В. Ф. Философия на историята. Т. 1. С., Евразия, 1995, с. 25.
- Хегел, Г. В. Ф. Феноменология на духа. С., Наука и изкуство, 1969, с. 480, 484—485.
- Хобс, Т. Левиатан. С., Наука и изкуство, 1970, с. 185, 186.
- Collingwood, R. The Idea of History. Oxford Univ. Press, 1961, p. 10.
- Condorset, M.-J.-A.-N de. Esquisse d'un tableau historique des Progrès de l'esprit humain. Paris, Bibliothèque nationale, 1892, 18—19, 28—29.
- Crozier, J. Civilization & Progress. London, Longmans, 1898, p. 1.
- Ferron, H de. Théorie du Progrès. Т. 1. Paris, Bailliere, 1867, 51—330.
- Heidegger, M. Hölderlin und das Wesen der Dichtung. — In: Heidegger, M. Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1971, 36—37.
- Heidegger, M. Sein und Zeit. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1977, S. 221, 222—239.
- Heidegger, M. Vom Wesen und Begriff der Φύσις. — In: Heidegger, M. Wegmarken. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1978, S. 250.
- Heidegger, M. Was heißt Denken? Tübingen, Max Niemeyer, 1984, S. 4, 38, 40, 45, 46.
- Heidegger, M. Zeichen. — In: Heidegger, M. Denkerfahrungen. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1983, S. 151.
- Pollard, S. The Idea of Progress. New York, Basic books, 1968, p. 203.
- Sarget, J. La guerre et le progrès. Paris, Payot, 1917, p. 203.
- Sorel, G. Les illusions du progrès. Paris—Genève, Slatkine, 1981.
- Todorov, Tzv. Les morales de l'histoire. Paris, Grasset, 1991, p. 132, 169.

Васил Пенчев

СВИРЕПА ФИЛОСОФИЯ

**Творчеството на Радичков
като философска тема**

Българска
Първо издание

Редактор: Любов Йонева
Художник: Константин Жеков
Технически редактор: Правда Глогинска
Коректор: Катя Тошева
Предпечатна подготовка: Ваня Кривокапова

Формат 60×84/16
Печатни коли 8,25

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“
1118 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

Цена 3,60 лв.

www.baspress.com

ISBN 978-954-322-131-8